

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Maris Mägi

KIRJANDUSLIK MATK VILSANDIL

Magistriprojekt

Juhendaja Kadri Tüür

Tartu 2019

Olen magistriprojekti kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikatest pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Maris Mägi

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Luban töö kaitsmisele.

Juhendaja: Kadri Tüür

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Kirjanduslik matk Vilsandil	6
1.1. „Kirjanduslik matk Vilsandil“ idee	6
1.2. Mobiilirakendus NaviCup tutvustus.....	8
2. Kirjanduslikud teekonnad ja –juhid.....	10
2.1. Kirjanduslikud teejuhid	13
2.2. Kirjanduslikud teekonnad	17
2.3. Kirjanduslikud andmebaasid ja rakendused	18
2.4. Kirjanduslikud teekonnad mujal maailmas	21
3. Teoreetilis-metodoloogiline taust	24
3.1. Keskkonna ja kultuuri kokkupuutepunktid	24
3.2. Geokriitika	27
4. Valitud tekstikorpuse iseloomustus	30
4.1. Käkisilma-Vilsandi matkarada 5 km.....	31
4.2. Vilsandi põhjapoolne matkarada (sinine) 8 km.....	33
4.3. Vilsandi läänepoolne matkarada (punane) 6 km	35
4.4. Kirjanduslikud kohad Vilsandil	36
5. Mobiilirakenduse tegemine	39
5.1. Autoriõigused.....	39
5.2. Välitööd Vilsandil	40
5.3. Mobiilirakenduse avalikkusele kättesaadavaks tegemine	42
Kokkuvõte	43
Kasutatud kirjandus	46
Lisad	50
Lisa 1. Vilsandi kaart	51
Lisa 2. „Kirjanduslik Mulgimaa“ kaart	52
Lisa 3. Navicup.com esileht	52
Lisa 4. „Kirjanduslik matk Vilsandil“ ekraanitõmmis	53
Lisa 5. Käkisilma-Vilsandi matkarada 5 km tekstikatkendid.....	53
Lisa 6. Vilsandi põhjapoolse matkaraja (sinine) 8 km tekstikatkendid	57
Lisa 7. Vilsandi läänepoolse matkaraja (punane) 6 km tekstikatkendid	61
Lisa 8. Kirjanduslikud kohad Vilsandil tekstikatkendid	69
Lisa 9. „Kirjanduslik matk Vilsandil“ silt	87
Literary itinerary in Vilsandi	88

Sissejuhatus

Magistriprojekt „Kirjanduslik matk Vilsandil“ on loogiline jätk minu bakalaureusetööle „Vilsandi-kirjanduse geokriitiline analüüs“. Üks Geokriitika rajajaid Robert T. Tally (2013: 113–114) mainib, et kirjanduse üheks funktsiooniks on kohtade kaardistamine, mille kaudu pakutakse lugejatele kirjeldusi erinevatest kohtadest. Vilsandi saare (Lisa 1) geograafiline asukoht Lääne-Eesti saarestikus, selle paiga iseloomulikud tunnused (saar jaguneb kaheks, mõlemal saarel on „oma“ juurdepääsutee) ja Baltimaade esimese ametliku looduskaitseala loomine 1910. aastal, on inspireerinud paljusid kirjanikke, kunstiinimesi ja loodusteadlasi. Kõik nad on ühel või teisel viisil kujutanud Vilsandi saare kultuuriloolist ja looduskaitsealast arengut, pärandades nii edasi saarele omast loodus- ja kultuurimälu.

Loodusteadlane Jaan Eilart (1976: 78) leiab, et oma eetiliste ja esteetiliste väärtuste tõttu teenib tänapäeva looduskaitse ka inimese üldisi kultuurilisi taotlusi, mõjutades nii maastiku, elamise ja käitumise kultuuri. Vilsandi saar oma looduskaitsealase ja kultuurilise ajaloo on paik¹, kus erinevatest tekstikatketest kooruvad välja sellele paigale omaseid aistilisi, ajalisi-ruumilisi maastikukihistusi. Just see looduse ja kultuuri käsikäes „käimine“ inspireeris edasi tegelema bakalaureusetöö käigus läbitöötatud tekstikogumiga, et vahendada mobiilirakenduse kaudu inimestele Vilsandi saarele omaseid kultuurilis-maastikulisi elemente ja muutusi.

Ühest küljest on magistriprojekti eesmärk luua NaviCup rakenduse abil Vilsandi-kirjandust tutvustav mobiilirakendus, mis vahendaks saart külastavaile inimestele selle paiga kirjanduslikke representatsioone ja aitaks neid taasavastada. Ütleb ju ka Oskar Kuningas (1984: 65), et ühe kirjandusloolise ekskursiooni eesmärk võiks olla lugemiskultuuri süvendamine ja teoste taasavastamine lugejate poolt. Teisalt aga tuleb arvestada ka Vilsandi looduskaitsealast poolt, et loodav mobiilirakendus ei lõhuks, ega takistaks saarele omase ökosüsteemi toimimist. Juba 1970ndatel räägib Eilart sellest, et „üha kasvavad puhkajate hulgad vajavad hajutamist maastikul“ (1976: 84), ning et „looduse õpperajad aitavad ühelt poolt tagada maa-ala režiimi ja sobivat kasutamiskoormust, teiselt poolt paremini ja mitmekülgsemalt tutvustada antud piirkonna loodust“ (1976: 87).

¹ Siinse töö kontekstis kasutatakse sõnu „koht“ ja „paik“ sünonüümsetena. Vt . Randviir, Anti 2010. Ruumisemiootika – tähendusliku maailma kaardistamine, lk 19.

Võttes arvesse Vilsandi saare ja teda ümbritsevate laidude ning rahude kuulumist 23 759 ha suurusesse Vilsandi rahvusparki, tuleb mobiilirakenduse teekondade loomisel arvestada rahvuspargi ülesandeid kaitsta piirkonnale iseloomulikku bioloogilist mitmekesisust ja maastikke, muinasobjekte, rahvuslikku merekultuuripärandit² jpm ning teha koostööd Vilsandil elavate kohalikega, kes tunnevad antud maa-ala iga väiksematki soppi.

Kolmas implitsiitselt väljenduv eesmärk on arvestada mobiilirakenduse loomisel ette tulevaid tehnoloogilise maailma ohtusid – loodav kohapunktidel põhinev rakendus pärsib inimese reaalsuse taju, loob soodsa pinnase füüsilisest kohalolust eemaldumiseks, märkamata nii end ümbritsevat maastikku. Niisiis tuleb loodava rakenduse puhul hästi läbi mõelda, kuidas oleks võimalik vältida füüsilisest keskkonnast eemaldumist ning kuidas luua soodne pinnas varasemate representatsioonide ja inimese isiklike kogemuslike aistingute põimimiseks, et neid vastastikku võimendada.

Minule teadaolevalt on Vilsandist kirjutatud nii eesti, vene kui ka saksa keeles. Selle projekti raames kasutan kaardirakenduse loomiseks eestikeelseid tekstikatkendeid, mis materjalihulka arvestades katab terve Vilsandi saare ja enamgi veel.

Magistriprojekt koosneb viiest peatükist. Esimene peatükk tutvustab projekti ideed ja annab ülevaate mobiilirakendusest NaviCup. Teine peatükk teeb kokkuvõtte mõningatest kirjanduslikest teekondadest ja – juhtidest, tuues välja erinevaid võimalusi kirjanduslike kohtade kaardistamiseks. Kolmas peatükk keskendub projekti teoreetilis-metodoloogilisele taustale. Alapeatükis 3.1. tulevad vaatluse alla looduskaitsetegelase Jaan Eilarti käsitus keskkonna ja kultuuri kokkupuutepunktidest. Alapeatükk 3.2. räägib geokriitikast ja selle seostest siinse projektiga. Neljas peatükk kirjeldab valitud tekstikatkendite korpust. Alapeatükk 4.1. iseloomustab Käkisilma-Vilsandi matkaraja tekstikatkendeid. Alapeatükid 4.2. ja 4.3. kirjeldavad Vilsandi lääne- ja põhjapoolset matkarada ning alapeatükk 4.4. keskendub kirjanduslikele kohtadele Suur-Vilsandil ja Väike-Vilsandil. Viies peatükk avab mobiilirakenduse koostamise tagamaid.

² Lähemalt saab lugeda Vilsandi rahvuspargi lehelt: <https://www.kaitsealad.ee/est/kaitse-korraldamine> (Vaadatud 11.05.2019).

1. Kirjanduslik matk Vilsandil

1.1. „Kirjanduslik matk Vilsandil“ idee

Viibides 2017. aasta suvel koos juhendaja Kadri Tüüriga Vilsandi saarel, tekkis mõte rakendada Vilsandi-kirjanduse mahuka tekstikogumi puhul mingit praktilist väljundit. Kuna saarele minek toimus läbi Käkisilma-Vilsandi 5 km matkaraja, koos ligi 30 inimeselise matkaseltskonnaga, mõtlesime, et oleks tore lugeda teepeal ette paar seda matkateed iseloomustavat tekstikatkendit. Nimetatud matkarada läbib madalat rannikumerd ning kulgeb üle laidude Vilsandi saarele. Matkaraja alguses on raja sügavaim koht Käkisilm, mis ristub paaditeega ning on olenevalt veetasemest kellele nabani, kellele rinnuni. Nii sai vahetult peale Käkisilmast läbiminekut ette loetud katkend Aleksander Suumani luuletusest „Mäng viiki“³:

Siis viiendama päeva pärastlõunal
ma viimaks matkapambu tõstsin turjale
ja pagendusest põgeneda püüdsin.
Sai jääle mindud nõrgale ja kurjale.
[...]
Ast oli kerge. Peagi paistma hakkas
ees taamal läbi hämu, läbi vine,
nii ilus nagu oma lapse joonis,
Kuusknõmme neem ja mets siksakiline.

Äng pigistamast lakkas. Meeled helasid,
et pääsen nüüd tsiviliseerit ilma.
Kui järsku, mina ees ja röövel järel,
karrauhi! raksasime Näkisilma. (Suuman 1975: 101–102)

Ette loetud kirjatükk võimaldas matkajatel põimida isiklikku kogemust rinnuni läbi vee sumpamisest varasema kujutlusega üle jää põgenemisest tsiviliseeritud maailma. Antud tekstikatkendi puhul ei olnud oluline, et see annaks edasi sama aastaaega või sarnast sündmust,

³ Suuman, Aleksander 1975. Maa paistel. Riime ja rütme 1971–1973. Luuletus „Mäng viiki“.

vaid oluline oli koht, kus tegevus toimus, avardades seeläbi matkaja vahetut kohakogemust. Jaan Eilart (1976: 31–32) viitab oma teoses „Inimene, ökosüsteem ja kultuur“ (1976) Johannes Käisi mõttele:

Kõik, mida me tajume vaatlusel, mõõtmisel ja katsetamisel, suurendab küll meie kujutlusvara, laiendab arusaamist ümbritsevast loodusest, kuid jätab sageli puutumata meie vaimu sügavamad kihid – tunde- ja tahteala. Et välismaailma muljed suudaksid ka neid kihte liigutada, selleks vajame vaikset, segamatut mõtiskelu, sisseelamist. (Käis, 1940⁴).

Johannes Käisi eesmärk oli õpetada lapsi armastama kodumaa loodust ja selleks oli ta analüüsinud detailselt metoodilisi aluseid, kuidas noori kirjasõna kaudu loodusele lähendada (Eilart 1976: 31). Saades innustust kirjandusliku ja reaalse ruumi mõjul kogetud tundmustest, asusime otsima võimalusi, kuidas tuua Vilsandit kujutav kirjandus saart külastatavatele inimestele kompaktsemalt lähemale nii, et saare külastaja saaks füüsilises keskkonnas viibides lugeda ja tajuda kirjanduslike ja reaalsete ruumide vastastikust suhestumist, avardada oma kogemusi ja ka teadmisi.

Esimene mõte oli koostada Vilsandi-kirjanduse antoloogia, kuid selle koostamine oleks osutunud liialt kulukaks ning puudus hea sisend selle projekti rahastamiseks. Lisaks selgus, et vilsandlased on ise koostamas mälestustele, legendidele, tekstikatkenditele üles ehitatud teost „Vilsandi 100 lugu“⁵. Seega oleks need kaks teost ühel või teisel moel üksteist dubleerinud. Teine võimalus oli luua Tartu Linnaraamatu projektiga „Tartu ilukirjanduses“ sarnanev andmebaas, kuid selle loomiseks puudusid vajalikud vahendid, teadmised, oskused ja oleks kujunenud liialt mastaapseks. Järgi jäi kolmas võimalus – mobiilirakenduse loomine, mis võimaldab tekstikogumid paigutada kaardile hajusalt üle Vilsandi saare või luua mitu kindla trajektooriga matkarada.

Magistrip projekti eesmärk on tuua nähtavale ja tutvustada Vilsandi saart külastavale inimesele, saart kujutavaid tekstikatkendid, näidata seeläbi katkendis kirjeldatud ja praeguses hetkes viibides maastiku muutumist, „lülitada“ sisse inimeelte aistingud ning juhatada nad looduse matkaradadele, vältimaks seeläbi mitmekesise ja rikkaliku ökosüsteemi hävimist. Vajalikud „tööriistad“ selleks kõigeks annab mobiilirakendus, kuhu koondada kõik need üle 40 eri teoses

⁴ Johannes Käisi pöördumine pedagoogide poole „Õpetajate lehes“ (tolleaegses „Nõukogude lehes“) 1945. aastal.

⁵ „Vilsandi 100 lugu“ <https://arhiiv.saartehaal.ee/2018/05/30/vilsandlased-asusid-oma-saare-lugusid-koguma/> (Vaadatud 29.03.2019).

leiduvat tekstikatkendit ning rakendada nende katkendite maastikule paigutamisel saarel kindlaks määratud matkaradu, ühiskasutatavaid teid jms. Kaardiloomise platvormiks sai valitud 2016. aastal loodud NaviCup rakendus, mille kasutamisel ei ole vaja (kaardi loojal ega kasutajal) erilisi infotehnoloogilisi eelteadmisi ning kaartide loomine, kasutamine ja andmete sisestus on kasutajale võimalikult lihtsaks tehtud. Mobiilirakenduse eeliseks on tema kasutusmugavus realsel maastikul. Nii on võimalus kohapeal olles tajuda reaalse maastiku ja kirjandusliku maastiku suhestumist. Loomulikult tuleb siin arvestada asjaolu, et kõigil inimestel ei ole nutitelefon. Suurema matkaseltskonna puhul on väga tervitatav see, kui üks neist avab rakenduse ja loeb teistele ette, luues nii ühise tajusfääri maastikul olles.

1.2. Mobiilirakendus NaviCup tutvustus

NaviCup mobiilirakendus loodi 2016. aastal paari entusiastliku inimese poolt. Tänapäevaks on sellest välja kasvanud NaviCup OÜ, mille põhitegevuseks on andmetöötlus, veebihosting jms tegevused. Rakenduses kasutatakse nii veebi- kui ka mobiilirakendust. Veebirakendus on leitav aadressilt www.navicup.com ja mobiilirakenduse saab alla laadida Google Play'st (Android 4.0.3 ja uuemad versioonid) või App Store'ist (iOS 11.1 ja uuemad versioonid). Mobiilirakendust on Google Play'st installitud rohkem kui 10 000 korda ning selle kasutamiseks on vaja Androidi või iOS põhist nutitelefon, mobiilantennide ja GPS võimalust. NaviCupi rakendust saab kasutada orienteerumismängude, turismikaartide ja matkaradade, rahvaspordiürituste ning e-giidide loomiseks. Mobiilirakendus „Kirjanduslik matk Vilsandil“ on loodud turismikaarte ja matkaradasid tutvustavale platvormile.

Turismikaartide ja matkaradade kaart võimaldab luua üleriigilisi, linnade või väiksemate piirkondade temaatilisi kaarte. Kohapunkte ja radu saab kaardile märkida looduses kohapeal viibides NaviCup mobiilirakendust kasutades või lauaarvutis navicup.com kodulehel kaardi halduskeskkonnas olles. Kaardi loomine kodulehel või mobiilirakenduses ei nõua sügavamaid arvutiteadmisi. Kaardi loojal on võimalik luua ümbrust tutvustav kaart, lisades sinna kohalikke legende, ajalugu, põnevaid fakte, loomade – lindude hääli või muid helifaile ning pildifaile. Kohapunktidesse jõudes avaneb rakenduse ekraanil lisainfo aken varasemalt sisestatud infoga, mistõttu ei ole raja tähistamiseks vaja keskkonda nähtavaid jälgi jätta. Kõik muudatused kaardil on äpi kasutajale nähtavad reaalajas ning kaardi haldaja saab pidevalt infot huvipunktide külastusstatistika kohta.

Mobiilirakenduse kasutaja laeb alla NaviCup rakenduse, siseneb soovitud kaarti ning saab tutvuda rakendusse sisestatud kirjelduste, heli- ja pildifailidega. Kaardi kasutajatel on võimalus anda „tärne“, jagada emotsioone või kirjutada tagasisidet kohapunktide kohta. Mobiilirakendust saab kasutada ka piltide tegemiseks – luuakse isiklik veebigalerii, mis on seotud asukohakaardiga. (<https://navicup.com/turismikaardid-ja-matkarajad/> Vaadatud 29.03.2019).

Oluline uuendus NaviCup rakenduses on audio- ja e-giidi loomise võimalus, kus „text to Speech“ (tekst kõneks) tehnoloogia muudab kõik tekstid automaatselt giidi jutuks, mida saab kuulata kõrvaklappidega või mobiili kõlarist. (<https://navicup.com/audio-ja-e-giidid/> Vaadatud 29.03.2019). See võimaldab mobiilirakenduse kasutajal rohkem vaadelda ümbritsevat keskkonda, mitte oma nutitelefoni ekraani, et sealt lugeda kohapunkti kirjeldust. Kaardi loojal on võimalus valida, kas lisada audiogiid automaatselt rakendusele või mitte. Lisaks on kaardi kasutajal võimalus tekstikatkendi avanemisel vajutada „play“ nupule ning kuulata sisestatud tekstikatkendit audiofailina. Miinuseks saab pidada seda, et keerulisemate eestikeelsete sõnade puhul ei suuda audiogiidi robot neid hääldada, muutes sõnad nii kohmakaks. Samuti ei suuda robot lugeda teksti ilmekalt, mida ootaks just luuletuste puhul.

Rakenduse kasutamisel on oluline meeles pidada värskenduse tegemine rakendusele, sest vastasel juhul ei tööta see korralikult ning rakendus ei avane mobiilis. Tekib süsteemiviga ja ilmub tekst „NaviCup on peatatud“. Rakenduse kasutamine on seega võimatu ja tuleb minna Google Play'sse või App Store'i ning teha rakendusele värskendus, mis võib ka olenevalt nutiseadmest osutuda keerukaks, sest uus värskendus vajab enamasti suurt andmemahutu ja võtab aega.

2. Kirjanduslikud teekonnad ja –juhid

Siinses alapeatükis ei ole eesmärk kaardistada kõik Eestis ja mujal ilmunud kirjanduslikke teekondi ja -juhte, vaid teha optimaalne ülevaade erinevatest võimalustest ja vaadelda, mida saaks ise sama- või teistmoodi teha. Alustuseks tuleb lahti seletada, mis on teekond ja -juht? Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi tähendab sõna 'teekond' reisi, retke, rännakut, liikumist, kulgemist ning sõna 'teejuht' suunava või teavitava suunitlusega trükis, matkajuht, reisijuht.

'Teekond'

- tähistab mingit kindlat teekonda ühes kindlas paigas;
- selle järgi on võimalik matkata
- kindlad kohapunktid kaardil

'Teejuht'

- suunava, huvi äratava ja teed juhatava suunitlusega;
- võimalik kasutada õppevahendina, tutvumaks mingi paigaga

Projekti kontekstis on oluline mõelda ka kirjanduslike teekondade ja -juhtide puhul ilmnevatele küsimustele:

- kas nad jätavad keskkonda jälgi?
- kas nad juhivad matkajad eemale tavapäraselt radadelt?
- kui tõenäoline on, et teekond ja -juht võimaldab luua keskkonnas tavapäraste radade kõrvale uusi radu, muutes seeläbi maastikku.

Kirjanduslikke teekondi ja -juhte saab edasi anda raamatu, voldiku, kaardi, andmebaasi, kodulehe, mobiilirakenduse jms kaudu. Kui lühidalt iseloomustada 20. sajandi ja 21. sajandi kirjanduslikke teekondi ja -juhte, siis saab väita, et 20. sajandil olid kirjanduslikud teejuhid seotud kirjanike sünni-, elu- ja töökohtadega. Kirjanduslikult olulisi kohti hakati tähistama suunda näitavate viitadega, jättes nii keskkonda füüsilised jäljed. Olulised olid nii hooned, mälestussambad, kalmistud, koolid, kui ka teostes nimetatud paigad. Kohalooma seisukohast olid tähtsad ka need kirjanikud, kes mingit paika külastasid ja sellest hiljem kirjutasid. 20. sajandi kirjanduslikke teejuhte iseloomustab huvi äratamine lugejais, nende suunamine kirjanduslikele radadele. Ka Jaan Eilart peab oluliseks Eestimaa tundmist, tuues välja erinevaid allikaid, mille kogumine, sidumine mingi paigaga ja seeläbi avalikkusele kättesaadavaks

tegumine tuleb kasuks kodukoha uurimisel. Nii on võimalik erinevate allikate (memuaarid, ilukirjanduslikud tekstid, fotod, dokumendid, kroonikad jms) kaudu avada ühele paigale iseloomulikke tunnuseid. (Eilart 2016: 11–16). Samasuguse ümbruse mõtestamisega on tegelenud ka kirjanike muuseumid, kes oma lähiümbrust on paigutanud kaardile, et edasi anda kirjanike sünnipaikasad: Liivi muuseum, A. H. Tammsaare muuseum Vargamäel, Oskar Lutsu Majamuuseum, Lydia Koidula Memoriaalmuuseum, Eduard Vilde muuseum, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse muuseumiosakond, A. H. Tammsaare muuseum Tallinnas, Betti Alveri Muuseum, Palamuse O. Lutsu Kihelkonnakoolimuuseum, Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum ja Muhu muuseum, kust on pärit Juhan Smuul⁶.

Üha suurenev huvi kultuuriloos oluliste paikade ja kirjanike vastu viis selleni, et mõnes kohas tekitas külastajate suur arv kohalikes ebamugavust:

Ja kui pole luuletajat ennast, siis jutustab oma pojast Ruudu Smuul, sellest hoolimata, et Koguva külastajate arv suvel on aukartustäratav, niisugune, mis endise vaikse Koguva elanikele on nende koduküla peaaegu ebamugavaks muutnud (Vinkel 1963: 417).

Inimtegevuse mõju maastikele, kohtadele läbi ökosüsteemi ja kultuuri vahekorra nimetab ka Eilart:

Viimasel aastakümnel on inimtegevus mõjustanud Eesti maastikke rohkem kui kogu eelnenud poole sajandi jooksul. [...] Intensiivne maaparandus nii põllumajanduslikel kõlvikutel kui ka riiklikus metsafondis, kontsentreeritud asulate teke maal, urbaniseerumise süvenemine ning koos sellega kasvav vajadus puhkuse järele looduslikus ümbruses – need on kõige olulisemad muutuste põhjustajad meie maastikel (Eilart 1976: 82).

Sissejuhatuses on viidatud Eilartile, kes tõi välja puhkajate üha suureneva mahu ja vajaduse nende hajutamiseks maastikul (Eilart 1976: 84). Siit võib järeldada, et kirjanduslike teejuhtide loomine võimaldas hajutada kirjanduse- ja ka loodusehuvilisi üle Eestimaa. Suunata neid avastama erinevaid paiku: hüpata Muhumaalt pärit Villem Grünthal-Ridala juurest Kure metsavahitarest tulnud Juhan Sütiste juurde, sealt edasi Paul Haavaoksa Peipsi randadele, Aira

⁶ Käesoleva töö mahtu ja suunitlust arvesse võttes ei peatuta kirjanike muuseumite teemal pikemalt, kuna kirjanikumuuseum, kui hoone ja ka kirjaniku sünnipaik on juba oma olemuselt integreeritud kirjanduslikesse teejuhtidesse.

Kaalu murele koduse Koigi järve pärast ning Ants Laikmaa Läänemaa talude ja Kristjan Raua sõepliatsi müütilisse maailma, nagu loetleb Eilart (1976: 93–98).

Kui 20. sajandi kirjanduslikud marsruudid mahtusid tavaliselt raamatukaante vahele, kuhu osadel juhtudel oli lisatud ka kirjanduslike punktidega tähistatud kaart (Lisa 2), siis 21. sajandil on teekondade väljendusviis oluliselt muutunud. Infotehnoloogilise maailma areng on kaasa toonud kirjanduslike teekondade plahvatusliku kasvu. Ka on muutunud andmekandjate edastusviis. Tavapärase raamatu kõrval näeme nüüd erinevaid voldik-tüüpi kaarte⁷, mahukaid andmebaase koos kaardirakendusega, kodulehti ning mobiilirakendusi. Võib isegi öelda, et suuresti on kirjanduslikud teekonnad „kolinud“ virtuaalmaailma. Muutunud on ka edastatava teksti sisu. Keskendutakse kirjaniku poolt kirjutatud tekstidele ja otsitakse sealt viiteid reaalsele kohtadele. Leitud proosakatkend, luuletus aga paigutatakse virtuaalsele kaardile, sidudes selle reaalses keskkonnas oleva kohaga. 21. sajand on muutunud „geograafilise lähilugemise“ sajandiks. Kumab läbi veelgi suurem soov leida ja hoida kultuurimälu ning luua seoseid vaimse ning füüsilise ruumi vahel⁸.

Niisiis on läbi aegade kasutatud mõlemaid võimalusi, loodud nii teejuhte, kui ka teekondi, et tutvustada kultuurilisi objekte, paiku, kirjanikke jms. Seejuures on oluline nii ajastu kui ka tehnoloogiline võimekus. Eestlastele on ammustest aegadest olnud oluline tähistada meie kultuuriloos olulisi paiku erinevate sümboolsete märkidega. Enamus teejuhtides viidatud kohtadest on tähistatud reaalsel maastikul ka siltidega. Levinumad sildid maastikul⁹ tähistavad kirjanike ja teiste kultuuritegelaste sünni-, elu- ja töökohti, jättes nii jälje keskkonda. Olgu lisaks mainitud, et tänasel päeval tähistatakse lisaks sünni-, elu- ja tökohale ka teisi kultuuriloos oluliseks saanud sümboolseid paiku. Näitena võib tuua Kuivastu–Kuressaare maanteel oleva viida Lööne küla (soo) poole, koht kus sündis „Saaremaa valss“. Samuti leiame üle Eesti viitasid erinevatele eestlastele armsaks saanud mängufilmide võttepaikadele. Läbi käiakse kõik koolimajad, elumajad, nende varemed, metsistunud alad, mis vähegi on sünnitanud erinevaid kultuuriloolisi ilminguid.

⁷ Neid oli ilmselt ka 20. sajandil.

⁸ „Tartu ilukirjanduses“ projekti eesmärk on hoida meie kultuurimälu, luua seoseid vaimse ja füüsilise ruumi vahel, tutvustada lokaalajaloolist keskkonda ning aidata õpilast, üliõpilast, uurijat või koduloohuvilist andmete ja allikate leidmisel ja seostamisel. Leitav: <https://teele.luts.ee/> (Vaadatud 04.11.2018).

⁹ Peeter Volkonski ja Eesti Rahvamuuseumi koostöös on valmimas projekt „Sünnipaik“, mille raames kaardistatakse suurkujude sünnikohad ja luuakse digitaalne andmekogu. Lähemalt: <http://teatritasku.ee/peeter-volkonski-kaivatas-projekti-mis-aitab-eestlastel-eestit-avastada/> (Vaadatud 13.05.2019).

2.1. Kirjanduslikud teejuhid

Üks esimesi, kes kirjandusteadlasena tutvustab trükisõnas kirjanduslikke paiku on Aarne Vinkel artikliga „Mööda kirjanduslikku Saare- ja Muhumaad“ (1963). Ta visandab kirjandusliku marsruudi suunal Kuivastu – Kingissepa – Kihelkonna – Sõrve maantee, tehes ka vajalikke kõrvalepõikeid. Tegemist on eelkõige kirjandusliku teejuhiga, mis juhatab lugejat tuntud paikadesse Saare- ja Muhumaal:

Muu eksootika kõrval pakub Saaremaa huvi ka oma kirjandusliku kaardiga. Ehkki turismihooajal ületab väina mitukümmend bussi- ja autotäit mandrirahvast päevas, rääkimata nendest, kes armastavad matkateedel omapead liikuda [...], võib siiski arvata, et mitte kõik kirjandussõbrad pole veel Saaremaal käinud või seal küllalt põhjalikult saanud ringi vaadata. Nendele pakub ehk huvi kaasa teha alljärgnevat põgusat suleliikumist mööda Saare- ja Muhumaa kirjanduslikke kohti. (Vinkel 1963: 415).

Sama artikkel on ilmunud ka teoses Aarne Vinkel „Kirjandus, aeg ja inimene. Uurimusi ja artikleid“ (1970). Tegemist on oluliselt täiendatud versiooniga, juurde on lisatud uusi paiku, nimesid ning teos ise keskendub juba laiemalt kultuuriloole, mitte ainult kirjanduslikule küljele:

Saarte kirjandusliku kaardi jälgimist õigustab asjaolu, et mitmesugustel põhjustel oli siinne elu omandanud terve rea erijooni [...], mis andis ja annab ka saartelt võrsunud kirjandusele Suuremaa tüüpilise temaatikaga võrreldes omapärase ilme, [...]. Üks niisugune tunnuslik moment on meri, millega saarlased nii või teisiti kokku puutuvad, aga ka saarte inimene ise, keda on vorminud ränk võitlus loodusega – nii maa kui merega [...]. (Vinkel 1970: 208).

Vinkeli kirjanduslik teejuhis on üks esimesi näiteid, kuidas 20. sajandil oli võimalik inimesi kirjanduslikke marsruute läbima „meelitada“. Need, kellele raamatu käes hoidmisest ja lugemisest väheseks jääb, saavad ajakirja Keel ja Kirjandus või teose „Kirjandus, aeg ja inimene“ matkakotti asetada ning võtta suuna Saare- ja Muhumaa poole. Jalgsimatkajale võib osutuda see keeruliseks, sest „matkatee“ on pikk ja käänuline, kuid kiirema liikumisvahendiga läbitav paari päevaga.

Endel Priideli kirjanduslik teejuht „Kirjanduslik Mulgimaa“ (1966) on taskuformaadis ülevaade Mulgimaa kirjanduselist, kirjanike sünni- ja elukohtadest ning teoste tegevuspaikadest.

Teejuhile on lisatud füüsiline kaart olulisemate kohapunktide ja teedevõrgustikuga ning asjakohased fotod kirjeldatud paikadest. Kui Vinkel mainis oma teose eessõnas, et saarlaste ränk eluolu ja loodus ei ole sünnitanud meile kuigi palju kirja- ja kultuurimehi, siis Priidel seevastu rõhutab, et Mulgimaalt on tärganud väga palju kirjamehi:

Eesti kirjanduslik kaart on ebaühtlane. Siin on tihedalt „asustatud“ alasid, hõredamaid kohti ja hoopiski tühjaks jäänud paiku. Viljandimaalt on möödunud sajandi 60–70-ndail aastail – rahvusliku liikumise ajal – tärganud kirjamehi väga palju. Niisugune kultuuriline esiletõus oli täiesti seaduspärane, sest majandus oli siin arenenud kaugemale kui mujal Eestis. On ju Viljandimaal olnud olud ja looduslikud tingimused vähe paremad kui teistes kohtades. (Priidel 1966: 5).

Vinkelile sarnaselt markeerib ta kohe teose alguses marsruudi:

Õieti on marsruut Paistust ja Tarvastust [...] laiem. Tahaksime minna ka naaberkihelkondadesse, mis olid arengus samuti kaugele jõudnud. (Samas, 5).

Tegemist on teise küllaltki põhjaliku kirjandusliku teejuhiga, mille matkale kaasa võtmine on oluliselt lihtsam juba, oma mõõtmete poolest¹⁰. Nii Vinkeli kui Priideli kirjanduslike teejuhtide puhul on tegemist lugejale juhiseid ja suunitlusi andvate tekstidega – avastamaks meie Maarjamaa kultuuriloolisi paiku.

Kolmas kirjandusloolane Oskar Kruus juhatab lugejad „Kirjandusliku Otepää“ (1969) radadele. Kruus alustab ajaloolise ülevaatega Otepää kandi kirjanduselust. Edasi vaatleb ta erinevaid paiku: Rõngu, Puka ja Arula, Pühajärve, Vidrike jne eraldi peatükkidena. Igale peatükile on lisatud visuaalset materjali fotode ja/või kaartide näol. Tegemist on süsteemsemalt läbimõeldud teejuhiga, mis on samuti taskuformaadis. Teejuht „Kirjanduslik Otepää“ lõppeb suunava lõiguga lugejatele:

Kuid vahel pole liigne upitada seljakott turjale ning minna vaatama neid paiku ka oma silmaga. On huvitav jälgida sedagi, mis on elus teisiti kui kirjanduses ja kunstis, võrrelda oma muljeid teiste omadega (Kruus 1969: 116–117).

Endel Priideli teejuht „Kirjanduslik Hiiumaa“ (1972) on uudne oma sisu poolest. Kui eelmistes teejuhtides keskenduti rohkem kirjanike sünni- ja elukohtadele, kirjanduslikele paikadele jms, siis Hiiumaa teejuhik keskendutakse ainult (ilu)kirjanduslikele tekstidele. Uudne on ka raamatu

¹⁰ Teosed „Kirjanduslikud (eksi)rännakud“ (2017) ja „Emajõe pääl“ (2018) on formaadilt täpselt sama suured kui Priideli teos.

lõpus paiknev kasutatud kirjanduse ja allikate viide, mis annab lugejale hea ülevaate teoses kasutatud kirjandusteostest. Omamoodi õpetliku ja teavitava suunitlusega teejuhi eessõnas mainib Priidel:

Hiiumaad on oma loomingus kajastanud nii need kirjanikud, kes Hiiumaal sündinud, kui ka need, kes selle maaga tutvunud on. [...] Nii võib Hiiumaast, tema elanikest, minevikust ja kaasajast ilukirjanduse kaudu nii mõndagi teada saada (Priidel 1972: 5).

Teose lõpus viidatakse 1969. aasta Paul Rummo reisikirjale „Ringi ümber Hiiumaa“, kus ta nendib, kui palju praegusel Hiiumaal on endisega, 30. aastate omaga võrreldes teisiti:

Maastikupilt on tublisti muutunud. Rannikute kiviklibused, päikeselõõsased, maasikalõhnased kanarbikud on endised, samuti lainete luilutus rihval. Aga vaade saare ringmagistraalilt sisemaa poole, mis mu mälus ikka seostus lodupadrikust suletud horisondiga, on äkki peaaegu kõikjal avardunud. (Priidel 1972: 126–127).

Kirjanduslikuks teejuhiks saab pidada ka Oskar Kruusi artiklit Eesti Looduses „Vilsandi ja eesti kirjandus“ (1980). Tegemist on ülevaatega Vilsandil käinud kultuuritegelastest, kuid teksti ülesehitus ja kohtade nimetamine on kronoloogiline, võimaldades lugejal „matkata“ koos Kruusiga läbi Vilsandi. Kirjanduslik „matk“ Vilsandil algab Gustav Suitsu Jaan Teäre kuulsa Tolli talu põõningukambri üürimisega ja suvitamisega, jätkub Anton Hansen Tammsaare Vaika saarte külastuse ning Jüri Parijõe ja August Kitzbergi tuletorni avastamisega. Kirjeldus jätkub Lümandast pärit August Mälgu Vaika saarte linnuriigis viibimise ning Kuusnõmmest pärit Aadu Hindi „Tuulise ranna“ sündmuspaiga Vilsandi ehk Vesiloo saarega. Kaugemalt tulnud ja läbirändel olevate „matkameeste“ kohad võtavad üle Vilsandil paikseks jäänud kirjanikud Juhan Saar, Heino Väli Küti talust ning Aleksander Suuman Kopli talust. Pealtnäha on tegemist ühte paika kirjeldava tekstiga, kuid samas õhkub sellest tekstist kerget juhatust Vilsandile sattuvatele kirjandushuvilistele.

Uutmoodi läheneb kirjanduslikele matkaradadele Oskar Kuningas teoses „Kirjanduslikke matkaradu Eestis. Metoodilisi juhendeid“ (1984). Tegemist on, nagu pealkirjastki nähtub, metoodilise juhendiga kirjanduslike matkaradade loomiseks. Kuningas ise leiab, et ühe kirjandusloolise ekskursiooni eesmärk võiks olla lugemiskultuuri süvendamine ja teoste taasavastamine lugejate poolt (Kuningas 1984: 65). Tegemist on ka esimese teosega, mis

käsitleb eraldi linnamarsruute: Tallinn, Tartu, Pärnu, Viljandi, Võru, Rakvere. Kuid on ka ühele kirjanikule pühendatud ekskursioone: Kitzberg, Tuglas ja Hint. Linnamarsruute kirjeldades on Kuningas välja noppinud kõikvõimalikud paigad, mis kultuurilooliselt on olulised. Alustades muuseumite, kirjanikele loodud mälestussammaste, nende elukohtade ülesotsimisega, lõpetades ajakirjatoimetuste ning koolidega, kus keegi õppis. On näha, et tegemist on marsruutidega, millele on eelnenud põhjalik eeltöö, üles on nopitud kõikvõimalikud seosed teoste ja reaalseste paikade kohta. Põhjalikult uuritud kirjanikust kirjutatud memuaare, monograafiaid jms.

Viimane 20. sajandi mitte nii väga kirjandusliku teejuhina käsitletav Aarne Vinkeli „Kirjanduslik Kuressaare“ (1999¹¹) annab lugejale aimu, millised kirjandusega seotud „juhukülalised“, nagu Vinkel neid nimetab, on Kuressaares elanud, õppinud, käinud ning seda paika oma loomingus kujutanud. Vinkeli kirjatükk on hästi kirjutatud, kaasahaarav ja kohati ka lustlik. Tegemist on ühte paika kirjeldava tekstiga, mida oleks võimalik kanda ka füüsilisele kaardile kohapunktide näol.

Kõik eelpool nimetatud teejuhid on suunava, huvi äratava ja teed juhatava suunitlusega. Pealtnäha ei jäta ükski teos nähtavaid jälgi keskkonda, küll aga tuleb siin arvestada juba maastikel olevate siltide, suunaviitade, mälestussammaste jms-ga, mis jätavad keskkonda jälje. Tõenäoliselt saab väita ka seda, et kõik loetletud teosed juhatavad matkajad tavapärastele ja mitte nii tavapärastele radadele. Kui muidu ei pruugi inimesed kõiki nimetatud punkte teada, siis teost lugedes leiavad nad üles ka varjatunud punktid, mis võib-olla polnud veel kultuuriliselt üldtuntuks saanud, näiteks vähem tuntud kirjanike ja kultuuritegelastega seotud paigad. Püüdes vastata viimasele küsimusele, kas teejuhid võimaldavad luua tavapäraste radade kõrvale uusi radu, muutes seeläbi maastikku, siis tuleb paratamatult vastata jah. Kui tegemist ei ole looduse õpperajaga, mis aitavad ühelt poolt tagada maa-ala kaitseeržiimi ja loovad soodsa pinnase kasutuskooormuse vähendamiseks (Eilart 1976: 87), siis kultuuriliselt huvipakkuvad punktid linnades ja ka maakohtades võivad muuta keskkonda, sest inimene, nii nagu ka loom eelistab kasutada otseteid, et jõuda punktist A punkti B, mistõttu võib reaalsel maastikul paiknevate teede ja jalutusradade kõrvale tekkida teisi, otseteede rägastikke.

Paigutades saadud teadmise Vilsandi-kirjanduse konteksti, võimaldab mobiilirakendus tähistada kultuuriliselt olulisi kohapunkte, näiteks Jaan Tätte elukoht, ilma maastikule jälgi jätmata. Samas võimaldab mobiilirakendus juba tähistatud kohale, näiteks Tont-Jaagu mägi,

¹¹ Käsikiri 1999. aastast, ilmunud teoses „Viimased vaod. Vaatlusi eesti kirjandusmaastikult“ (2002).

lisada tekstikatkendi, mis avab palju rohkem selle paiga olemust selles punktis parasjagu viibivale inimesele.

2.2. Kirjanduslikud teekonnad

Kirjanduslike teekondade alla paigutan kaks aastase vahega ilmunud teost: „Kirjanduslikud (eksi)rännakud Tartus“ ja „Emajõepääl. Hajakirjanduslikud rännakud Emajõel“. Võib tekkida küsimus, miks just need kaks teost on paigutatavad kirjanduslike teekondade alla ja näiteks Endel Priideli „Kirjanduslik Hiiumaa“ ei ole, kuigi tegemist on samuti taskuformaadis teosega, tekstile on lisatud kaart ja ta käsitleb (ilu)kirjanduslikke tekste. Kõigi eelpool nimetatud (ka Priideli „Kirjanduslik Hiiumaa“) teejuhtide puhul on tegemist siiski suunava, huvi äratava ja teed juhatava teosega. Neid võib kasutada õppevahendina, et avastada mingit suuremat piirkonda ja selle suunitlusega on nad ka kirjutatud. „Kirjanduslikud (eksi)rännakud Tartus“ sisaldab aga kahte teekonda Toomemäelt Karlova ja kesklinnast Supilinna ning „Emajõepääl. Hajakirjanduslikud rännakud Emajõel“ on konkreetse koha – Emajõega seotud teos, mis võimaldab läbida teekonda mööda Emajõe kaldaid.

Teos „Kirjanduslikud (eksi)rännakud Tartus“ (2017) on taskuformaadis raamat paariks kirjanduslikuks (eksi)rännakuks. Raamatu koostajateks on Halliki Jürma, Katrin Raid ja Maia Tammjärv. Kuna tegemist on kirjanduslike teekondadega, siis raamatu sisekaant illustreerivad kaks (eksi)rännaku kaarti. Esimene rännak algab Toomemäelt ning kulgeb läbi Vanemuise, Pepleri ja Riia tänava Karlova Päeva tänavale. Teine teekond algab Tartu Ülikooli juurest, läbib raekoja platsi, jõuab läbi Rüütli, Gildi ja Kompanii tänava Emajõe äärde ning suundub ringiga Supilinna. Raamat ise sisaldab teekondadega haakuvaid ilukirjanduslikke tekstikatkendeid enam kui 70 autorilt. Saatesõnas kirjutavad koostajad, et „Tartu on üks erakordselt vaimne¹² ja kirjanduslik linn. Mõni teine linn on võib-olla ka, aga Tartu on eriti“ (Jürma jt 2017: 5). Sõnal „vaimne“ on läbi teose kandev roll, otsitakse taga Tartu vaimu. Üks tahk, mis selle kirjandusliku teekonna puhul häirib, on see, et tekstikatkenditel puuduvad aastaarvud¹³. Nii ei saa lugeja aimu, mis ajaperioodil katkend või luuletus kirjutatud on. See teadmine aga lisab väga olulise nüansi – maastiku kihilise kujutluse, mis võimaldab lugejal märgata ajas toimunud muutusi.

¹² Sõna „vaimne“ on esile toodud heledas kirjas ning on läbiv terve teose jooksul.

¹³ Seda mainib ka Brita Melts teose lühiülevaates: <http://kjk.eki.ee/ee/issues/2018/3/1032> (Vaadatud 04.11.2018).

Teises, samuti taskuformaadis, teoses „Emajõe pääl. Hajakirjanduslikud rännakud Emajõel“ (2018) kulgeb teekond mööda Emajõe kaldaid. Proosa- ja luulekatkenditele on lisatud autorite poolseid täpsustusi: „*Ka seekordset Tartu-jalutuskäiku alustab Oskar Luts ise, maalt ja raudhobusega.*“ (Jürma, Raid 2018: 5). Raamatu koostajateks on Halliki Jürma ja Katrin Raid. Nii nagu esimeses väljaandes, nii puuduvad selleski raamatus tekstikatkendite esmailmumise aastaarvud, kuid seda on tehtud mõningaste mööndustega. Nimelt on täpne daatum lisatud ajakirjandusest võetud lõikude puhul (lk 22–23), kuid ilma jäetud kõik raamatutest pärinevad tekstikatkendid, tekitades nii just ajalises mõttes ebaühtlase mulje.

Mõlema teose puhul saab öelda, et nad ei jäta keskkonda jälgi, sest teekond on markeeritud tavapärastel radadel, teedel ega ole kuidagi visuaalselt tähistatud maastikul. Teekond, mis „joonistub“ välja linnakeskkonnas omab ses suhtes vähem mõju maastikule. Linn on selline kogum, kus kõik teed ja rajad on juba aastasadu sisse tallatud ning kus enamasti pole võimalik ka otseteid kasutada just muutunud oludes omandireformi tagajärjel. Samas, kui tuua siia kõrvale 90ndate Supilinn või mis tahes teine linnaasula sel perioodil, kus hoovid justkui ei kuulunud kellelegi ja olid „ühiskasutuses“, kätkesid nad endas hulganisti otseteid läbi majade hoovide. 25. aastat tagasi oleks kirjanduslikud teekonnad võib-olla tekitanud uusi radu juurde. Praegu aga tuleb eraomandi tõttu kasutada olemasolevaid teeradu.

Oluline aspekt nende kahe teekonna puhul, mis välja joonistus – aastaarvude puudumine, on Vilsandi-kirjanduse põhjal tehtavas mobiilirakenduses aga ülimalt oluline. Rakenduse kasutajal on võimalik lugeda tekstikatkendi alt selle ajalist pärinemist ja seeläbi kogeda muutusi praegusel ajahetkel nähtava ja varem olnu võrdlusega. Nii tekib arusaam sellest, mis muutused on maastikul toimunud ja mis ajaperioodi jooksul.

2.3. Kirjanduslikud andmebaasid ja rakendused

Esimene suurem kirjanduslik teekond on kirjandus- ja kultuurilooline veebileht „Tartu ilukirjanduses“¹⁴, mille koostamist alustati juba 2005. aastal. Andmebaasi mõte on esitleda Tartut ilukirjanduse kaudu, koondada tekste, kus tuleb juttu Tartu kohtadest, inimestest, sündmustest jms. Andmebaasi koostajad rõhutavad, et ilukirjandust käsitlevad nad laialt,

¹⁴ Leitav: <https://teele.luts.ee/> (Vaadatud 04.11.2018).

haarates selle alla mälestusi, meenutusi, erinevaid kogumikke, esseid. Andmebaasist leiab nii proosakatkendeid, luuletusi, kui ka fotosid, mis on märksõnastatud ning kaardile paigutatud.

Lisaks andmebaasile on loodud ka kakskeelne (eesti ja inglise) voldik-kaart „Kirjanduslinn Tartu“¹⁵. Voldik-kaardile on kantud linna kultuuriloole olulised hooned, kohvikud, muuseumid, mälestussambad, mõisad, elukohad jms. Kaardile on lisatud ka erinevate sündmuste ja projektide nimed ja toimumisajad, näiteks Kirjandusfestival Prima Vista, Kirjandusviktoriin, Emakeelepäev jne. Samuti leiab kaardilt Tartu linna raamatukogud ja raamatupoed. Kogu info on kantud kaardile, mille järgi on inimesele võimalik Tartu linnas „orienteeruda“.

„Tartu ilukirjanduses“ projekti arendamisel on mõeldud vist kõigile inimestele. On neid, kes armastavad kodus veebilehti/andmebaase lehitseda ja teha virtuaalrännakuid kodust väljumata. Teised jälle haaravad selja- või käekotis kaasa raamatulehekülgedel oleva teejuhi ja rändavad mööda linnakeskkonda. Kolmandad saavad uurida oma nutitelefoni sisu ja jõuda nii punktist punktini. Viimase tarbeks on loodud mobiilirakendus TartuFic¹⁶ (2017), mida on võimalik oma nutiseadmesse alla laadida Google Play Apps Store’ist¹⁷. Andmebaasi juhi Ingrid Saare sõnul ei ole mobiilirakenduses TartuFic kõiki tekste, mis on leitavad veebilehel ning valitud on need tekstid ja pildid, mis on seotud mingite kindlate kohtadega. Rakendusest on võimalik näha ka ettevalmistatud kirjanduslikke teekondi, mida ei leia jällegi veebilehelt.

Lisaks eelnimetatud võimalustele on „Tartu ilukirjanduses“ projekt saanud populaarseks ka spetsiaalsetel giidiekskursioonidel ning sealset infot rakendatakse ka giidide väljaõppel. Kirjanduslikke ekskursioone viiakse läbi ka Prima Vista, Supilinna päevade, Karlova päevade ja muude ürituste puhul. Nii võib väita, et „Tartu ilukirjanduses“ on kõige rohkem eri võimalusi pakkuv ning kasutatav kirjanduslik teekond ja -juht Eestis.

„Kirjanduslik Tallinn“¹⁸ (2018) on samuti veebilehele loodud kaardirakendus, kuhu kogutakse kokku ja tähistatakse ilukirjanduses käsitletud paigad Tallinnas. Kaardile märgitakse ka kirjanike elukohad ja kirjanduslike sündmuste toimumispaigad. Kaardi koostajateks on kirjandusfestival HeadRead, Tallinna Kirjanduskeskus, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus ja Tallinna Keskraamatukogu. Kaardi koostajad leiavad, et seda saab kasutada linnaruumi

¹⁵ Leitav:

https://www.tartu.ee/sites/default/files/uploads/Kultuur%20ja%20vaba%20aeg/Kirjanduslinna%20kaart_est_eng.pdf (Vaadatud 04.11.2018).

¹⁶ Tutvustav artikkel: <https://tartu.postimees.ee/4331773/uus-mobiilirakendus-naitab-kirjandusse-massitud-linna> (Vaadatud 04.11.2018).

¹⁷ Leitav: <https://play.google.com/store> (Vaadatud 04.11.2018).

¹⁸ Leitav: <https://www.kirjandusliktallinn.ee/> (Vaadatud 27.10.2018).

avastamiseks, kirjanduse aga ka ajaloo või geograafia õpetamiseks. Veebilehel asuv kaart on brauseripõhine, mida saab vaadata ka nutiseadmest, kuid seal ei avane tekstilõigud nutiseadme ekraanil korrektselt, mistõttu on hetkel seda kaardirakendust nutiseadmest ebamugav vaadata. Kaardile on märgitud erinevad punktid, millele vajutades ilmub ekraani serva tekstikatkend. Samuti puudub kaardil kindel matkatrajektoor. Selleks, et kaardirakendust leida, peab inimene teadma, et selline veebileht kaardirakenduse näol olemas on. Hetkel puudub info, kuidas seda näiteks linnapildis reklaamitakse või kuidas see leht suuremale avalikkusele teatavaks saab.

Kolmas suurem kirjanduslik kaart on virtuaalkaart „Saksa Tartu / Deutsches Dorpat“¹⁹, mis valmis Tartu Linnamuuseumi ja Tartu Ülikooli germanistika osakonna koostöös 2018. aasta kevadel. Nagu mainitud, on tegemist virtuaalse kultuuriloolise kaardiga, mis tutvustab Tartut saksakeelsete linnakirjelduste ja nende eestikeelsete tõlgete kaudu. Lisaks virtuaalkaardile on võimalik soetada endale Kirjandusliku jalutuskäigu kaart Tartu Linnamuuseumist või 19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumist, Tartu turismiinfopunktist või laadida alla digarist²⁰. Tehnilistest lahendustest on kasutatud seega virtuaalkaarti, mida saab vaadata nii brauserist, kui ka nutiseadmest, mis jällegi pole seadistatud nutiseadmes vaatamiseks ja on ebamugav. Lisaks virtuaalkaardile on olemas paberkaart „Kirjanduslik jalutuskäik“, kuhu on märgitud 13 punkti. Kaardi ühel pool on kirjandusliku teekonna joonis, teisel küljel aga tähistatud punktide jutukatkend. Veebilehel asuval kaardil on tähistatud 150 jutukatkendit, osad neist on varustatud ka ajalooliste fotodega Tartust.

„Jutupeatuse“²¹ on loodud Eesti vabariigi 100. sünnipäevaks (2018). Tegemist on esimese kirjandusliku teekonnaga, mis jätab otseseid jälgi reaalsesse keskkonda. Erinevates Eestimaa paikades on majade seintele, laternapostidele, sillapiiretele ja kivimüüridele paigutatud 100 metallplaadil asuvat sõnumit. Infot plagude asukohtadest saab veebilehelt ja ka nüüd mobiilirakendusest NaviCup. Füüsilises keskkonnas paiknevatel plagudel on esitatud lühike katkend jutust ning QR kood²², mille abil saab kuulata jutukatkendit helifailina. Selleks on kasutajal vaja kaameraga varustatud nutiseadet, et QR koodi pildistada ning andmeside, et pildistatud kood avaks vastava rakendusega õige internetiaadressi. Sobiva QR-koodi rakenduse saab inimene alla laadida Google Play Apps Store'ist. Uuem võimalus on loodud mobiilirakendusse NaviCup, kust saab samuti kuulata „Jutupeatuse“ siltidel olevate katkendite

¹⁹ Leitav: <http://linnamuuseum.tartu.ee/tartu-dorpat/> (Vaadatud 27.10.2018).

²⁰ Leitav: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/pildimaterjal/101247> (Vaadatud 28.10.2018).

²¹ Leitav: <https://www.jutupeatuse.ee/jutupeatusest> (Vaadatud 28.10.2018).

²² QR kood on kahemõõtmeline „võõtkood“ ehk kindla standardiga mustvalge kujutis, mille sisse saab ära peita infot, näiteks internetiaadressi. Pildistades paberkirjas QR koodi saad ligipääsu soovitud internetiaadressile.

helifaile. Isiklikult leian, et viimane võimalus on käepärasem. Olles vaadanud Toomemäel asuvat „Jutupeatuse“ silti, leidsin, et lühematel inimestel on sildil olevat QR-koodi keerulisem pildistada, sest silt ise asub umbes 2 meetri kõrgusel. Seetõttu on jutukatkendite ja helifailide kuulamine NaviCup rakendusest lihtsam. „Jutupeatus“ erineb teistest eelmainitud teekondadest ka selle poolest, et kohapunktid ei asu ainult linnamaastikel, vaid ka maapiirkondades, erinevates Eesti paikades. Olgu siin ära mainitud ka see, et NaviCup on sama mobiilirakendus, mida kasutan „Kirjanduslik matk Vilsandil“ loomisel.

Minu magistriprojekti kontekstis on kõige relevantsem „TartuFic“ mobiilirakendus, kust leiab nii tavalise kaardi kohapunktidega kui ka ettevalmistatud teekonnad. Rakenduses on kokku 9 teekonda, näiteks „Ühikate teekond“, „Kohvikust kohvikusse“ teekond, „Hulkudes Supilinnas“ teekond jne. Avades ühe teekondadest, ilmub ekraanile tähistatud teekond koos kohapunktidega. Tuleb tõdeda, et tegemist ei ole kõige käepärasema mobiilirakendusega, selleks, et jõuda tekstikatkendini, tuleb teha mitu vajutust. Esimesel vajutusel ilmub rakenduse alumisele menüüribale valik „tekstid“ ja „pildid“. Valides teksti, ilmub ekraanile ühe või mitme tekstikatkendi pealkiri ja autorinimi. Vajutades ekraanile ilmunud pealkirjal, avaneb tekstikatkend. Mõnes mõttes on see hea süsteem, kui ühes kohapunktis on mitu tekstikatkendit, saab need paigutada ühte kohapunkti, ent samas nõuab see kasutajalt liiga palju „sahmerdamist“ ja nii võib reaalses keskkonnas viibides kohatunnetuslik pool märkamatuks jääda. Arvestades Vilsandi mitmekesisist looduslikku ja kultuurilist maastikku, tasub sügavalt mõelda sellele, kui palju ja mil moel teekonna kasutajale infot ühes kohapunktis jagada.

2.4. Kirjanduslikud teekonnad mujal maailmas

Maailmas on loodud palju erinevaid kirjanduslikke teekondi ja -juhte, mis ühel või teisel viisil tutvustavad peaaegjalikult armastatud kirjanikega seotud paiku. On nii 360 kraadiseid virtuaaltuure kindlatest paikadest, kui ka hulganisti viiteid kirjanduslikele paberkaartidele, mida saab osta erinevatest raamatupoodidest ning veebilehti, mis tutvustavad kirjanduslikke asukohti. Kõige levinum on keskendumine ühele või mitmele autorile ning neid inspireerinud paikade või nende teoste tegelaskujudega seotud kohtade kaardistamine. Leiab ka rakendusi näiteks *Joyce Ways* and *Jack Kerouac's On the Road* jpm. Siinkohal toon välja kolm näidet, mis märksõnalistes otsingutes ja teadusartiklites esile tulid ja üksteisest tehnoloogilises mõttes erinevad.

Üks pealtnäha huvitava lahendusega virtuaaltuur *A Virtual Literary Tour of The Bronte Sisters*²³ on loodud kolme inglise kirjaniku õdede Brontë'ide teoste põhjal kohtadest, mis on neid inspireerinud. Veebilehekülg on loodud, et lugejad saaksid paremini mõista Brontë õdesid ja nende loomingut. Seitsmest paigast, mis õdesid on inspireerinud, on loodud Google Maps'i kaarti kasutades 360 kraadine vaade maastikust. Samalaadne virtuaaltuur on koostatud ka Jane Austeni austajatele *10 Virtual Tours for Lovers of Jane Austen*²⁴. Tegemist on küll huvitava lahendusega, kuid ilmselgelt piirab selle rakenduse pikaajalisust asjaolu, et kasutatakse ainult seitset kohta, mis muidugi ei välista seda, et olles kodus virtuaaltuuri ära teinud, otsivad inimesed need kohad reaalsel maastikul üles ning kogevad seal hoopis teistsuguseid aistingulisi mõõtmeid.

*Literary Maps of Charles Dickens and Sherlock Holmes*²⁵ põhinevad kaardirakendusel, kus lugejad, reisijad ja kirjandusturistid saavad uurida rohkem kui 600 kohta viktoriaanlikus Londonis. Saab avastada Oliver Twisti või Edwin Droodi viktoriaanlikku Londonit või astuda Holmes'i ja Dr. Watsoni jälgedes. Tegemist on interaktiivsete kaartidega, mis võimaldab lugejatel sirvida, külastada ja jagada kuulsaid (ja mitte nii kuulsaid) stseene Dickensilt ja Arthur Conan Doyle'ilt. Nimetatud kaardid on loodud *Placing Literature: Where Your Book Meets the Map*²⁶ projekti raames, mis sarnaneb „Tartu ilukirjanduses“ andmebaasiga. Projektiga alustati 2013. aastal ja selle aja jooksul on lugejad, haridustöötajad, raamatukoguhoidjad ja autorid kaardistanud enam kui 3500 kohta romaanidest, novellidest, luuletustest alates Shakespeare'ist kuni Kerouac'ni. Proovides avada viidatud kaardirakendusi või kaevuda sügavamale teatas veebileht „*Your connection is not private*“, mistõttu tuli leht sulgeda ja seda, kuidas need rakendused töötavad ei saanudki teada.

Interaktiivne e-raamatu laadne väljaanne iPad rakenduses *On the Road by Jack Kerouac*²⁷ sisaldab romaani *On the Road* teksti koos märkmetega, mis annavad sellest ajaloolise ja biograafilise ülevaate. Interaktiivne kaart jälgib Kerouac'i kolme päriselulist teekonda aastatel

²³ Brontë õdede virtuaaltuur <https://artsandculture.google.com/theme/FwLyGtC06USyJA> (Vaadatud 11.05.2019).

²⁴ Jane Austeni virtuaaltuur <https://artsandculture.google.com/theme/wALyslg9JF3OJA> (Vaadatud 11.05.2019).

²⁵ Charles Dickensi ja Sherlock Holmes'i virtuaaltuur: <https://placingliterature.wordpress.com/2016/10/13/new-literary-maps-of-charles-dickens-and-sherlock-holmes/> (Vaadatud 11.05.2019).

²⁶ Placing Literature: Where Your Book Meets the Map: <https://placingliterature.wordpress.com/> (Vaadatud 11.05.2019).

²⁷ On the Road by Jack Kerouac tutvustus: <https://artsbeat.blogs.nytimes.com/2011/06/18/jack-kerouac-tailgates-t-s-eliot-into-the-app-store/> või ülevaade: <https://www.theguardian.com/books/2011/jul/22/on-the-road-jack-kerouac-ipad-app> (Vaadatud 11.05.2019).

1947, 1949 ja 1950. Teekondadele on asetatud romaanist võetud asjakohased tekstikatkendid. Lisaks katkenditele sisaldab kaart fotosid, haruldasi audioklippe Kerouac'ist, varem avaldamata dokumente tema kirjastaja arhiivist. Rakendus ise on tasuline, makstes 12.99 dollarit (sama palju kui tavaline e-raamatu väljaanne Ameerikas). Igaljuhul võimaldab loodud virtuaalne teekond teha uutmoodi sissepõikeid ühe kirjaniku ellu ja loomingusse. Kuna rakendus on tasuline, siis paraku ei õnnestunud vaadata, kuidas sisuline pool üles ehitatud on.

3. Teoreetilis-metodoloogiline taust

3.1. Keskkonna ja kultuuri kokkupuutepunktid

Jaan Eilart tutvustab raamatus „Inimene. Ökosüsteem. Kultuur“ (1976) vanimat teaduslikult põhjendatud looduskaitse suunda ehk klassikalist looduskaitset, mille eesmärk oli kaitsta tähelepanuväärseid ja haruldasi looduslike objekte ning maa-alasid. Sellel suunal oli suur väärtus teaduse, kuid ka hariduse ja kultuuri jaoks. Kaitse põhivormiks oli konserveerimine, endise seisundi säilitamine ja segamatuse tagamine. Esimene teadlik looduskaitseja Eestis oli Vilsandi tuletorniülem Artur Toom, kes 1906. aastast alates kehtestab Vaika saartel linnunemunade korjamise keelu. 1910. aastast alates läheb Vaikade rendileping üle Riia Loodusuurijate Seltsile ning maa-alast saab Baltimaade esimene ametlik looduskaitseala, mida tuntakse rohkem Vilsandi linnuriigi nime all. (Eilart 1976: 23–24). Loodud kaitseala ja Artur Toomi isik on andnud palju ainet populaarteaduslikele, aga ka ilukirjanduslikele raamatutele (Alma Toom, Johannes Piiper, Jüri Parijõgi jt.) (Eilart 1976: 25).

Nüüd paneb kapten Toom jalga pikasäärelised saapad, seab korda vened ja sõit algab lähedatele Vaika laidudele – Toomi lindude riiki. Paneme talle siinsamas nimeks „lindude kuningas“. Kui hästi ta lindude ühiselu, isegi nende perekonnaelu tunneb! Jutustab sõudes lõbusaid lugusid merelindude elust. On parajasti haudumise aeg, saared otse kubisevad lindudest ja munadest. Peame astuma õige ettevaatlikult, et ei tallaks katki mõnd muna ega surmaks linnupoega. Arthur Toomi näivad kõik linnud tundvat ja usaldavat, meie eest aga tõusevad lendu ja tiirlevad mustade pilvedena laidude kohal. (Parijõgi 1929: 53).

Siit nähtub, et looduskaitse suund oli 20. sajandi alguses vähemalt Vaika saartel teistsugune, hõlmates endas rohkem ka hariduslikku ja kultuurilist aspekti. Nii said mitmed kirjanikud, sealhulgas Anton Hansen Tammsaare, August Mälg jt. käia Vaika saartel lindude „riigis“ inspiratsiooni ammutamas. Ka 60ndatel kirjutab Leo Aumees veel sellest, kuidas Vilsandile jõudnud matkajad peaksid meele pidama, et omapead ei tohi keegi Vaika saartele minna, vaid ainult koos kaitseala töötajatega (Aumees 1963: 54). Selle teadmise taustal tasub välja tuua, et praegusel ajal on Vilsandi rahvusparki aladele kuuluvatel Vaika saartel viibimine keelatud. Eelmisel suvel Keskkonnaameti infopäeva raames uurisid vilsandlased keskkonnaametnikelt, kas 2019. aasta ülemaailmsete vilsandlaste päevade raames oleks võimalik korraldada Vaika

saartele ekskursioone, et tutvuda sealse maastikuga ja rääkida lugusid Vaika saartest. Kuid kuna Vaika saared kuuluvad vähemalt osaliselt loodusreservaatide alla, kus tagatakse looduslike koosluste säilimine ja kujunemine üksnes looduslike protsesside tulemusena²⁸, keelati ja laideti see mõte maha. Seda aspekti tasub arvestada ka mobiilirakenduse loomisel. Kuna Vaika saartele minek on keelatud ja pääs sinna oleks üle mere, tuleb läbi mõelda, kuhu paigutada kõik Vaika saari kujutavad kohapunktid. Kõige sobilikum oleks selleks kasutada Vilsandi läänepoolset matkarada, mis läbib Vaika saarte poole jäävat rannikut ja jõuab välja Vilsandi tuletornini.

Eilart selgitab ka, et looduskaitset tasub vaadelda mitte üksnes teadusajaloolisest aspektist, vaid ka kultuurinähtusena. Looduskaitse oma eetiliste ja esteetiliste väärtuste tõttu teenib ka tänapäeva inimese üldisi kultuurilisi taotlusi, mõjutades nii maastiku, elamise ja käitumise kultuuri. Nii on võetud suundumus maastike kasutusrežiimi ja koormuse reguleerimiseks luua looduse õpperadu ehk matkaradu. Looduse õpperajad on mõeldud eelkõige jalgsi läbimiseks ning peavad olema hästi maastikku sobitatud ja iseseisvaks retkeks piisavalt tähistatud liikumisteed. Hea tava on, et matkarajad annaksid informatsiooni piirkonna looduslike objektide, liikide ja koosluste kohta. Samuti võiksid rajad olla erineva pikkuse, raskuse ja vaadeldava objektide hulgaga. Iga raja alguses on skeem, mis annab raja kohta informatsiooni. Eilart leiab, et õpperaja marsruut peaks olema lisaks informatsiooni andmisele ka elamusi pakkuv, lisades, et ilusatele ja huvitavatele vaadetele võib juhtida tähelepanu ka kujundusraietega. (Eilart 1976: 84–88).

Vilsandi saarele on puhkajate hajutamise ja piirkonna eripalgelise looduse tutvustamiseks on loodud Riigimetsa Majandamise Keskuse poolt kolm erinevat matkarada. Esimene matkarada saab alguse Kuusnõmme poolsaare tipust, kandes nime „Käkisilma-Vilsandi matkarada”²⁹. Tegemist on 5 km pikkuse matkarajaga, mis läbib madalat rannikumerd, kulgeb üle laidude Vilsandi saarele. Üsna raja alguses, Käkisilmas ristub matkarada paaditeega, mis on ühtlasi ka raja kõige sügavam koht. Olenevalt veeseisust võib seal vesi ulatuda üle 1,5 m. Rada on tähistatud suunaviitade ja postidega. Raja läbimisel on soovitatav kasutada kõvema tallaga ja nõõritavaid jalatseid, kuna tee läbib osaliselt mudaseid, kiviseid ja pilliroogu kasvanud alasid. Nimetatud matkarajale saab paigutada mitmeid kirjanduslikke tekstikatkendeid, mis kõik

²⁸ Vilsandi rahvusparki kaitsekorralduskava 2012–2016:

<https://infoleht.keskkonnainfo.ee/GetFile.aspx?fail=1191278270>

²⁹ Vilsandi rahvusparki matkarajad ja vaatamisväärsed paigad: <https://www.kaitsealad.ee/est/matkarajad-ja-vaatamisvaarsed-paigad>

annavad edasi eri ajast pärit refleksioone ja avavad sellele paigale omaseid elemente ning on harivad nii loodusteaduslikult, kui ka kultuuriliselt:

Me teeme tubli galopi mööda autoratastest sissetallatud teed läbi pilliroo, mis vahepeal on nii kõrge, et isegi sadulas olles ei ulata üle vaatama. Roog lõpeb, algavad kadakad. Kadakate vahel vilksab kollast (hunditubakas), punast (sõstrapõõsad), sinist (kadakamarjad). Kadakate vahel pole muud kui lõputu hulk halle lapikuid kive (klibuloopealsed), ja kaevikuid (metssigade songitud augud ja vaod). (Jürgen 1988: 168).

Teised kaks matkarada kannavad nime „Vilsandi matkarada“, ent on tähistatud erinevalt. Läänepoolne rada, mis on 6 km pikk, on tähistatud punaste postidega ja saab alguse Vilsandi saare keskelt vaatetorni alt Bioloogiajaama lähedusest. Rada suundub Kulpri randa, mis on tuntud saare ujumiskohana, suundub sealt edasi mööda rannikuäärseid alasid majaka alla. Tuletorni juures tasub tähele panna silte, sest seal kehtib eramaa võõnd ning saart külastavad inimesed juhatatakse viitade abil järgmisele rannikut ja loopealseid läbivale matkaraja jätkule. Sealt suundub rada kadakastele loopealsetele ja metsaradadele ning jõuab tagasi Bioloogiajaama juurde. „Punase“ matkaraja näol on tegemist looduslikult väga mitmekesise ja huvitava rajaga. Looduse õpperaja läbimine võtab Margit Tätte sõnul kiirematel aega 2 tundi. Kui arvestada, et paljud saare külastajad tulevad saarele üheks päevaks ja saabuvad näiteks paadiga Vikati sadamasse, siis tuleb „Punase“ matkaraja puhul arvestada juurde umbes 1,5–2 km lõik Vikati sadamast vaatetorni juurde ja pärast tagasi. Sellisel puhul võib matk kesta umbes 2,5 – 3,5 tundi. Kui soovida vahepeal ka istuda või pikniku pidada, võiks arvestada 4 tunniga.

Kolmas, põhjapoolne matkarada on 8 km pikk, tähistatud siniste postidega ja saab alguse samuti saare keskelt vaatetorni juurest. Matkarada läbib valdavalt metsateid, kus saab soovi korral teha sissepõike Aarma allikale ning suundub raja alguses läbi vee Vesiloo saarele. Saarel on võimalik matkata ümber saare, mööda kiviklibuseid kaldaääri. Matkaraja läbimiseks tasub aega varuda 3 tundi.

Asudes looma mobiilirakendust kohta, kus ise ei ela ja maastik on võõras, tasub koostööd teha kohalikega, kes on kohalikke iseärasusi hoolikalt tundma õppinud ja tunnevad neid kohti, mida läbida saab ning teavad, kuidas säilitada sellele paigale iseloomulikku nägu, nagu ütleb Jaan Eilart (1976: 90). Ei ole ju muudetav maastik muud kui looduslik ökosüsteem ja selles on vähem või rohkem kultuuriökosüsteemi tunnuseid, inimese töö lisapanuseid ja põlvkondade pärandit ning kultuuri pidevust (Samas, 90).

Niisiis ei tohi ära unustada, et Vilsandi looduslik eripära käib tugevalt käsikäes kultuurmaastikuga. Aegade algusest peale on sealne mitmekesine ja eripärane maastik väljendunud erinevates kirjanduslikes representatsioonides, nii aistiliste, maastikuliste kihistuste, intertekstuaalsete seoste kui ka kohalike legendide ja juttude näol. Kaia Lehari kirjutab, et kui looduskeskkonda seestpoolt tajuda, olles selles osalejad, mitte vaatlejad, muutub ruum eriliseks, sest ruumi omadused sõltuvad sellest, kes ja kuidas ruumi kogeb. Ruumikogemus on ajaline, kuna ruumid on tekkinud, liigendatud ja muudetud minevikust pärinevate, varem olnud ruumide suhtes. (Lehari 1997: 46). Lisades juba olemasolevale ruumile kirjanduslikud katkendid, mis on tekkinud minevikus, kellegi poolt kogetuna, varem olnud ruumi suhtes, tekib selles paigas viibides lisamõõde – puhkaja ei ole enam pelgalt vaatleja, vaid talle võimaldatakse osaleda ja tajuda seda ruumi seestpoolt.

Iga ruum sisaldab erinevaid paiku, mida mingite ühiste tunnuste järgi saab kindla ruumiga seostada. (Randviir 2010: 20). Ruum on seotud üldisemate ja eeskätt kultuuriliste arengute ja aspektidega ning koht või paik seonduvad sotsiaalsete aspektidega. Ruum on abstraktne, koht või paik aga konkreetne nähtus, mida saab kirjeldada mingite tegevuste või käitumismallide kaudu. (Randviir 2010: 19). Nii on Vilsandi kirjanduses ja kohapärimuses aegade jooksul talletatud mitmeid erinevaid legende ja lugusid (nt Tont-Jaagu lugu, Johann Dolli lugu), mida saab ruumiliselt paigutada kindlatesse kohtadesse saarel. Vähem tähtsad pole ka saarele iseloomulikud tunnused: karid, rahud, klibuvallid jms, mis kõik on eri aegadel ka kirjanduslike tekstide loomisel inspiratsiooniallikaks olnud.

3.2. Geokriitika

Laskmata lahti kirjandusteoreetilisest lähenemisest, mis siinse töö puhul aitab osaliselt „kaardistada“, analüüsida ja valida mobiilirakendusesse minevaid tekstikatkendeid, tasub lähemalt vaadelda geokriitikat, mille uurimiskeskmes on kirjanduses kujutatud ruumid ning kirjandusliku ja geograafilise ruumi vastastikused suhted (Tally 2013: 113–114). Geokriitika alusepanijaks on prantslane Bertrand Westphal, kelle seisukohalt on oluline kirjandusliku ja reaalse ruumi referentsiaalne suhe, mis võimaldab „kaardistada“ nende kahe ruumi omavahelisi suhteid (Westphal 2011: 6).

Westphal (2011: 122) nimetab neli geokriitika põhielementi: 1) vaatepunktide paljus (multifocalization); 2) aistilisus ehk erinevate meelte kaudu tajutava info vastu võtmine

(*polysensoriality*); 3) kihiline kujutlus (*stratigraphic vision*) ja 4) intertekstuaalsus (*intertextuality*). Siinse töö kontekstis on olulised aistilisuse, kihilise kujutluse ja intertekstuaalsuse element, mis ühel või teisel viisil aitavad rakendada teoste lähilugemist ja valida just need Vilsandi saarele omased tekstikatkendid, mis annavad edasi erinevaid meeltega tajutud komponente, maastiku ajalise kihistumise muutumist ning märgata erinevaid intertekstuaalseid seoseid. Viimane element aitab erinevaid tekstikatkendeid maastikule paigutada, neid omavahel sidudes või lähendades.

Aistilisuse element, kus maailma tajutakse mitme erineva meele kaudu, on maastiku kujutamise juures oluline komponent. Westphal leiab, et tekstist tuleb üles leida maitsed, hääled, kompamised, lõhnad, sest see määratleb, kuidas mingit kirjanduslikku paika edasi antakse. (Westphal 2011: 131–136). Jakob Mändmets oma novellis „Vilsandi plika“ kirjutab *merest, mis ilmaski ei vaiki, veekuhjadest, mis üle rahude mürina veerevad ja vaatest, kus pilk ei jää enne seisma, kui jõuab taevarannale, silmapiirile, kus kõik ühte sulab* (Mändmets, Jakob 1987: 183). Aistilisus tekstis näitab, kuidas mingit paika on tajutud, millised meeled on selle käigus aktiveerunud, kuidas mingit kohta edasi antakse.

Kihiline kujutlus võimaldab analüüsida maastiku ajalise kihistuse muutumist ning omistada kohale mitmeid erinevaid tähenduskihte. Tekkinud ajaloolisi kihte on võimalik vaadelda kogu oma aegruumses tervikus. (Westphal 2011: 137–143). Fred Jüssi nendib Madis Jürgeni (1988: 174) teoses „Ratsa läbi Eesti riigi“, et „*Kui ma võrdlen oma esimest käiku Vilsandile 1959. aasta suvel ja viimast käiku 1996. aasta suvel, ja kuulan, millest räägib helipilt, võib seda vahet iseloomustada ühe sõnaga – vaesumine. See on mitmekesisuse allakäik.*“ Erinevad maastiku kirjeldused annavad hästi edasi seda, kuidas Vilsandi saare maastik ajas muutunud on. Mobiilirakendusse paigutatuna saab inimene saarel olles lugeda tekstikatkendit näiteks kolmekümne aasta tagusest ajast ning kohapeal olles vaadata enese ümber ja mõtestada praegust olukorda. Täiesti uue kihistuse rakendusele annaks fotograafi ja loodusmehe Fred Jüssi lindistatud helinäited Vilsandilt.

Viimane geokriitika element, intertekstuaalsus on märkide ja tekstiosiste kandumine ühest tekstist teise. Westphali (2011: 150) järgi on tekstuaalsed ruumid alati seotud teiste tekstide ja reaalse ruumiga. Koht, millest varem on kirjutatud, mõjutab nii kirjutajat kui lugejat ning kinnistub kultuuri või rahvuse „kollektiivses mälus“, mõjutades seda, kuidas teatud paigast edaspidi kirjutatakse. (Westphal 2011: 117–120). Vilsandi saar on omapärane selles suhtes, et ta koosneb kahest saarest: Suur-Vilsandi ja Väike-Vilsandi, andes soodsa pinnase

kirjanduslikele tekstidele. Kirjandus on kujundanud Suur-Vilsandist Linnuriigi ja Linnumehe maa-ala, Väike-Vilsandi pinnas on loonud aga Piraadi ja valdavalt metsiku saare narratiive. Intertekstuaalsed seosed jooksevad rööbiti tekstist teksti, moodustades nii kindlaid märksõnu, millega konkreetset paika tähistada.

4. Valitud tekstikorpuse iseloomustus

Vilsandi-kirjandus koosneb erinevatest žanritest: luule, proosa, novell, mälestused, reisikirjad, fotoraamatud, esseistika, populaarteaduslik väljaanne jms. Oluline on ka materjali heterogeensus – tekstid, fotod, maalid, joonistused, linnuhääled jms, mis võimaldab vajadusel³⁰ luua väga eripalgelise mobiilirakenduse. Tekstide lugemisel oli tähtis leida üles katkendid, mis räägiksid Vilsandi eluolust, maastikust, inimsuhetest jpm, avavad saarele omaseid kultuurilisi ja looduslikke elemente. Tekstide lugemisel rakendasin geokriitilist vaatepunkti, et otsida neist aistilisi, intertekstuaalseid ja maastiku kihilisi muutusi edasiandvaid elemente. Lisaks otsisin huvitavaid jutte, legende ja muid olulisena näivaid katkendeid, mis iseloomustaksid Vilsandi saart. Seega oli esmane eesmärk teosed üle lugeda ja enim meeliköitvad katkendid välja kirjutada. Alles pärast seda, sai hakata tegema valikut, kategoriseerides eelnevalt tekstid asukoha või muu tunnuse (meri, hobused, karid, talud jms) järgi eri gruppidesse. Näiteks Käkisilma-Vilsandi matkarada kujutavad tekstikatkendid ühte, Vesilood teise, Väike-Vilsandit kolmandasse jne. See võimaldas jõuda selgusele, kui palju tekstikatkendeid erinevates piirkondades on ja otsustada, mitu tekstikatkendit igast paigast võiks mobiilirakendusse minna, arvestades sealjuures teekonna pikkust ja raskusastet.

Tekstide valikul mobiilirakendusse lähtusin eelkõige tekstikatkendi sisust, kas see annab edasi valitud koha geograafilist, maastikulist või muud sellele paigale omast elementi või informatsiooni. Tekstikatkendite lõppu lisasin viite autorile, teosele ja selle il mumisaastale. Kui viites oli nurksulgudega tähistatud daatum, mis viitab teksti esmailmumisele, pidasin seda vajalikuks teksti all ka ära märkida. Nii on lugejal võimalik võrrelda tekstikatkendis reaalselt kujutatud aegruumilist maastikku praegusega. Katkendite pealkirjad mobiilirakenduses on eelkõige lisatud selleks, et kuidagi orienteeruda selles materjalihulgas, mida kaardile on vaja kanda. Kui ükski tekstikatkend ei oleks tähistatud, siis oleks üsna keeruline aru saada, mis katkend juba rakenduses on ja mis pole. Olenemata sellest on hoolega jälgitud, et pealkiri annaks edasi tekstikatkendi iseloomu, kohta või sisaldaks sõna valitud tekstikatkendis.

Kõrvale sai jäetud mitmeid tekste, töö mahtu arvestades ei hakka neid siin üles loetlema, küll aga võib välja tuua näitena Teet Kallase „Corrida“, mis on inspiratsiooni saanud Väike-Vilsandil suvitamisest. Teos peegeldab endas elemente nii Väike-Vilsandist, Papissaare

³⁰ Praeguse projekti raames kasutatakse erinevaid tekstikatkendeid ja ka fotosid (nt Leo Aumehe teosest, Fred Jüssi fotod). Tulevikuperspektiivi arvesse võttes saaks rakendusse lisada ka linnuhääli, Vilsandit kujutavaid maale jms.

sadamast, kui ka Loonalaiu saarest. Autor ise on maininud erinevates intervjuudes ja ka meie omavahelises kirjavahetuses rõhutanud seda, et otseselt ei ole teos seotud Vilsandiga. Üldiselt võib öelda, et raskusi tekkis eelkõige fiktsionaalsete teostega, mis kõik peegeldavad Vilsandi saarele omaseid maastikke ja kultuurilisi iseärasusi, kuid kaardile paigutamisel tekib raskusi. Näiteks Jakob Mändmetsa novell „Velsandi plika“, viitab Vilsandi saarele, kuid teksti süüvides sobitub oma kirjelduse poolest pigem Vilsandi rahvuspargi koosseisu kuuluvale Harilaiu poolsaarele. Sellegipoolest sai üks lõik novellist mobiilirakendusse valitud, sest annab väga täpselt edasi tormist merd Vilsandil:

Ümberringi meri, mis ilmiski ei vaiki. Tormi ajal seisavad karil alaliselt kroonilised veekuhjad ja üle rahude mürinal veerevad ja kõrgele sööstvad lained. Vaadates merele, ei jäänud pilk enne seisma, kuni ta jõudis taevarannale, sinna kus tume vesi ja hall taevas ühte sulades tõmbavad silmapiirile sinkja kriipsu. (Mändmets 1987: 183).

Tekstide valikul ei jälgitud pingsalt, millised meeltega tajutavad aistingud tekstides domineerivad, oluline oli, et oleks nii lõhnavaid, kuuldavaid kui ka nähtavaid elemente. Paljud inimesed ei saa külastada Vilsandit talvisel ajal, nii on mõttekas lisada seda talvist elementi mobiilirakendusse, et ergastada meeli ja eristada näiteks suvist ja talvist saareolu. Eesmärk on näidata külastajale Vilsandi eriilmelisi aastaaegu. Ka maastiku kihilisuse osas sai jälgitud, et oleks mitmeid erinevaid ajalis-ruumilisi kihistusi ning samas oli oluline ka katkendi jutustamisstiil. Intertekstuaalne pool ei ole mobiilirakenduses kuidagi eraldi esile tõstetud ega rõhutatud. See aitas kaardistada neid tekste, mis on omavahel seoses ja paigutada nad reaalsel maastikul ka lähestikku. Näitena võib tuua Tolli talu mitmed erinevad reflektatsioonid Aadu Hindi, Milvi Sepingu, Jüri Parijõe jt sulest ning Küti taluga seotud „Silver Ükssilma“ assotsiatsioonid.

4.1. Käkisilma-Vilsandi matkarada 5 km

Käkisilma-Vilsandi viie kilomeetrisele matkarajale valisin 10 tekstikatkendit (Lisa 5) Juhan Saare, Madis Jürgeni, Johannes Piiperi ja Aleksander Suumani tekstidest. Ajaline kihistus tekstides on 1923 kuni umbes 1980ndad. Kaardirakendusse sai esialgu lisatud teose viide, kus on kirjas teksti ilmunisaasta: *Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 13*. Olles aga mõistnud, et kontekstist väljarebituna, just Juhan Saare mälestusteraamatu puhul, ei saa lugeja

katkendi järgi päris täpselt aimu, mis ajaperioodil tegevus toimub, otsustasin lisada vajalikele katkenditele märke * *Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999*, et lugeja teaks, millisest ajaperioodist tekstis juttu tuleb. Johannes Piiperi jt tekstide puhul märkisin nurksulgudesse tekstikatkendi kirjutamise aja ja lisasin katkendile selgituseks * *Nurksulgudes tekstikatkendi kirjutamise aeg*. Olles töötanud ja elanud nende tekstide sees nüüdseks juba pea neli aastat, kipub enese jaoks nii ilmse asja lahti seletamine ununema. Kui algselt mõtlesin, et mobiilirakendus ei ole koht, kus selgitada asju, siis lugedes katkendeid mõistsin, et päris ilma selgitusteta mõne tekstikatkendi puhul ei saa, sest nii kaob ajalise kihistuse element.

Tekstikatkendi valikul oli oluline, et need kirjeldaksid seda piirkonda, kus nad asuvad. Antud juhul siis teekonda Kuusnõmme poolsaarelt Väike-Vilsandile. Näiteks Johannes Piiperi tekstikatkendid kirjeldavad tegelikkuses merel viibimist ja paadisõitu nimetatud teekonna lähistel, kuid mainivad kahte laidu (Oostemadal ja Noogimaa). Nii sai need katkendid paigutatud ka nendele laidudele matkaraja äärde. Piiperi tekste võib iseloomustada poeetiliste ja värviküllastena, mis aktiveerivad inimese nägemismeele:

Meri muutub rohekashalliks. Hoostemadal ja Humalakoti-saarekesed piiravad õunarohelise vööna Kuusnõmme poolsaare mustjasrohelist metsamüüri. Metsa sakilise harja kohal ripuvad tinahallid kobarpilved. (Piiper 1935: 87–88).

Juhan Saare tekste ilmestab lõhnav informatiivsus, kirjeldused „seiklustest“ sellel rajal, kuid ka maastiku ajas muutumine:

Mäletan, see oli oma kolmkümmend aastat tagasi, kui ma läksin tihti Vilsandile jalgsi, läbi Käkisilma ja üle laidude, seljakott seljas ja koti peal istumas minu väike tütar Kati. Siis olid need laiud ja mererahud täiesti puutumatu maa, kus kasvas kare madal rohi, pesitsesid tiirud ja teised linnud, õitses randnelk ja lõhnas palderjan. (Saar 2005: 13).

Aleksander Suumani luuletuse „Mäng viiki“ katkend annab edasi lüürilist tunnetust eraldatud saarel elamisest ja põgenemissoovi ning avab lugejale uue tahu, kuidas mööda jääd liikumine saarelt lahkumiseks toimus. Jäälisest aspektist kirjutab ka Madis Jürgen oma katkendites, nii saab lugeja ühe piirkonna kohta mitu erinevat perspektiivi ning aimu, kuidas üldse seda matkarada kunagi (ja ka praegu) kasutatud on. Lisaks leiab Jürgeni tekstikatkenditest nii vilsandlaste eluolu, maastikulisi elemente, kui ka visuaalset mõõdet:

Roog lõpeb, algavad kadakad. Kadakate vahel vilksab kollast (hunditubakas), punast (sõstrapõõsad), sinist (kadakamarjad). Kadakate vahel pole muud kui lõputu hulk halle lapikuid kive (klibuloopealsed), ja kaevikuid (metssigade songitud augud ja vaod). (Jürgen 1988: 168).

Käkisilma-Vilsandi matkarajast on kirjutatud veel mitmeid lõike, mida praegusel hetkel ei ole rakendusse lisatud. Põhjus on iseenesest lihtne. Tegemist on väga mitmekesise ja ka raske matkarajaga. Matkaja peab sumpama läbi vee, ekslema kõrge pilliroo vahel, mööda sissesõidetud, mudaseid ja vesiseid rööpaid, püüdma leida tasakaalu kivisel maastikul, imetlema avaraid loopealsete vaateid ja kõike muud, mida see viie kilomeetrine looduse õpperada pakkuda suudab. Just see maastiku mitmekesisus ja raskusaste on põhjus, miks ei tasu rajale liialt palju katkendeid lisada, vältimaks nii liialt möödunusse ja nutitelefoni sukeldumist ning soodustades kõigi meelte reaalsel maastikul olemist. Pealegi saab teatava aja möödudes lihtsalt mõningaid tekstikatkendeid välja vahetada, et matkaraja korduvatel külastajatel oleks ka midagi uut avastada.

Matkaraja läbimisel tuleb alati arvestada Käkisilmas oleva veetasemega, mille kohta saab infot raja ääres olevalt infotahvlilt või Loona mõisa Vilsandi rahvuspargi külastuskeskusest. Rada on läbitav eelkõige suvel, madala veetaseme ja sooja veega. Kevadisel ajal, kui veetase on madal võib vastava varustuse (kummisaapad vms) abil Vilsandile ja tagasi pääseda. Talvel, kui ilmataat on helde ja kaanetab kõik laidudevahelised alad ning lahesopid, on samuti võimalik saarele pääseda. Nii seab loodus ise mõningad piirangud selle matkaraja kasutamiseks ja seda enam on oluline lisada teekonnale eri aastaegadest pärit tekste.

4.2. Vilsandi põhjapoolne matkarada (sinine) 8 km

Vilsandilt Vesiloole suunduvale matkarajale lisasin 11 tekstikatkendit (Lisa 6) Edgar Kase, Alma Toomi, Tõnu Önnepalu, Johannes Piiperi jt teostest. Tekstides kujutatud ajaperiood on 1922-2015. Valikul sai jällegi oluliseks see, et katkendid annaksid edasi sellele piirkonnale omaseid kohti ja tunnuseid. Matkarajale sai lisatud ka üks punkt, mis jääb tähistatud matkarajast eemale, kuid on sellegipoolest oluline – Aarma allikas. Selle paigaga seondub Aarma allika legend näkineiu, kes iga neljapäeva ööl, kui täiskuu tõuseb, ärkab ja hakkab laulma, meelitades nii mere põhjas ja mullapinnas puhkavaid meremehi allikale. Tuleb tõdeda, et allika leidmine võib iseseisvalt osutuda keeruliseks, sest vastavat teeviita veel paigaldatud pole, kuid

mõttetasandil on see idee kohalikel olemas. Vahemaa tähistatud rajast allikani on umbes 600 m ja lisab üle kilomeetri senisele 8 km matkarajale. Kuid kuna teekondade läbimine ja kohapunktide lugemine on vabatahtlik, siis tähistab see punkt ühte võimalikku varianti, kuidas matkarada elavdada ja uusi paiku avastada.

Matkaraja esimene pool kulgeb mööda metsateed, sinna sai paigutatud kaks tekstikatkendit. Üks, mis räägib kosklapuuridest, on seotud raja lähedal asuva Kopli taluga, kus elas 70ndatel Aleksander Suuman ning kes oma talu hoovi kosklapuure paigaldas. Teine tekstikatkend kujutab Tõnu Önnepalu teekonda põhjaranda:

Alles siis, kui tõusen püsti, päris pime veel ei ole, hakkab mööda teed põhjaranna poole kõndima, kuulen metsa jõudes punarindade vaikseid häälekesi. Siit ja sealt, igalt poolt. Nemad on tulnud juba üle mere, põhja poolt, leidnud siin saare metsas peatus- ja puhkepaiga. Nagu minagi. (Önnepalu 2015: 8).

Raja ülejäänud tekstikatkendid kirjeldavad Vesiloo saarele jõudmist ja saart ennast. Nii saab rakenduse kasutaja lugeda Johannes Piiperi poeetilisi ja loodusteaduslikke katkendeid:

Tõttasime läheneva ranna poole, kus ootas paat, et meid üle viia Vilsandi põhjaranna lähedal olevale Vesiloo saarele. Möödusime niiskest rannaluhast, kus teotses nobedaid kuldnokki, vanu metall-läikeses rüüs ja noori suitsukarva pruune. Virgalt töötasid nende ruuged nokad pehmest pinnast vingerdavaid ussikesi välja tõmmates. (Piiper 1935: 56–57).

Kui ka Juhan Saare lugu Vesiloo lääneserval asuvast paeplatoost, mis on spinningumeeste paradiis:

See paeplato, mis ulatub mitme kilomeetri pikkuselt Vesiloo läänerrannikult merre, on spinningumeeste tõeline kalapüügi paradiis. Käies rinnuni vees, võib lanti visata nii piki plato põhja- kui ka lõunaserva ja plato keskelgi on sügavad lahvandused ja paemurrud, kus haugid saaki varitsevad ja ahvenadki parve kogunevad. Kui mehed on merel püügiretkel, siis kaldalt vaadates liiguvad nad vees nagu pliiatsijupid, nõnda kaugele võib neid viia püügihasart ja see imeline plato annab selleks suurepäraseid võimalusi. (Saar 2005: 257).

Matkarada Vesilool on kiviklibune ja omapärane. Teist sellist paika Eestimaal vist ei ole, vähemalt nii võib tunduda kui sinna ise satud. Seda saare imetabast olemust olen püüdnud ka valitud tekstikatkenditega edasi anda, pidades silmas seda, et matkaja saaks rohkem keskenduda

ümbritsevale ja langetada pilku ainult siis, kui ta läheneb kaardile märgitud kohapunkti, millest rakendus ise märku annab värina ja teksti ilmumisega ekraanile.

4.3. Vilsandi läänepoolne matkarada (punane) 6 km

Kolmas, võimalik, et ka kõige mitmekesisema loodusega matkarada sai tähistatud 27 kohapunktiga (Lisa 7). Kohati tundub, et selle kõigest 6 km lõigu peale on seda palju. Katkendeid sellest piirkonnast oli tõesti palju. Lisaks tuli sellele matkarajale paigutada Vaika saartest rääkivad tekstikatkendid, sest Vaikadele minek on keelatud. Arvestada tasub ka sellega, et tuletorni all on piirkond, mis on tähistatud eramaa siltidega ning austada inimeste privaatsust, liikudes ainult tähistatud kohtades.

Ajaliselt kõige varasem katkend on pärit Anton Hansen Tammsaare reisikirjast 1920. aastal, kus ta leiab, et *kogu Saaremaal ei ole ta näinud midagi huvitavamat kui Vilsandi tuletorni ülema linnuriigis* (Tammsaare 1988). Kõige hilisem tekst on 2015. aastast, kus Juhani Pütsepp ja ökoloog Olavi Kull on Vilsandi vaatlustornis ja vaatavad *päikese viimase tera merre kadumist* (Pütsepp 2015: 5). Katkendites räägitakse nii Vaika saartest, tuletornist, vabaloomapidamisest, kui ka haakrikust³¹, mida vilsandlased on aegade algusest armastanud mererannas otsimas käia. Üks 30ndate ja ka 70-80ndate Vilsandile omasem tunnus on see, et kõik lehmad, hobused, lambad olid vabapidamisel:

Veel rohkem lõbu pakkus meile hobuste otsimine, siis, kui neid vajati kas talutöödeks või transpordiks, sest autosid saarel ei olnud. Hobused armastasid oma vaba aega veeta koos teiste küla hobustega. [...] Kui hobuste töö oli tehtud, viidi nad värava juurde, neil võeti päitsed peast ja nad kihutasid hirnudes minema, et otsida teisi hobuseid. Mõnikord nägime tervet karja, kolmkümmend või nelikümmend hobust mööda kihutamas, lehivate lakkadega. See oli suurepärane vaatepilt! (Roos Vösari 2005: 21–23).

Ja vahest olulisemad on tekstikatkendid Vaika saartest ja Vilsandi tuletorni ülemast Artur Toomist, kelle isiksus jõudis nii mitmessegi tekstikatkendisse:

³¹ Haakrik - mere poolt randa uhutud hukkunud laevade vara.

Merelinnud ühes oma pesadega mööda väikseid kaljusaari „alluvad“ Vilsandi tuletorni ülemale, kes nende rahu ja hea käekäigu eest peab hoolitsema. Kui linnuherral on tuletorniülemal küll rohkem alamaid kui kogu Eesti Vabariigis kodanikke. (Tammsaare 1988).

Vaikad saared ja nende ülem Artur Toom on põhjus, millest algas kogu Vilsandi kui linnuriigi kuvand. Koht ja inimene, kes meelitas ligi esimesed kirjandus- ja kunstiinimesed, millest alates on Vilsandi kui looduslikult ja kirjanduslikult inspireeriv koht aina rohkem meie kirjandusloosse põimunud.

4.4. Kirjanduslikud kohad Vilsandil

Lisaks kolmele tähistatud matkarajale on Vilsandil veel palju metsa-, põllu-, ja üldkasutatavaid teid, mille ääres mitmeid kirjanduslikke kohti, eesotsas Väike-Vilsandil asuva Küti talu ja Suur-Vilsandil asuva Kopli talu või Hannuse taluga. Kui eelnevad kaardikihid järgisid mingit kindlat, juba maastikul etteantud trajektoori, siis sellel kihil on kohapunktid paigutatud hajusalt Suur-Vilsandi ja Väike-Vilsandi teeradadele. Kokku on kahel saarel 33 punkti (Lisa 8), mille ajaline periood jääb 1929.- 2015. aastate vahele. Ükski punkt ei ole paigutatud eramaa hoovi, vaid maja läheduses olevale teerajale, mistõttu on kõik rajad läbitavad igal ajal³².

Suur-Vilsandil asuvad kohapunktid on koondunud valdavalt Vikati sadama, Tolli talu, Mändre talu, surnuaia ja Kopli talu lähiümbrusesse. Kaugeim punkt on Hannuse talu, mille lähedusse jääb „Vilsandi laulu“³³ kohapunkt. Rada kohapunktide vahel, algusega Vikati sadamast ja lõpetades ringiga Tolli talu juures, tuleb kokku umbes 4 km. Enamus punkte on paigutatud nii, et juhataks inimesed tavapäraselt kruusateelt põlluteedele. Nii leiab ühelt põlluteelt Edgar Kase tekstikatkendi, mis kirjeldab Vilsandi eluolu 80-90ndatel ja Kopli talu poole suunduvat metsateelt Suumani luuletuse, kuidas tal värskelt püütud lõhekala läbi küla jalutades vanamooride pilgu all koppama läks:

Laome kaasatoodud kraami kärudele ja läheme tee. Teerada viib üle kadakase välja, kust tõuseb lendu suurkoovitajaid, kiivitajaid ja teisi linde. Möödume lehmakarjast, kes meile järgneb ja nii sarnaneb tee varsti piduliku rongkäiguga,

³² Siinkohal tuleb loota, et mõnel agaramal kirjandushuvilisel ei teki soovi minna vilsandlaste privaatsust segama.

³³ Jaan Tätte kirjutatud laul.

mida viib edasi kottidest leviv värsk leiva lõhn. Vilsandi on koduloomadele tõeline vabaduse saar, sest erinevalt tavast, kus loomad aias, inimesed aia taga, on kasutusel siin vabaloomapidamine selle sõna otseses tähenduses. (Kask 1995: 64).

Teine hajali „pillutud“ kohapunktide kobar asub Väike-Vilsandil. Esimene kohapunkt on Käkisilma-Vilsandi matkateega ristuv Vahemere kaelas, kust saab pöörata Suur-Vilsandi ja Väike-Vilsandi poole. Väike-Vilsandil paiknevad teed ei võimalda saarele ringi peale teha, nii peab mööda teid jalutama ühest otsast teise ja tagasi. Risti-rästi, mööda erinevaid teid ekseldes tuleb läbida umbes 6 km teekond. Need, kes armastavad ekstreemsusi, saavad madala veetaseme korral mööda rannikut saarele osaliselt ringi peale teha. Mööduda Küti talust Panganukki ja sealt mööda Väike-Vilsandi põhjarannikut Orjassaare poolsaarele ja tagasi Küti talu juurde. Niisiis on võimalusi mitmeid, kuidas neid teeradu läbida. Valdavalt kasutatakse siiski etteantud teeradu.

Väike-Vilsandil asuv Küti talu on kirjanduslikult väga oluline koht. Seal elasid ja suvitasid kirjanikud Heino Väli ja Juhan Saar, kes ostsid selle koha 1969. aastal. Heino Väli on kirjutanud lasteraamatu „Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel (1971), mille pärimislugu on avanud Saar oma mälestusteraamatus:

Ühel ilusal suvisel päeval Vilsandil tärkas odraiva mu vasemas silmas ja hakkas jõudsasti kasvama. Lõpuks oli ta paraja pähkli suurune ja Mari sidus mu silma musta rätikuga kinni, et ma ei hirmutaks inimesi. Kati tuli õue, nägi musta sidet mu silma peal, hakkas kilgates mu ümber tantsima ja hüüdis: „Isa on mereröövel! Küll on vahva! Isa on Silver Ükssilm!“ [...] Heino vaatas meie mängu pealt, sai inspiratsiooni ja kirjutas raamatu Felslandi hirmsast mereröövlis Silver Ükssilmast, mis nagu mängki lõpeb Kadrienne kõige suurema sooviga, et isal uus odraiva silmanurka kasvaks. Hiljem kirjutas Jaan Tätte Silver Ükssilmast ka laulu. (Saar 2005: 175).

Nii sündis läbi aastate jätkuv mereröövlite temaatika, mis kandub eri viisil ühest tekstist teise. Väike-Vilsandile valitud tekstikatkendeid saabki iseloomustada mingi loo või tunnetuse kaudu. Näiteks kirjutab Saar Väike-Vilsandi meeleolust, mida on võimalik kogeda ainult seal:

Fred Jüssiga kütsime ehtsat Küti maasauna ja kui me, rammetud kõvast leilist ja vihtlemisest, puhtad särgid seljas, maja poole astusime, järel heljumus magus

saunalõhn, ütles Fred: „Juhannes, võta kannel, oleme hetkeks Eesti ajas!“ Ma võtsin kandle ja me olime Eesti ajas. Higinised ja leililõhnalised, istusime puhtaks küüritud, värvimata pöökpuidust söögilaua ääres, kannel helises ja Fred laskis ankrust õlut ning maailm oma kolhooside ja komeetidega oli seks korraks kadunud. Sellise meeleolu võid saada ainult Väikesel Vilsandil Küti talus. Suurel Vilsandil võib sind vallata hoopis vastupidine tunne. (Saar 2005: 176).

Või saame lugeda Tõnu Õnnepalu (2015) katkendist, kuidas *teda tõmbab ikka ja jälle sinna „teisele“ saarele, surnud kirjaniku majja, veelgi suuremasse vaikusesse*. Ja vaiksem seal tõesti on, valdav enamus inimesi suundub esimese asjana Suur-Vilsandile ja majaka alla, olles tuttav sealse linnuriigi ning tuletorni kuvandiga. Ka siinkirjutaja sattus esimest korda Vilsandi tuletorni alla 2011. aasta külmal ja kargel veebruarikuu päeval üle jää minnes. Väike-Vilsandi mändidest ja kadakatest metsistunud saart nägin ja kogesin alles 2016. aasta suvel ja sedagi õige napilt. Praeguseks saan öelda küll, et tegemist on kahe erineva riigiga – linnuriigi ja mereröövlite riigiga. Niivõrd eriskummalised on need kaks ühenduses saart, moodustades ühtse terviku.

5. Mobiilirakenduse tegemine

5.1. Autoriõigused

Kaardirakenduse loomisel tuleb tähelepanu pöörata ka autoriõigustele³⁴. Kõigilt autoritelt tuli küsida luba, et tekstikatkend kaardi- ja mobiilirakenduses avaldada. Autoriõigustega tegelemiseks ja selleks, et aru saada, kuidas see protsess toimib võtsin ühendust Berk Vaheri ja Katrin Raidiga, et sooritada teose „Emajõe pääl. Hajakirjanduslikud rännakud Emajõel“ raames autoriõiguste praktika. Selle raames tuli arvutada valitud tekstikatkendite (proosa ja luule) hüvitiste määrad, rakendades selleks Eesti Kirjanike Liidu autorile makstavate hüvitiste tingimusi³⁵ ning kirjutada, helistada autoritele/pärijatele. Autoriõiguste juures on oluline nüanss, kas loodav teos/rakendus on müügitulule orienteeritud või on tegemist täiesti tasuta loodud ja kättesaadava teose/rakendusega. Viimane ei anna seejuures õigust kasutada tekste ilma autori loata ega viiteta, kuid pehmendab oluliselt autoritelt loa küsimise tulemust.

Autoriõiguste praktikalt saadud teadmisi rakendasin oma magistriprojekti koostamisel. Peale tekstikatkendite valikut võtsin ühendust autoritega, et saada neilt nõusolek tekstikatkendite kasutamiseks kasutajatele tasuta kättesaadavas rakenduses. Kõikide tekstikatkendite juures on viidatud teksti autorile, teosele, kust katkend pärit ning ilmumisaastale. Paraku ei ole seni õnnestunud kõiki autoreid/pärijaid kätte saada, mistõttu puudub otseselt luba tekstikatkendi kasutamiseks, kuid olen neid siiski lisanud mobiilirakendusse. Lähtudes sellest, et kui tuleb vastavasisuline kaebus³⁶, selgitan olukorda ja/või eemaldan teksti rakendusest. Rakendusega ei ole plaanis hakata raha teenima, eesmärk on luua looduskeskkonda ja kirjanduslikke tekste edasiandev kogum, mis peegeldaks ja vahendaks teiste poolt varem kogetut ning looks lisamõõtme looduskeskkonnas ringi matkates.

³⁴ Autoriõiguse seadus <https://www.riigiteataja.ee/akt/128122011005>

³⁵ Eesti Kirjanike Liidu autorile makstavate hüvitiste määrad: <http://www.ekl.ee/opikutes-ja-toovihikutes-teoste-ja-nende-osade-avaldamise-tingimused-ja-mahud-ning-minimaalsed-autorile-makstavate-huvitiste-maarad/>

³⁶ Veebi- ja mobiilirakenduse kirjeldusse on lisatud e-maili aadress, mille kaudu saab küsimuste korral ühendust võtta.

5.2. Välitööd Vilsandil

2018. aasta suvel käisime Kadri Tüüriga Keskkonnaameti infopäeva³⁷ raames Vilsandil, et tutvustada vilsandlastele jt külalistele loodavat mobiilirakendust. Rääkisime mitmest erinevast mõttest – antoloogia, andmebaas ja kaardirakendus ning nendega seonduvatest probleemidest. Töime näiteid tekstikatkenditest ja jutustasime juurde, kuidas neid oleks võimalik maastikule paigutada. Vilsandlastele endile meeldis kõige rohkem muidugi raamatu variant, sest seda saaks ise lugeda ja turistidele/külalistele lugeda anda. Kuuldes lähemalt mobiilirakenduse võimalustest ja lõpptulemist, leidsid nad, et see oleks hea võimalus „juhatada“ saart külastavad inimesed kõrvale tavapärastelt ja kruusastelt peateedelt olemasolevatele matka-, põllu- ja metsaradadele. Nutitelefonist kohapunktide lugemine võiks nende meelest aga saart külastavale inimesele sobilik olla, tutvustades seeläbi saare loodus ja kultuuriloolist tausta.

22.-23. aprill 2019 viibisin Vilsandil, et märgistada nutitelefoniga kasutades vajalikud kohapunktid mobiilirakendusse, sest distantiselt veebirakendusse märkides ei pruugi kohapunkt päris õigesse kohta sattuda või ilmneb reaalsel maastikul mõni muu takistus. Esimesel päeval näitas Margit Tätte kaardil neid piirkondi, mida inimesed kõige tihedamini külastavad ning neid, kuhu inimesed üldse ligi ei pääse või kus eriti käia ei taheta. Lisaks näitas ta ära Vilsandile kultuurilooliselt oluliste punktide asukohad, näiteks Tont-Jaagu mägi, Aarma allikas jne. Kui algselt oli plaan püüda kohapunkte märkides jälgida eelkõige täpset geograafilist asukohta, mida tekstikatkend edasi annab, siis pärast selgus, et lähtuda tuleb ka reaalse maastiku võimalustest ja sellest, et kõik tekstikatkendid ei anna selget viidet mingile kindlale geograafilisele punktile, vaid reflekteerivad kirjaniku jaoks olulist kohta maastikul, mis ei ole otseselt tuvastatav, küll aga aistiliselt, maastikuliselt kuhugi paigutatav.

Esimesel päeval suundusin Väike-Vilsandile, et asuda seal nutitelefoniga kasutades kohapunkte tähistama. Selleks tuli läbi käia kõik võimalikud teerajad ja kohad ning vaadata ja mõelda, mis koht mingi tekstikatkendiga seostub. Sobilikku punkti jõudes sai andmeside ja GPS-i kasutades mobiilirakenduses kohapunkti salvestada. Maastikul olles määrab GPS inimese täpse asukoha, ekraanile ilmub roheline ring, millele vajutades saab sisestada kohapunkti nime. Pärast saab arvutis sisestatud kohapunktile lisada tekstikatkendi, muuta varem sisestatud pealkirja, lisada heli- või pildifaile. Lisaks pildistasin igas kohapunktis või selle lähedal ühe foto, et see pärast

³⁷ Täname Keskkonnaameti kultuurispetsialisti Krista Kallavust, kes kutsus meid Vilsandi-kirjandusest rääkima.

tekstikatkendile lisada või meelde tuletada, milline kohapunkti maastik oli, et „kontrollida“ tekstikatkendi sobivust sinna.

Õhtul vaatasin arvutis olevast kaardirakendusest märgitud kohapunktid üle, tegin märkmeid, lisasin osadele punktidele tekstikatkendeid ja fotosid. Mida ma reaalsel maastikul käies kogesin – varasemalt arvutis tähistatud kohapunktid, tuli kõik ümber tõsta, sest rakenduses olev aerofoto ei ole nii täpne, et annaks täieliku ülevaate ümbrusest. Nii näiteks olin kaardil märkinud Kubjamaa randa kujutava teksti Kubjamaa rannale, kuid Vilsandil olles selgus, et tee sinna on täis kasvanud ja maha langenud puid täis ning tee sinna mööda rannikut oleks liialt pikk ning kõrge veeseisuga tülikas. See kogemus omakorda kinnitas seda, et kaardistamistööd saab teha ainult see isik, kes tõesti on viibinud selles paigas, mida ta kaardistada soovib. Teab selle maastiku erinevaid tahke.

Teisel päeval asusin kaardistama Suure-Vilsandi matkaradu ja teisi olulisi kohapunkte. Selleks tuli läbi matkata kogu Suur-Vilsandi saar, kõik teekäänakud, olulisemad matkateed, kilomeetrite jagu rannikuid ja metsateid. Kohapunktide salvestamisel toiminis sarnaselt eelmisele päevale. Otsisin kohti, mida tasuks tähistada või mis annavad edasi mingi tekstikatkendi olemust. Seisatasin, märkisin kohapunkti, lisades paika iseloomustava pealkirja ning pildistasin selle paiga üles. Kuna mingi osa kohapunkte asub kaardil kohtades, mida on kaardirakenduses lihtne märkida, otsustasin kõiki punkte mitte salvestada ning teha seda pärast distantilt. Minu õnnetuseks oli sel päeval mingi probleem andmesidega, nii et õhtul ööbimispaika jõudes avastasin, et pool sel päeval läbikäidud kohapunktidest, mida väga vaja on, ei salvestunudki. Otsustasin selle raja uuesti läbida ja veendusin, et kohapunktid salvestuvad. Nii kujuneski teine Vilsandil veedetud päev 10 tunniseks kohapunktide salvestamiseks, pildistamiseks ja ringi matkamiseks.

Kolmandal päeval kaardistasin viimase piirkonna – tee Vesiloo saarele ja uurisin veidi ümbrust, pildistasin mõned maastikuvaated, et hiljem kogu info kaardirakendusse sisestada. Vilsandil viibides testisin ka mobiilirakenduse toimimist. Sisenesis rakenduse tavalise külastajana, mitte enam admini kontoga ning jalutasin juba eelnevalt sisestatud kohapunktide vahel. Looduses toimib mobiilirakendus nii, et mingi kohapunkti lähedusse sattudes avaneb see tekst ja foto värina saatel ekraanil. Inimene saab seda kohapunkti lugeda või ka kuulata, vajutades „play“ ikoonil ning hinnata 5-tärni süsteemis kohapunkti. Samuti saab ta märkida kohapunkti külastatuks, nii ei ilmu see teistkordsel külastusel automaatselt ekraanile. Kohati tundub, et mobiilirakendus toimib ka siis, kui andmeside on välja lülitatud. Seda muidugi ainult siis, kui

eelnevalt oled mobiilirakenduses valinud „Kirjanduslik matk Vilsandil“ kaardi ning oodanud, kuni kohapunktid ja kaart on laadinud. Testimise eesmärk oli mõista rakenduse toimemehhanisme, et näha, kas kindlate trajektooride mitte lisamine kaardirakendusele on õigustatud või mitte. Nimelt on kõik kohapunktid kaardil tähistatud hajusalt, ilma suunava teekonna trajektooriga. Üks põhjus on selles, et kui reaalsel maastikul juba on kindel, tähistatud rada, siis mobiilirakenduses ei ole vaja seda sama rada uuesti tähistada. Teine põhjus on see, et kohati nõuavad kõik need kolm maastikul tähistatud rada inimese tähelepanu ja rakenduses olev trajektor võib osutuda eksitavaks. Praegune rakenduse ülesehitus on mõeldud nii, et nutitelefon ise annab märku, kui oled jõudmas kohapunkti, see võimaldab matkajal hoida silmi loodusel ja värina tajumisel/kuulmisel seistada ja lugeda tekstikatkendit.

5.3. Mobiilirakenduse avalikkusele kättesaadavaks tegemine

Kõige viimane etapp mobiilirakenduse loomisel on mõelda, kuidas teha loodud rakendus inimestele nähtavaks. Margit Tätttega arutades leidsime, et tuleb kujundada väike informatiivne sildike (Lisa 9), mida saaks paigaldada juba olemasolevatele tahvlitele maastikul. Need kohad oleks Papissaare sadam, Kuusnõmme poolsaare tipus oleval teadetetahvilil, Käkisilma-Vilsandi matkaraja lõpus oleval teadetetahvilil, samuti Vikati sadamas ja „Vilsandi matkaradade“ stendidel. Kuna sildi eesmärk on edastada infot võimalikult lühidalt, sai see kujundatud üsna minimalistlikult. Siltide paigaldamine viidatud kohtadesse toimub juunikuu jooksul.

Teine mõte on paluda avaldada eelkõige Saaremaa kohalikus ajalehes „Meie Maa“ või „Saarte Hääl“ väike uudisnupuke loodud mobiilirakenduse kohta. Lisaks on mõte uurida, kuidas saaks koostööd teha Saaremaa Turismiinfokeskuse „Visit Saaremaa“ loojatega, et nende kodulehel www.visitsaaremaa.ee oleks info mobiilirakenduse kohta üleval. Lisaks on soov koostööd teha Saaremaa giidide ühinguga, mobiilirakenduse kohta jagab infot neile juhendaja. Uudisnupuke ja koostöövõimalusi asun uurima kui kõik vajalik eeltöö on tehtud (rakendus valmis, töö esitatud jms). Lisaks on plaan reklaamida loodud rakendust erinevates sotsiaalmeedia platvormides (Facebook, Instagram).

Loodan, et projekt saab sooja vastuvõtu osaliseks ja seda kasutatakse agaralt ning usun, et tegemist on projektiga, mida saab edaspidi arendada (linnuhääle ja tekstikatkendite lisamine eraldi kaardikihina või kooliõpilastele kirjanduslike ekskursioonide/mängude loomine) just täpselt selles suunas, mis parajasti aktuaalne tundub.

Kokkuvõte

Käesoleva magistriprojekti eesmärk on luua Vilsandi-kirjanduse põhjal mobiilirakendus Vilsandi saare kolmele matkarajale ja kirjanduslikult olulistesse kohtadesse (Kopli talu, Hannuse talu, Küti talu). Vilsandi saare geograafiline asukoht, saarele iseloomulikud tunnused (saar jaguneb kaheks, mõlemal saarel on „oma“ juurdepääsutee) ja Baltimade esimese ametliku looduskaitseala loomine 1910. aastal on aegade jooksul inspireerinud mitmeid kirjanikke ja loodusteadlasi. Saare omapärasest loodusest on kirjutatud nii luuletusi, lühijutte, romaane, kui ka populaarteaduslikke ja ilukirjanduslikke looduskirjeldusi. Üks geokriitika rajajaid Robert T. Tally on öelnud, et kirjanduse üks funktsioon on kohtade kaardistamine, mille kaudu pakutakse lugejale kirjeldusi erinevatest paikadest. Nii leiame ka Vilsandi-kirjandusest aistilisi ja ajalis-ruumilisi maastikukihistusi Vilsandi erinevatest paikadest (Vesiloo saar, Vaika saared, Käkisilma-Vilsandi matkarada), mis avavad saarele omaseid kultuurilis-maastikulisi elemente ja tunnuseid.

Mobiilirakenduse loomisel tuli arvestada Vilsandi saare looduskaitsepoolt, et rakendus ei takistaks ega lõhuks saare ökosüsteemi toimimist. Jaan Eilart kirjutas 1970. aastatel, kui oluline on luua looduse õpperadu, mis ühest küljest tagavad maa-ala kaitsereežiimi ja kasutamiskoormuse säilimist, teisest küljest aga aitavad mitmekülgsemalt tutvustada piirkonna loodust. Vilsandi rahvusparki koosseisu kuuluvale Vilsandi saarele on loodud kolm erineva pikkusega matkarada: Käkisilma-Vilsandi 5 km matkarada, Vilsandi läänepoolne 6 km pikkune matkarada ja Vilsandi põhjapoolne 8 km matkarada. Peaasjalikult nende matkaradade põhjal ongi Navicup rakenduse abil loodud mobiilirakendus „Kirjanduslik matk Vilsandil“.

Lisaks heale looduse tundmisele, peab Eilart oluliseks ka Eestimaa tundmist kirjanduslike tekstide kaudu. Oma kirjutises toob ta välja erinevaid allikaid, mille kogumine ja sidumine mingi paigaga ning avalikkusele kättesaadavaks tegemine tuleb kasuks kodukoha tundmisel. Töös annan ülevaate ka varasematest kirjanduslikest teejuhtidest. 20. sajandil kirjutatud kirjanduslikud teejuhid juhatasid lugejaid valdavalt kirjanike sünni-, elu- ja töökohtadesse. 21. sajandi „geograafilise lähilugemise“ pinnalt on aktuaalseks muutunud aga kõiksugu virtuaalsed kaardirakendused ja kindlat trajektoori evivad kirjanduslikud teekonnad. Üks mahukamaid projekte Eestis, „Tartu ilukirjanduses“ on ehe näide, kuidas ühe piirkonna esitlemise soovist on välja kasvanud erinevaid võimalusi pakkuv projekt, mis sisaldab endas andmebaasi, mobiilirakendust, kindlat teekonda läbivat kirjanduslikke teoseid ja giidituure.

„Kirjanduslik matk Vilsandil“ tekstide valikul lähtusin eelkõige teksti sisust (saare legend, põnev lugu), tekstile vastava geograafilise koha olemasolust ja selle ligipääsetavusest, aistilisuse, maastiku kihilise kujutluse ja intertekstuaalsuse aspektist. Iga valitud tekstikatkend on tähistatud autori nime, teose ja ilmumisaastaga, nii on mobiilirakenduse kasutajal võimalik realsel maastikul olles võrrelda reaalse maastiku ja vahendatud maastiku omavahelist suhestumist.

Mobiilirakendusse valitud tekstikatkendid pärinevad ajavahemikust 1920–2015. Kindlale matkarajale paigutatud tekstikatkendid kirjeldavad piirkonda, kuhu nad paigutatud on. Nii saab Käkisilma-Vilsandi matkarajal lugeda Juhan Saare mälestusi 70-80. aastatest, mil tihti sai Vilsandile mindud jalgsi, üle laidude ja läbi Käkisilma ning laiud ja mererahud olid veel täiesti puutumata maa, kus kasvas kare madal rohi, pesitsesid tiirud ja teised linnud. Või lugeda Vilsandi põhjapoolsel matkarajal Vesiloo paeplatoost, mis ulatub mitme kilomeetri pikkuselt Vesiloo läänerrannikult merre ning on spinningumeeste paradiis.

Kolmanda, Vilsandi läänepoolse matkaraja puhul tuli arvestada, et rannikualasid läbivale teekonnale tuleb paigutada ka Vaika saartest rääkivad tekstikatkendid, sest pääs Vaikadele on keelatud. Vaika saared kuuluvad osaliselt loodusreservaatide alla, kus tagatakse looduslike koosluste säilimine ja kujunemine üksnes looduslike protsesside tulemusena. Mobiilirakenduse tegemise üks eeldusi on seega reaalse maastiku tundmine. Kohapunkide kaardile kandmise eelduseks oli kolmepäevane välitöö Vilsandi saarel, mille raames sai läbi jalutatud kõik seni enesele tundmatud kohad ja Vilsandi matkarajad ning teised teed, et vältida kaardirakenduses valesti paigutatud kohapunkte. Samuti oli eesmärk teha koostööd kohalike inimestega, kes seda piirkonda ja sellele omaseid aspekte paremini tunnevad.

Projekti väljundiks on avalikkusele tasuta kättesaadav mobiilirakendus „Kirjanduslik matk Vilsandil“ Navicup rakenduses, mida on võimalik alla laadida Google Play või App Store’ist. Info loodud rakenduse kohta paigutatakse Vilsandi saarel mitmele teabetahvlile, näiteks Vikati sadamas, Vilsandi matkaraja stendile, Käkisilma-Vilsandi matkaraja stendile jm. Lisaks on plaan teha koostööd Saaremaa Turismiinfokeskuse ja Saaremaa giidide ühinguga ning avaldada uudis Saaremaa kohalikus meediaväljaandes „Meie Maa“ või „Saarte Hää“ ning reklaamida rakendust sotsiaalmeedia (Facebook, Instagram) platvormil.

Tänuõnad

Soovin tänada oma juhendajat Kadri Tüüri, kes oli peamine initsiaator, et selline projekt üldse sünnib. Samuti soovin tänada vilsandlasi lahke vastuvõtu eest ja iseäranis Margit Tättet, kes tutvustas ja juhatas Vilsandi saare nurgatagustesse ning vastas lahkelt kõigile tekkinud küsimustele ja viitas rakenduse olulistele puudustele. Suured tänuõnad kõigile autoritele, nende sugulastele/pärijatele, kes andsid oma nõusoleku tekstikatkendite kasutamiseks. Ja loomulikult tänuõnad kõigile, kes sel teemal on kaasa mõelnud ja nõuga aidanud.

Kasutatud kirjandus

- Eilart, Jaan 1976.** Inimene, ökosüsteem ja kultuur. Peatükke looduskaitsest Eestis. Tallinn: Perioodika.
- Eilart, Jaan 2016.** Õitse ja haljenda. Koostajad Andres Tõnisson, Taavi Pae. Tartu: Ilmamaa.
- Jürma, Halliki; Raid, Katrin, Tammjärv Maia 2017.** Kirjanduslikud (eksi)rännakud Tartus. Tallinn: Printon.
- Jürma, Halliki; Raid, Katrin 2018.** Emajõe pääl. Hajakirjanduslikud rännakud Emajõel. Tallinn: Printon.
- Kruus, Oskar 1969.** Kirjanduslik Otepää. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruus, Oskar 1980.** Vilsandi ja eesti kirjandus. – Eesti Loodus, 5, lk. 325–332.
- Kuningas, Oskar 1984.** Kirjanduslikke matkaradu Eestis. Metoodilisi juhendeid. Tallinn: Eesti NSV Raamatuühing.
- Lehari, Kaia 1997.** Ruum. Keskkond. Koht. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Priidel, Endel 1966.** Kirjanduslik Mulgimaa. Teejuht. Tallinn: Eesti Raamat.
- Priidel, Endel 1972.** Kirjanduslik Hiiumaa. Tallinn: Eesti Raamat.
- Randviir, Anti 2010.** Ruumisemiootika: tähendusliku maailma kaardistamine. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tally, Robert 2013.** Spatiality. London and New York : Routledge.
- Vinkel, Aarne 1963.** Mööda kirjanduslikku Saare- ja Muhumaad. – Keel ja Kirjandus, 7, lk. 415–426.
- Vinkel, Aarne 1970.** Kirjandus. Aeg. Inimene. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 207–248.
- Vinkel, Aarne 1983.** Saare- ja Muhumaa osast eesti kirjanduses. Rmt: Toomsalu, Harald 1983. Saaremaast ja saarlastest. Koost. Harald Toomsalu. Tallinn: Perioodika.
- Vinkel, Aarne 2002.** Viimased vaod. Vaatlusi eesti kirjandusmaastikult. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Westphal, Bertrand 2011.** Geocriticism: Real and Fictional Spaces. New York: Palgrave Macmillian.

Veebiallikad

Vilsandi rahvuspark <https://www.kaitsealad.ee/est/kaitse-korraldamine>

„Vilsandi 100 lugu“ <https://arhiiv.saartehaal.ee/2018/05/30/vilsandlased-asusid-oma-saare-lugusid-koguma/>

NaviCup kaardirakendus <https://navicup.com/>

NaviCup turismikaardid ja matkarajad tutvustus <https://navicup.com/turismikaardid-ja-matkarajad/>

NaviCup audio ja e-giid <https://navicup.com/audio-ja-e-giidid/>

Tartu ilukirjanduses <https://teele.luts.ee/>

Peeter Volkonski ja Eesti Rahvamuuseumi ühisprojekt „Sünnipaik“
<http://teatritasku.ee/peeter-volkonski-kaivitas-projekti-mis-aitab-eestlastel-eestit-avastada/>

Brita Meltsi lühiülevaade teosest „Kirjanduslikud (eksi)rännakud Tartus“
<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2018/3/1032>

Kirjanduslinna kaart
https://www.tartu.ee/sites/default/files/uploads/Kultuur%20ja%20vaba%20aeg/Kirjanduslinna%20kaart_est_eng.pdf

TartuFic mobiilirakenduse tutvustus Postimehes <https://tartu.postimees.ee/4331773/uus-mobiilirakendus-naitab-kirjandusse-massitud-linna>

Google Play Store <https://play.google.com/store>

Kirjanduslik Tallinn <https://www.kirjandusliktallinn.ee/>

Kultuurilooline kaart “Saksa Tartu / Deutsches Dorpat” <http://linnamuuseum.tartu.ee/tartu-dorpat/>

Kirjanduslik jalutuskäik Saksa Tartu <https://www.digar.ee/arhiiv/et/pildimaterjal/101247>

Jutupeatust <https://www.jutupeatust.ee/jutupeatusest>

Brontë õdede virtuaaltuur <https://artsandculture.google.com/theme/FwLyGtC06USyJA>

Jane Austeni virtuaaltuur <https://artsandculture.google.com/theme/wALysl9JF3OJA>

Charles Dickens ja Sherlock Holmes'i virtuaaltuur
<https://placingliterature.wordpress.com/2016/10/13/new-literary-maps-of-charles-dickens-and-sherlock-holmes/>

Placing Literature: Where Your Book Meets the Map <https://placingliterature.wordpress.com/>

„On the Road by Jack Kerouac“ tutvustus <https://artsbeat.blogs.nytimes.com/2011/06/18/jack-kerouac-tailgates-t-s-eliot-into-the-app-store/>

„On the Road by Jack Kerouac“ ülevaade <https://www.theguardian.com/books/2011/jul/22/on-the-road-jack-kerouac-ipad-app>

Vilsandi rahvusparki kaitsekorralduskava 2012–2016

<https://infoleht.keskkonnainfo.ee/GetFile.aspx?fail=1191278270>

Vilsandi rahvuspargi matkarajad ja vaatamisväärsed paigad:

<https://www.kaitsealad.ee/est/matkarajad-ja-vaatamisvaarsed-paigad>

Eesti Kirjanike Liidu autorile makstavate hüvitiste määrad: <http://www.ekl.ee/opikutes-ja-toovihikutes-teoste-ja-nende-osade-avaldamise-tingimused-ja-mahud-ning-minimaalsed-autorile-makstavate-huvitiste-maarad/>

Visit Saaremaa www.visitsaaremaa.ee

Vilsandi-kirjandus

Aumees, Leo 1963. Vilsandi linnuriik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Hint, Aadu 1968. Tuuline rand I-II. Tallinn: Eesti Raamat.

Hint, Aadu 1960. Tuuline rand III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Jürgen, Madis 1998. Ratsa läbi Eesti riigi. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus.

Jüssi, Fred 1966. Kajakad kutsuvad. Tallinn: Eesti Raamat.

Jüssi, Fred 1982. Vilsandi. Tallinn: Eesti Raamat.

Kallas, Teet 1979. Corrida. Tallinn: Eesti Raamat.

Kask, Edgar 1995. Kuuvikerkaar. Tallinn: Olion.

Krull, Hasso 2001. Kornukoopia. Sada luuletust. Tallinn: Vagabund.

Kruus, Oskar 1977. Rändaja purdel. Tallinn: Eesti Raamat.

Muller, Helgi 1970. Linnulina. Luuletusi 1966–1969. Tallinn: Eesti Raamat.

Mälk, August 1982 [1934]. Jutte lindudest. Tallinn: Eesti Raamat.

Mälk, August 1936. Rannajutud. Novelle Saaremaa läänerrannalt. Tartu: Noor-Eesti.

Mändmets, Jakob 1978 [1914]. Kui valgus tuli. Vilsandi plika. Tallinn: Eesti Raamat.

Pao, Bruno 2001. Artur Toom – Vilsandi linnukuningas. Kuressaare: Saaremaa Merekultuuri Selts.

Parijõgi, Jüri 1953 [1929]. Kodumaa helinad. Toronto: Ortoprint.

Piiper, Johannes 1935. Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Loodusesõbra muljeid maalt ja merelt. Tartu: Noor-Eesti.

Saar, Juhan 2005. Valus naer. Tallinn: Faatum.

Saar, Juhan 2008. Valge tee kutse ja teisi lavatekste. Tallinn: Faatum.

Seping, Milvi 1974. Urvad üle müüride. Tallinn: Eesti Raamat.

Suumann, Bibi-Mai 1997. Üle öövalge mäe. Tartu: EÜS Veljesto Kirjastus.

- Suumann, Bibi-Mai 2000.** Pilv mis peegeldub vees. Tartu: Greif.
- Suuman, Aleksander 1975.** Maa paistel. Riime ja rütme 1971–1973. Tallinn: Eesti Raamat.
- Suuman, Aleksander 1977.** Sõnad sulavad taevaga ühte. Tallinn: Eesti Raamat.
- Suuman, Aleksander 1980.** Meil siin hüperboreas. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tammsaare, Anton Hansen 1988 [1920].** Kogutud teosed 16. köide. Publitsistika II (1914–1925). Tallinn: Eesti Raamat.
- Thom, Alma 1932.** Vilsandi linnuriik. Tartu: K./Ü. Loodus.
- Tätte, Jaan 2002.** Laulud. Tänapäev.
- Vernik, Victor 2015.** Kõigi saarte hulgas kõige armsam. Tartu: Mondegreen.
- Vösari Roos, Heljo 2005.** Ühe saarlase saaga. Tallinn: Olion.
- Väli, Heino 1971.** Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Väli, Heino 1981.** Silver Ükssilm ja Admirali vanne. Tallinn: Eesti Raamat.
- Õnnepalu, Tõnu 2009.** Kevad ja suvi ja. Tallinn: Varrak.
- Õnnepalu, Tõnu 2015.** Lõpetuse ingel. – Loomingu Raamatukogu nr 8–9.
- Õnnepalu, Tõnu 2018.** Õpilase märkmeid Vilsandisaare suvest. – Looming nr 2, 149–165.

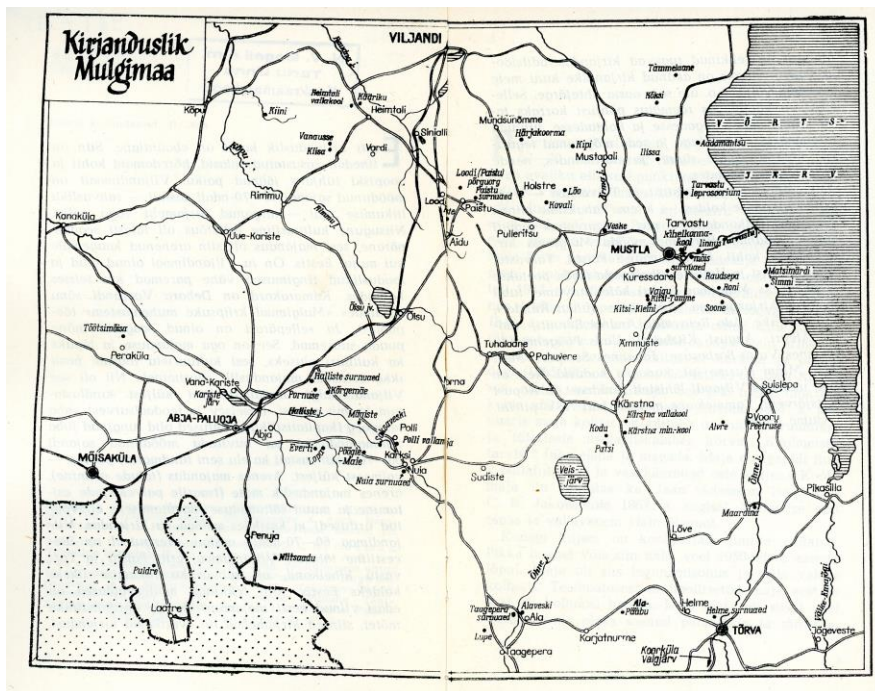
Lisad

1. Lisa 1: Vilsandi kaart
2. Lisa 2: „Kirjanduslik Mulgimaa“ kaart
3. Lisa 3: Navicup.com esileht
4. Lisa 4: „Kirjanduslik matk Vilsandil“ ekraanitõmmis
5. Lisa 5: Käkisilma-Vilsandi matkarada 5 km tekstikatkendid
6. Lisa 6: Vilsandi matkarada (sinine) 8 km tekstikatkendid
7. Lisa 7: Vilsandi matkarada (punane) 6 km tekstikatkendid
8. Lisa 8: Kirjanduslikud kohad Vilsandil tekstikatkendid
9. Lisa 9: „Kirjanduslik matk Vilsandil“ silt

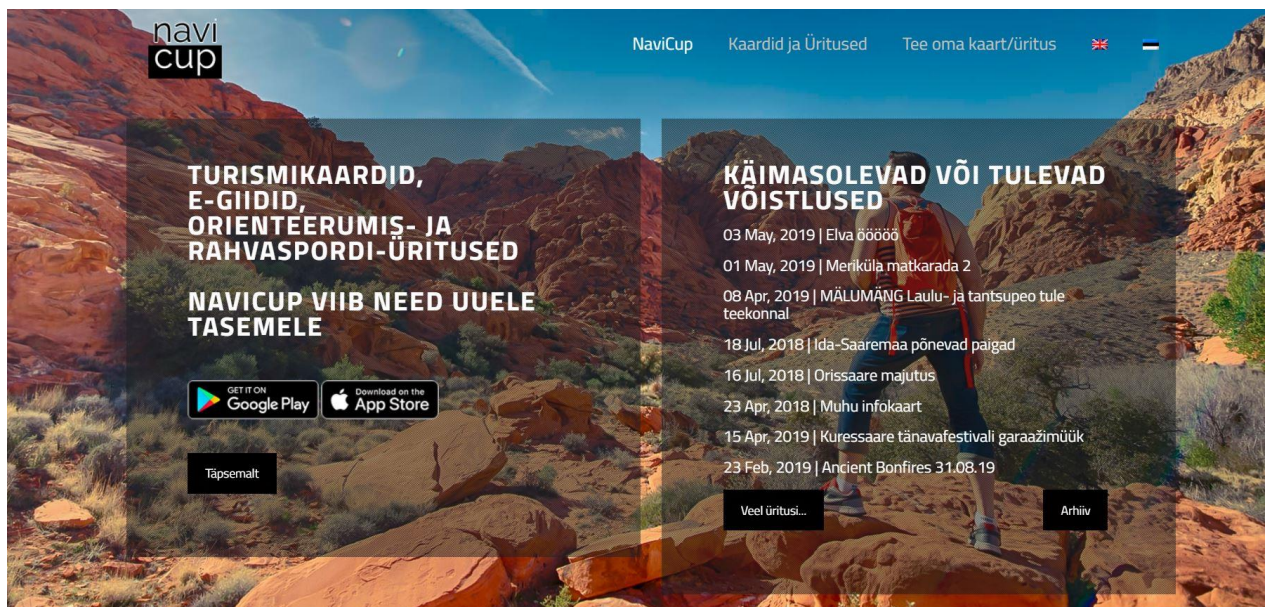
51

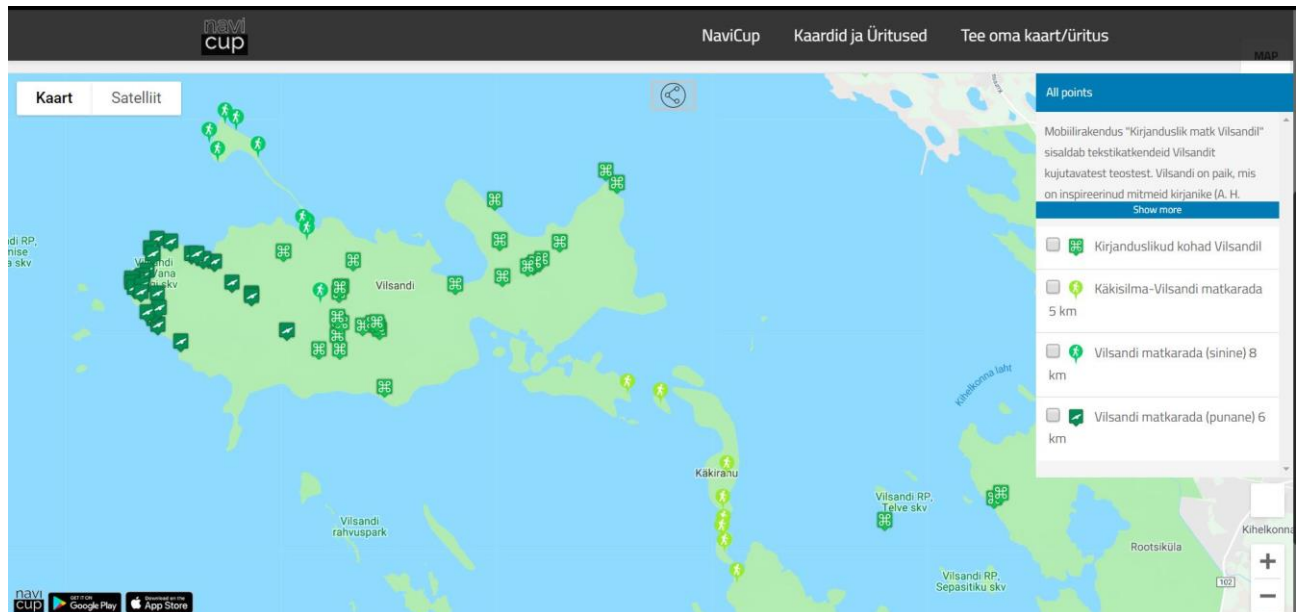
Lisa 2. „Kirjanduslik Mulgimaa“ kaart

Lisa 3. Navicup.com esileht

Lisa 4. „Kirjanduslik matk Vilsandil“ ekraanitõmmis

Lisa 5. Käkisilma-Vilsandi matkarada 5 km tekstikatkendid

Tee Vilsandile

Nagu üldiselt teada, on Vilsandi saar ja saarele saab teatavasti merd mööda paadi või laevaga. Vilsandi on aga niisugune harukordne arhipelaag, et sinna võib jõuda ka üle laidude ja koguni mitmel moel – kas autoga, traktoriga, mootorrattaga, jalgrattaga või lihtviisiliselt kahel jalal, ainult et suur osa teest tuleb sõita või sumbata läbi vee.

Mäletan, see oli oma kolmkümmend aastat tagasi, kui ma läksin tihti Vilsandile jalgsi, läbi Käkisilma ja üle laidude, seljakott seljas ja koti peal istumas minu väike tütar Kati. Siis olid need laiud ja mererahud täiesti puutumatu maa, kus kasvas kare madal rohi, pesitsesid tiirud ja teised linnud, õitses randnelk ja lõhnas palderjan.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 13.

Kuusnõmme tipp

Jõudnud mõned päevad tagasi Kuusnõmme tippu, kust algab tee üle laidude, kohtasime Vilsandi ilmajaama ukrainlasest ülemat Pašuikot, kes valmistas sõiduks saarele hobuse ja vankriga. Niisugusel moel ei olnud ma näinud veel kedagi seda teed läbimas! Tahtsin saada sellest täit elamust ja istusin Pašuiko juurde vankrisse. Lapsed ja koerad jooksid meie kõrval ja lustisid kõvasti. Silmast läbi sõites aetas Pašuiko vankri ääreredelitele laua, nii läks istumine kõrgemaks ja saime sügavast kohast üle kuivade tagumikkudega.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 142.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Oostemadal

Kell pool neli oleme Käkisilma ees, mis lahutab Vilsandit Kuusnõmme poolsaarest. Kihelkonna kiriku sale siluett paistab mustana kagutaeva koidukullas. Pool tundi ristleme ohtlikus Käkisilmas, kuid kell neli oleme jälle vabas vees. Meri muutub rohekashalliks. Hoostemadal ja Humalakoti-saarekesed piiravad õunarohelise vööna Kuusnõmme poolsaare mustjasrohelist metsamüüri. Metsa sakilise harja kohal ripuvad tinahallid kobarpilved. Koidutaeva violetsete pilveribade veerud värvuvad veripunaseks ja taevas nende kohal on roosakassinine. Lagitaevas helendab puhtas, sügavas, valvakas sinas. Oliivrohelise Kurgurahu kohal lõõritab lööke.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Öö Harilaius ja Vilsandi merel", 1935 [23. VII 1923], lk 87–88.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Käkisilma veetase

„Kui kõrge on praegu Käki silmas vesi?“ „Vööni,“ pakutakse Mustjalas. „Üle meetri,“ arvatakse Kihelkonnas. „Praegu saate veel läbi, aga varsti algavad läänetuuled ja vihmad, siis enam ei saa,“ ütleb telefonis Marika Ausmees, kes elab Vilsandil. Käkisilm on koht, kust vilsandlane tuleb oma kodusaarele läbi vee. Ja sellest, kui kõrge on vesi Käkisilmas, oleneb vilsandlase elus palju. Suvel sõidab kaks korda nädalas Vilsandi ja Saaremaa vahet auto, reisijad kastis. Talvel, kui meri on jääs, sõidetakse sõiduautoga üle jää või minnakse jala. Nõrga jääga on reisijal kindlam istuda auto pagasiruumi serval, sest ohu korral on sealt hõlpsam jääle hüpata kui autost.

Autor: Jürgen, Madis; Juhanson, Aivar "Ratsa läbi Eesti riigi", 1988, lk 167.

Veoauto ja paadi kokkupõrge

Sättisin ennast istuma paadi ahtrisse Seiu kõrvale, sest kuna ma polnud Vilsandil mitu kuud käinud, tahtsin kuulda saare uudiseid. Muidugi tuli neid Seiult lausa robinal.

„Kõige ärpsam lugu oli see, et meie rannas juhtus sajandi sündmus – paat ja krusa pörkasid Käkisilmas kokku,“ rääkis ta mõnuga. „Veoautot, seda ainumat, mis meil saarel on, juhtis see hull teadlane Mart Arnold. Sa ju tead teda küll?“ [...]

„Veomasin tuli Vilsandilt üle laidude ja Ausi Eevald oma postipaadiga lähenes Papissaare poolt. Üks oli ära seatud olekus nagu ikka postiga tulles, teine aga on loll, nagu teada, ilma viinatilgatagi. Otse keset Käkisilma suri sel kuradima Joosepil mootor välja. Eevald, ähmane nagu ta oli, arvas, et küllap see masin liigub siiski ja jõuab eest ära, võttis küll igaks juhaks tuurid maha, aga ei peatunud ikkagi enne, kui paadi esitääv oli kabiinis kinni.“

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 86.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Näkisilm

Siis viiendama päeva pärastlõunal
ma viimaks matkapambu kõitsin turjale
ja pagendusest põgeneda püüdsin.
Sai jääle mindud nõrgale ja kurjale.

Üks külamees mind saatis. Habe tuules
tal roosatas ja vuhises kui fööniks.
End talle esitlesin. Tema nohises.
Siinkandis hüüti teda mereröövliks.

[...]

Ast oli kerge. Peagi paistma hakkas
ees taamal läbi hämu, läbi vine,
nii ilus nagu oma lapse joonis,
Kuusknõmme neem ja mets siksakiline.

Äng pigistamast lakkas. Meeled helasid,
et pääsen nüüd tsiviliseerit ilma.
Kui järsku, mina ees ja röövel järel,
karrauhti! raksasime Näkisilma.

Autor: Suuman, Aleksander „Maa paistel“, luuletus „Mäng viiki“, 1975, lk 101–102.

Pilliroog

Me teeme tubli galopi mööda autoratastest sissetallatud teed läbi pilliroo, mis vahepeal on nii kõrge, et isegi sadulas olles ei ulata üle vaatama. Roog lõpeb, algavad kadakad. Kadakate vahel vilksab kollast (hunditubakas), punast (sõstrapõõsad), sinist (kadakamarjad). Kadakate

vahel pole muud kui lõputu hulk halle lapikuid kive (klibuloopealsed), ja kaevikuid (metssigade songitud augud ja vaod).

Autor: Jürgen, Madis; Juhanson, Aivar "Ratsa läbi Eesti riigi", 1988, lk 168.

Üle mere

Siguse Azarovi Saska pojad Genka ja Arvi läksid kunagi purjus peaga paadis kaklema, paat läks ümber. Kaldale nad siiski jõudsid ja hiljem toodi paat ka ära. [...] Ja Azarovi Saska väimees Vaska tahtis kord suvel ka lausa läbi mere Vilsandile sõita, traktor seisis pärast tükk aega keset lahte, ei teagi, kuidas selle sealt ära sai. [...] Katrini isa on tulnud Vilsandile üle jää roomates (sest käies ei kanna), aga hea ilmaga saab soome kelguga üle jää vähem kui tunniga. Halva ilmaga võib samasse punkti jõudmine võtta terve päeva või rohkem.

Autor: Jürgen, Madis; Juhanson, Aivar "Ratsa läbi Eesti riigi", 1988, lk 168.

Noogimaa

Kell on kolmveerand kolm. Oleme Vilsandi ja Abaja ranna vahel. Lagitäpi- ja lõunataevas värvub hallsiniseks. Tuul on nõrgem ja lained vähemad, sest Väike-Vilsandi metsamüür kaitseb meid. Lõunakaarel ripuvad liikumatult tumehallid kordpilved. Noogimaa tumedad küünikogud hakkavad eralduma mustjassinisest veest. Kuusnõmme rahumets omab tumerohelist värvitooni ja ta randviir värvub kollakaks-pruuniks. Teravalt eralduvad nad helehalli taeva sinihallist veest.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Öö Harilaius ja Vilsandi merel", 1935 [23. VII 1923], lk 87.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Sõit autokastis

Nüüd aga sõitsime sama teed uhkelt suure veoautoga, mille äärelauad olid poolteist meetrit kõrged, kandejõud vähemalt kolmkümmend tonni ja rattad ulatusid keskmisele mehele rinnuni. Õitsval kolhoosiajal veeti niisuguste autodega pulle ja lehmi tapamajja ning nende väärtuslikku väljaheidet väetisena põldudele. Nüüd oli kaks sellist vägevat transpordivahendit kohaldatud turistide veoks Vilsandile.

Sõit oli vapustav – kuigi sa ei ole paadis, on efekt samasugune: vesi vuliseb ümberringi ning autokast kõigub nagu paat lainetel, sest veealused kivid ei anna autole ega autokastis istujatelegi armu. Ka tee üle laidude ei ole kiita, kuigi see on kohati kuni kaheksa- või kümnerealine, olenevalt laiu laiusest ning autojuhi soovist otsida järjest paremat teed. Kõikides neid ridades aga hüppab auto nagu hiigelkonn ühest august teise. Ühtekokku meenutab see kuumaastikku, ainult et Kuul pole vett ja pori. Sõit sellel paljuribalisel teetrassil käib aegluubis, kuid see-eest ei takista teekonda torm ega madal veeseis, mis tihti peale muudab paadisõidu läbi Käkisilma vaevaliseks.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 13.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Lisa 6. Vilsandi põhjapoolse matkaraja (sinine) 8 km tekstikatkendid

Kosklad

Vilsandi ja teda ümbritsevad väikesed saared on mäletamatuist aegadest olnud merelindude koduks. Ei ole täpselt teada, millal esimesed inimesed siia asusid, kuid kindlasti pidid nad olema kalurid, sest kehv paene pinnas suutis vaevalt peret toita. Toiduks olid ka linnud ja linnumunad. Veel nüüdki pannakse mitmel pool rannakülades kosklatele pesakaste. Koskla munadest valmistatakse suurepärasest omletti, mis maitse poolest ei jää alla peenimatele munaroogadele.

Autor: Kask, Edgar „Kuuviikerkaar“, 1995, lk 63.

Aarma allikas

Igal neljapäeva ööl, kui täiskuu tõusnud vaatama üle Aarma küüni katuse, ärkab Aarma allika näkineid. Ta silub aeglaselt oma pikki lainetavaid juukseid ja laulab. Kuid kauaks ei jätku tal aega endale. Ta teab, et laul, mis inimkõrvale küll vaevalt kuuldav, äratab ja kutsub Vilsandi läheduses mere põhjas ja ümberkaudsete saarekete kivises mullapinnas puhkavaid merimehi astuma välja oma puhkepaikadest ja sammuma Aarma allikale.

Siia kogunevad nad kõik ja kurvameelne, unistav näkineid on muutunud nüüd korraga lõbusaks, virgaks kostitajaks. Ta ammutab vulisest allikast igaühele seda, mida keegi soovib – siin saab rootslane eht punssi, inglise kapten oma armsamat viskit, sakslane, kui soovib, rummi, ega puudu eesti meremehelegi oma maa valge või kapakali.

Elav mõttevahetus ja lõbus vestlus kajab nüüd mitmes keeles – kuid kõik nad näivad mõistvat üksteist ja lõbus seltskond veedab aega kuni idataevas punetama lööb ja kukelaul kuulutab selle neljapäeva öö lõppu. Siis on pidutsejad korraga kadunud ja vaikne ning rahulik on jälle kõik järgmise täiskuu neljapäeva ööni.

Autor: Toom, Alma „Vilsandi linnuriik“, 1932, lk 14–15.

Teekond põhjaranda

Lähem taldrikuga õue. Ongi juba päris hämar. Üks ronk veel teeb oma õhtust tiiru. Lahelt on korraks kuulda luigetiibade pahinat. Muidu on nii vaikne, et isegi ei usu, et see alati tuuline saar üldse saab nii vaikne olla. Alles siis, kui tõusen püsti, päris pime veel ei ole, hakkab mööda teed põhjaranna poole kõndima, kuulen metsa jõudes punarindade vaikselt häälekesi. Siit ja sealt, igalt poolt. Nemad on tulnud juba üle mere, põhja poolt, leidnud siin saare metsas peatus- ja puhkepaiga. Nagu minagi. Nemad ei jää. Ja mina ei jää. Aga nendel päevadel on

see hämarduv saar meie kodu. Nendel öödel, kui nemad poevad magama oma kadakapõõsasse, männituustakusse, mina oma võõrasse voodisse. Siis näen teda. Vaikselt, nagu ainult nemad oskavad, lehvib ta üle teeraja, siluett hämaruses, kaob puude siluettidesse. Lühike kere, suur ümar pea, laiad pehmed tiivad. Häält ei teinud. Öökull. Võib-olla kodukakk.

Autor: Önnepalu, Tõnu „Lõpetuse ingel“ 2015, lk 8.

Vilsandi põhjarand

Tõttasime läheneva ranna poole, kus ootas paat, et meid üle viia Vilsandi põhjaranna lähedal olevale Vesiloo saarele. Möödusime niiskest rannaluhast, kus teotses nobedaid kuldnokki, vanu metall-läikeses rüüs ja noori suitsukarva pruune. Virgalt töötasid nende ruuged nokad pehmest pinnast vingerdavaid ussikesi välja tõmmates. Kui kuldnokad lendu tõusid, langes üks neist väikese pistriku ohvriks, kes äkki ei tea kust ilmus ja õnnetu linnukesega merimänniku poole tõttas. Meri polnud kaugel. Meid lahutas temast vaid kõrge, kaarjas rannavall, mille päikeseküllasel nõlval mäletses rahulik lambakari.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Vesiloo saarel", 1935 [8. VII 1922], lk 56–57.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Rannavall

Jõudsimme rannavallile. Meie ees virvendas madal väin, mille rohekas vees suur rändrahn punetas. Vesi värises tuhandeis viirukesis ja rohekaskollased mererohud vetepõhjas hõljusid tasakesi, otsekui õrnast tuulest liigutatud leinakase oksakahlad. Kaugel levis tumesinine meri, kus tõusid ja vajusid lumivalged vahuharjad. Lähemal paistis Vesiloo saar, mida palistas voogav pilliroog. Vilu loodetuul paitas halle kivipanku, mis nagu uinuv lambakari rannaveerul lebasid.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Vesiloo saarel", 1935 [8. VII 1922], lk 57.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Vilsandi tagarand

Olime jõudnud Vilsandi tagaranda, mille lahekestes pidid talvel elutsema havid. Kui nägusat purjekat rannast vette tõukasime, kohutas kruusa ragin rannatiire. Suures segaduses tõusid nad nagu kuivanud puulehed, mis tuuleilist õhku paisatud, kollendavalt kruusakarilt. Nende kriiskav kisa sarnanes tuulelipu kriiksumisega. Tugevaid aerutõukeil kaugenenes kõikuv paat vahusest rannaviirust, möödus rohelisist saarekesist ja madalaist kaljurahnudest, mis väävelkollaste laikudena läbi roheka merevee helendasid. Need kaljurahnud moodustavad veealuse silla, mis Vilsandi tagaranda seob Vesiloo saarega. Madala vee ajal pääseb siit peaaegu kuiva jalaga Vesiloole.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Vesiloo saarel", 1935 [8. VII 1922], lk 57–58.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Vesipanga maa

Ja siis viimaks jäi selja taha viimane laiuvahe. Vesipanga sirutas tulijate jalge alla vikatiterana pika, kitsa ning teravaseljalise neeme. Silver Ükssilma taldade alt veeres klõbinal lainete lihvitud klibu, aga ta rinda ning küünarnukke peksid hiiglaslikud merikapsapõõsad. Ja siis juba rühkis ta mööda klibuvalli üles.

Autor: Väli, Heino „Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel“, 1971, lk 135.

Vesiloo

Maandusime Vesiloo rannal ja kulgesime ettevaatlikult üle kõikuva adrulademe, mille kuivanud pealiskihht nagu lumi pakasel talvel jala all krudises. Jõudsime kruusavalli jalale, mis pika valge müürina tumepruunist adrulademest üles kerkis. Tugevad tormid olid siledad kiviklibud kõrgeks rannavalliks kuhjanud. Raske oli siit üles ronida, sest et veerevad kruusakivikesed jalale vähe tuge pakkusid. Kahisedes libisesid kreemvalged kiviveermed alla kohvpruunile adrukihile. Rannavalli kõrgel turjal haljendas ja õitses lopsakas taimestik. Jahe meretuul kõigutas lihavate merimaltsade latvu ja kahises liivakaera puhmais.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Vesiloo saarel", 1935 [8. VII 1922], lk 59.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Paeplatoo Vesilool

See paeplatoo, mis ulatub mitme kilomeetri pikkuselt Vesiloo läänerannikult merre, on spinningumeeste tõeline kalapüügi paradiis. Käies rinnuni vees, võib lanti visata nii piki platoo põhja- kui ka lõunaserva ja platoo keskelgi on sügavad lahvandused ja paemurrud, kus haugid saaki varitsevad ja ahvenadki parve kogunevad.

Kui mehed on merel püügiretkel, siis kaldalt vaadates liiguvad nad vees nagu pliiatsijupid, nõnda kaugelt võib neid viia püügihasart ja see imeline platoo annab selleks suurepäraseid võimalusi.

Ühel ilusal aprillikuu pärastlõunal olimegi võtnud Kristjaniga nõuks minna Vesiloole, sest lootsime saada saagiks mõned lõhed, kuna just kevadel ilmusid need Vilsandi rannikule ja üheks meelispaigaks oli neil Vesiloo platoo. Möödunud kevadel saime siit mitu parajat nelja-viiekilost lõhet.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 257.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Vesiloo põhjarand

Vesiloo põhjapoolse osa moodustavad ligi pooleteise sülla kõrgused pae- ja dolomiidiklibust koosnevad rannavallid. Hiiglakaartena asetsevad klibuvallide valvakad read üksteise kõrval, kujundades elutu kiviõrve, mille kirdepoolne ots ulatub pika neemena kaugele merre. Kuid siin ei lõpe veel laineist kuhjatud kruusvall. Kollaka klibuleetena levib ta värisevate vete all kaugele ja kaob seal, kus rohekas madalvesi muutub tumesiniseks sügavmereks.

Neeme tipul seisis liikumatult vöötpene leetlind. Selgesti kõlas ta mahe hääli läbi laine loksumise valvakal neemekruusal ja murdlane kurbliku kohina kaugel leete seljal. Kui kruusavallilt laskusime, peletas veerevate kivikeste ragin alpirislade parve, kes voogava vee ääres rahulikult toitus.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Vesiloo saarel", 1935 [8. VII 1922], lk 60.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Vesiloo luuletus

Ajast ja kiirusest puutumata
eludest, oludest muutumata,
tuultest, lainetest kokku uhutud
omaette olev – kivi-klibune saar.
Siin lopsakaid taimi, põõsaid paar
krell kibuvits, mille õitsmise üle
on vaid pilv mis peegeldub vees
ja õhtute saabuvas rauguses
mööduvad laevade tuled ja plinkivad tähed.
Kõik üheks sulavad kauguses.
Siin aeg-ajalt elab mu unistus
kui põgenen käskudest-keeldudest
ja tühjade päevade eest.
Merest sündinud maailm loodud mu ees
siin vaba ja õnnelik vaim minu sees.

Autor: Suuman, Bibi-Mai „Pilv mis peegeldub vees“, 2000.

Lisa 7. Vilsandi läänepoolse matkaraja (punane) 6 km tekstikatkendid

Vilsandi vaatetorn

Vaata – päikese roheline järelhelk!

Seisime Oleviga Vilsandi saare vaatlustornis. Päikese viimane tera oli just merre kadunud, kui silmapiiril lõi mõneks hetkeks särama roheline kiir kui muinasjutt. Olevi mõistis selle atmosfäärinähtuse teket otsesemaid selgitada. Olengi jäänud sama kaunist järelhelki loojangutes otsima.

Autor: Pütsepp, Juhani „Ökoloog Olevi Kull: Et headel inimestel hästi läheks...” 2015, lk 5.

Linnud ja numbrid

Saare läänepoolse otsa juures, tuletorni lähedal oli mitu tillukest saarekest, millest aegade jooksul oli kujunenud looduskaitseala merelindudele. [...] Tuletorni ülem kapten Toom ja tema abilised korraldasid turistidele paadisõite nendele Vaika saartele ja külastuse muuseumis, mis asus tuletorni juures. [...] Üks nendest juttudest on mulle eriti meelde jäänud, nimelt see, et kajakad oskavad numbreid lugeda ainult kolmeni. Kui üks teadlane, kes soovis uurida kajakate elu ja kombeid, viidi paadiga Vaikasse pesitsemise ajal, siis kajakad vaatlesid hoolega lahkuvat paati ja said ruttu aru, et keegi on veel saarel, isegi kui sinna oli ehitatud peitekoht, kust sai vaadelda ja pildistada lindusid ilma neid segamata. Nad lendlesid ringi kisades ja karjudes ja olid väga ärevil kaua aega. Kui aga neli inimest läksid saarele ja kolm hiljem paadiga lahkusid, siis linnud olid üsna rahulikud ega muretsenud võõraste pärast.

Autor: Roos Vösari, Heljo „Ühe saarlase saaga“, 2005, lk 21-23.

* Mälestusteraamatus räägitakse 1930ndate Vilsandi elust.

Maailma äärel

Tagasi vaadates tunduvad laiud täna varasemast hoopis lähemal seisvat, kuid tean, et mööduvad päevad ja uuesti on Saaremaa mitme mere taga ning Vilsandi seal kusagil veelgi kaugemal. Lausa maailma äärel, kus vaikselt õhtutundidel võib istuda, jalad rippu, ja vaadata, kuidas päike tumepunaselt leegitsevasse merre loojub.

Autor: Kask, Edgar „Kuuvikerkaar“, 1995, lk 67.

Vaika saared 1930

Läänevoogude kohisevas süles, avara ja tujuka mere rünnata, asuvad Vilsandi majaka vilkuva tulisilma läheduses Vaika saared. Neile kolmele väikesaarele rändab igal kevadel mööda tuuleteid ja loomusunni radu tuhandeid linnuperekondi. Siia on nad inimese hooldusel asutanud oma riigi – ikka sulise maailma tuhandete esindajate kirevast elust, rõõmudest ja muredest.

Samas „merilindude kodus“ oli käesolevate jutustuste autorilgi võimalus läbi varjendi ahta vaatepilu pääseda lähimasse lähedusse lindude ühiskondlikule elule. Tähelepanekud Vaika saartel olid kaaluvaks ja hinnatavaks lisaks ta kestvaille tähelepanekuile merelindudest ja autor pühendab selle raamatu Vilsandi Vaika saarte linnukaitsele.

Autor: Mälik, August „Jutte lindudest“, 1982 [1934], lk 5.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Paas

Meie tähelepanu köidab muu seas laidude paas. See on auklik ja urbane nagu maamesilase kärg. Samasugust urbset paepinda nägime ka Vilsandi saarel. Miks on ta niisugune? Seda tööd teevad siin lained. Toom võtab väikese kivikese, asetab selle madalasse vette kivilohku. Kui veidi aja pärast seda vaatama läheme, on kivike hõõrunud kaljusse sügava augu.

Autor: Parijõgi, Jüri "Kodumaa helinad. Linnuriik", 1929.

Vaikad

Tuletorni all meres on Vaikad. Kuus tillukest saart, troostitud kuivamaatükikesed. Mulda peaaegu polegi, ainult hallid ja kivikõvad kaljukonarad. Veepiirist kaugemal, kus aegade jooksul kividele kehv kamar on tekkinud, õitseb küll tagasihoidlikke lilli, kasvab kadaka- ja mageveesõstrapõõsaidki, aga ei ühtegi puud. Ja ometi leidub olevusi, kes ilma nende pealtnäha nii viljatute saarekesteta oma elu elatud ei saa.

Autor: Jüssi, Fred "Kajakad kutsuvad", 1966.

Vaika saared

Oleks mul võimalik, siis sõidaksin igal kevadel, kui lindude pesitsemine täies hoos, kord Vilsandi tuletorniülema merilindude riiki, mida see nii vastutuleliku lahkusega näitab, seletades oma alamate elukombeid, traditsioone ja tõuge, sest ta tunneb neid karvast, häälest, pesast ja munast. Sõidaksin ilusa päikesepaistese ilmaga, laseksin omale tuletorni tipult näidata rahusid ja läänepoolist merd ning sõuaksin siis paadiga kesk lindude häälitsemist ja askeldamist, sõuaksin päevad ja nädalad, kuni munadest tulevad suured ja väikesed pojad, kes sulpsatavad ühes emade-isadega merre ja kaovad mõni teab kuhu – kaovad järgmise kevadeni, mil tahaks uuesti sõita Vilsandi rahudele. Vahepeal võiks elada kas või Kuressaareski.

Autor: Tammsaare, Anton Hansen „Kogutud teosed, 16. köide. Publitsistika (1914-1925)“, 1988 [1920].

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Artur Toom-Vilsandi linnuriik

Loodushoiu ideede hälliks sai Vilsandi käesoleva sajandi algusaastatel. Tollal olid randlaste rüüsteretked saartele lindude pesitsemise ajal niisama endastmõistetavad kui kalapüük merest. Linnumune korjati toiduks ja loomasöödaks. 1906. aastal hakkas Vilsandi tuletorni vaht Artur Toom omal algatusel Vaikadel ja Vilsandi tuletorni ümber pesitsevaid linde kaitsma. Et selle tagajärjel tekkisid konfliktid kohalike elanikega, tuli Toomil mõte rentida endale Kihelkonna kirikumõisalt majanduslikuks kasutamiseks kõlbmatud Vaika saared. 1909. aastal saigi see idee laevakapteni Jaen Teäri abiga teoks.

Autor: Jüssi, Fred „Vilsandi“, 1982, lk 6.

Päästejaam

Siin on nendel ka päästejaam, pärast näitab meile päästepaati. On tulnud nii mõnigi kord sõita tormisel ööl välja päästma hukkuvaid hingi. Vanasti, nii räägib saare pärimus, vaadatud Vilsandi lähedal hukkunud laevadele kui õnnistusele... olnud niisugune vaade mereõigusele. Võib-olla palutigi õhtupalves, et Jumal jälle laseks hukkuda mõne laeva Vilsandi rannal. Hukkunud laevad rööviti paljaks, sest see oli mere and, Jumala õnnistus. Nüüd on vaated muutunud.

Autor: Parijõgi, Jüri "Kodumaa helinad. Linnuriik", 1929.

Vilsandi tuletorn

Esiti muidugi tuletorn. Siin viib meid rauast keerdtrepp, vaskse käsipuuga. See on läikima hõõrutud viimseni, seda ei tohi puudutada. Õpetaja paneb esimesena käe käsipuule, kuid saab kohe õrna märkuse – käsipuu olevat värskest õliga puhastatud – võib ehk käe määrida. Annab astuda, enne kui jõuame üles klaaskupli alla. Siin on alles avarust! Saar jalgade all nagu tume lapp, eemal Kihelkonna, Saaremaa rannad, aga teisel pool kauge, kauge meri. Vilsandi ei ole siiski meie kõige läänepoolsem saar, nagu seisab maateaduse raamatus, veel kaugemalt mustavad kaks laidu, ühel koguni ehitis peal. Ats ütleb, et ta tunneb enese taevale lähemal olevat kui kunagi enne. Seda kõrgust olevat armastanud teisedki, ütleb tuletorni ülem. Luuletaja Gustav Suits olevat siin istunud ja vaadelnud. Ka vanal Kitzbergil olnud see armsam paik.

Autor: Parijõgi, Jüri "Kodumaa helinad. Linnuriik", 1929.

Läänetippu

Päev oli kalendrisuve viimane ja seda ta ka oli: suve tagasipilk, tüdinud ja leige. Ilm oli peaaegu palav, aga mitte enam suviselt, vaid veidi palavikuliselt, varjust niiske ja külm, nagu higistaks. Vántasin laenatud rattaga saare läänetippu, tuletorni alla. Istusin endise päästekuuri alla kivile, vaatasin üle kitsa väina paistvate kaljusaarte poole. Tookord kevadel käisin ikka seal istumas ja vaatamas seda pisikest arhipelaagi. Seal nad mängisid ja keerutasid, seal merel, need hahad ja rohukosklad, nii et vesi kees. Seal nad istusid oma pesadel ja kisasid

õhus, need kajakad ja tiirud. Seal, ühel kaljusaartest, istusid kormoranid, rivis ja nokad püsti, nagu must sõjavägi. Päike sillerdas ja vesi loksus. See oli kevadel. Seda elu ja vaatepilti võis seal tundide viisi vaadata. Ja kuulata. Eriti kuulata. Hahkade ou-ou! See on nagu külma kevadise mere enda hää. Aga see oli siis, kevadel. Ma teadsin ju küll nüüd sinnapoole vändates, et midagi taolist ma eest ei leia, aga ometi nagu lootsin.

Autor: Önnepalu, Tõnu "Lõpetuse ingel" 2015, lk 9–10.

Ülemine Vaigas

Ilm on ülisoodus üliõpilaste õpperetkeks. Päike paistab palavalt ja pilvitu taevavõlv peegeldub sügavsinisena tasa lainetaval Vilsandi merel. Sõuame kahel venel Vilsandi tuletorni alt Ülem-Vaika saarele, kus linnuelu on kõige omapärasem ja rikkam. Koerputkede puhmad helendavad valges õislumes ja kõikjal punetab läiklehise konnareha purpursid õisi. [...] Ülem-Vaikasaar on peamiselt naerukajakate riik. Roheline kaljunurm aina valendab pesal istuvaist lindudest. Nende väikesed kirjud pojad ronivad värisedes kuldsamblikuga kaetud kivide ja tuulest tutistatud rohutukkade vahel.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Tunnike Vilsandi linnuriigis", 1935 [8. VI 1931], lk 194–195.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Läänemeri

Tuul oli hulga tasanenud, kuid Läänemeri siin kuivade ja karide naabruses on seesugune, et kui on kord ärritunud vihale, siis vahutab veel mitu päeva pärast tuult. Läänevoog tuleb kaugelt mereavaruselt. Mere süda ei jää nii ruttu vaikseks. Ja kui kaugel avamerel õõtsuvad veel vaid hambutud, madaldunud lainemäekesed, tõusevad nad Lääne-Saare rannikuni jõudes korraga vihaseks ja ajavad vahuse, kõrge harja kohe taevast.

Autor: Mälk, August „Rannajutud. Novelle Saaremaa läänerrannalt“ 1936, lk 46 -45.

Toomi lindude riik

Nüüd paneb kapten Toom jalga pikasäärelised saapad, seab korda vened ja sõit algab lähedatele Vaika laidudele – Toomi lindude riiki. Paneme talle siinsamas nimeks „lindude kuningas“. Kui hästi ta lindude ühiselu, isegi nende perekonnaelu tunneb! Jutustab sõudes lõbusaid lugusid merelindude elust. On parajasti haudumise aeg, saared otse kubisevad lindudest ja munadest. Peame astuma õige ettevaatlikult, et ei tallaks katki mõnd muna ega surmaks linnupoega. Arthur Toomi näivad kõik linnud tundvat ja usaldavat, meie eest aga tõusevad lendu ja tiirlevad mustade pilvedena laidude kohal.

Autor: Parijõgi, Jüri "Kodumaa helinad. Linnuriik", 1929.

Linnuherra

Merelinnud ühes oma pesadega mööda väikseid kaljusaari „alluvad“ Vilsandi tuletorni ülemale, kes nende rahu ja hea käekäigu eest peab hoolitsema. Kui linnuherral on tuletorniülemal küll rohkem alamaid kui kogu Eesti Vabariigis kodanikke. Tarvitseb ainult inimesel oma jalg mõnele linnusaarele tõsta, siis vast näeb, missugune lugemata perekond siin asub. Kogu kaljune pind on pesadega üle külvatud, vaevalt julged jalga tõsta, kartes mune purustada. Silmad lähevad kirjuks vahtides, nagu on kirjud suurem hulk munegi. Haudujad linnud, suured ja väikesed, mustad, valged ja tähnilised, lamavad pesadel, mõnes paigas asunduste viisi, karjakaupa. Nad on nii julged, et neid mõne sammu tagant võib vaadelda. Õhus keerleb musttuhat lindu, kõrvad hakkavad huugama nende kisast. Kogu Saaremaal ei näinud ma midagi huvitavamat kui Vilsandi tuletorni ülema linnuriik, mida ta vanade Vene seaduste põhjal valitseb.

Autor: Tammsaare, Anton Hansen „Kogutud teosed, 16. köide. Publitsistika (1914-1925)“, 1988 [1920].

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Vanapaagi ase

Ligi aastasada tagasi taheti kord Vilsandi kui ülitähtsat ning kardetavat paika laevasõiduteel märkida veel teise tuletorniga. Pea kerkiski uus torn endisest pisut põhja pool. Tehti veel vaid sisemisi töid, kui see uus ehitis korraga maha langes. Juba varemgi oli märgatud, et ta keskelt pundub – sellest aga loodeti üle saada raudvitsade pealeajamisega. Kui siis langenud ta äkitselt nii ootamatult, et matnud enda alla 12 töolist. See mees aga, kes jooksnud üles teisi alla kutsuma, jäänud ise kui mingi ime läbi ellu, varisedes ühes torni kõrgema osaga suurde kadakapõõsasse.

Pärast ei püütudki seda torni enam uuesti püstitada, sest arvatavasti oma viletsa töö varjamiseks ehitamist juhtiv insener seletanud, et Vilsandil mingi eriline kaljualuspind olevat, mis pragunevat ja lõhkevat raskuse all ning takistavat suurema ehitise püstitamist. Ja nii seisavad need teise tuletorni rusud suurte kivimürakate kuhjana praegugi endisel kohal, olles ühishauaks 5 inimesele.

Autor: Toom, Alma „Vilsandi linnuriik“, 1932, lk 6.

Majakakompleks

Jah, vaadaku me ikka seda saart. Ta on kaljulaik meres, just nagu loodud vanade kaptenite koduks. Siia kuulub mere hingamist ja õhk on alati täis soolaseid puhanguid. Seda võikski nimetada vanade kaptenite saareks. Siin nad saadavad õhtule oma vanadusepäevi, kui juba läbi on käidud kõik võõrad maad ja mered. Aga see tuletorn siin on valvas silm, sest meri ümber Vilsandi on täis hukatuslikke karisid ja rahusid. Meremeestel on isegi kõnekäänd: näed Vilsandit, ruttu achter sinnapoole. Õrnalt paitab Toom laternaklaase ja ütleb edasi, et küllap on see tuli päästnud mõnegi laeva. Jah, kuidas ta süda verd jooksnud, kui okupatsioonivõimud käskinud haamri võtta ja kõik puruks taguda.

Autor: Parijõgi, Jüri "Kodumaa helinad. Linnuriik", 1929.

Vaade merele

Ümberringi meri, mis ilmaski ei vaiki. Tormi ajal seisavad karil alaliselt kroonilised veekuhjad ja üle rahude mürinal veerevad ja kõrgele sööstvad lained. Vaadates merele, ei jäänud pilk enne seisma, kuni ta jõudis taevarannale, sinna kus tume vesi ja hall taevas ühte sulades tõmbavad silmapiirile sinkja kriipsu.

Autor: Mändmets, Jakob „Kui valgus tuli“, 1987 [1914], lk 183.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Haakrikk 2

Meri, mis vilsandlastele nii armas, varustab neid muu hulgas ka ühe väga omapärase tulu- ja huvialaga. See on „haakrikk“. Pole kuskil mujal kuulda seda sõna – ega tuntiagi teda. Siin aga ta on sündinud kui iseenesest, sest mõiste nõudis väljendust. Ja väiksemgi poisiklutt küsib pea igal hommikul oma koolikaaslaselt: „Ons mere ääres haakrikku ka?“ – kui tal enesel millegipärast eile õhtul keelatud oli lõbu randa mööda joosta ja käsi sügavalt taskusse toppides, õhetavail põsil mere poole vahtida, kas lainetel õõtsudes läheneb midagi.

Olgu see lauatuikike, tühi pudel, uus plank või äravettinud raske palk – kõik, mis meri randa ajab, on „haakrikk“ ja korjatakse suurima rõõmuga kokku. Enamasti on see väärtusetu rämps, mida maismaa elanik ülessegi ei tõstaks, siin aga omab ta meelitava „haakriku“ nimega ka väärtust. Ja haakrikku ei käi otsimas mitte üksnes poisikesed, vaid ka täismehed ja isegi naised, eriti pärast tormi, kui tuul keerab meresse.

Autor: Toom, Alma „Vilsandi linnuriik“, 1932, lk 12–13.

Looklev rada

Armutult põletas kuum juulipäike koltunud kulusammalt Vilsandi kalgil kaljupinnal. Looklev rada viis meid üle lõhnava kaljunurme Suur-Vilsandi põhjaranda. Polnud mingit lootust, et tumesinises taeväsügavuses hõljuv lumivalge kiudpilv palavaid kiiri suudaks varjata.

Peagi jõudsimme urbsete paepankade vahelt kõrgele kaljuastangule, kust pilk vabalt üle rohekaspruuni kõrkjamere, üle haljendava Vesiloo saare, üle sätendava vetevälja Harilaidu – kollendavate luitekinkudeni ulatus. Loodest lehviv vilu mereõhk jahutas kuumust. Karge merelõhn segunes nõmmerohtude vürtsise aroomiga ja kosutas kuumusest roidunud meeli. Meie ümber ilutses päikeseküllane kaljunurm veripunaseis, kuldseis ja tumesiniseis värvides. Värv-varjulill seltsis haisev-konnarehaga ja värvmadar koldrohu ning nõiahambaga. Kirjud kärbsed ja pruunid mesilased surusid lõhnava õispeade ümber ja nende sajahäälna sumi sulas murdlainete kohinasse, mis kaugelt rannakarilt kostis.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Vesiloo saarel", 1935 [8. VII 1922], lk 55.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Pääs merele

Kui emakoskel kuskil oma poegi
just välja viskamas on õõnsast puust,
kus pojad kisendamas ühest suust,
siis inimese jätan, luulemoegi.

Jalg kaotab pinna, käsi viimse toegi.
Patt oleks praegu mõtiskleda muust
kui sest, mis tunneb piiksuv suletuust.
Ilm tuulevaikne on ja üsna soegi.

Nüüd kosklaema pojad ritta seab.
Näen targu astumas neid mere poole.
Eks vaatame, kuis rännumeestel veab.

Nad lähenemas peagi pilliroole.
Roo-loorkull laskub, söömapidu peab.
Paar väetit siiski pääseb vetevoole.

Autor: Suuman, Aleksander "Meil siin Hüperboreas", luuletus "Pääs merele", 1980, lk 28.

Hobused

Veel rohkem lõbu pakkus meile hobuste otsimine, siis, kui neid vajati kas talutöödeks või transpordiks, sest autosid saarel ei olnud. Hobused armastasid oma vaba aega veeta koos teiste küla hobustega. Me võtsime kaasa mõned paksud viilud rukkileiva, mida hobused armastasid süüa, ja kui me leidsime hobuste asukoha, siis hüüdisime neid nimepidi ja sirutasime välja käe leivaviiluga. Ja hobused tulid leiba sööma. Siis panime neile päitsed pähe, viisime nad mõne kännu või kivimüraka juurde ja ronisime neile selga. Oli tore niimoodi tagasi koju ratsutada. [...]

Kui hobuste töö oli tehtud, viidi nad värava juurde, neil võeti päitsed peast ja nad kihutasid hirnudes minema, et otsida teisi hobuseid. Mõnikord nägime tervet karja, kolmkümmend või nelikümmend hobust mööda kihutamas, lehvivate lakkadega. See oli suurepärase vaatepilt!

Autor: Roos Vösari, Heljo „Ühe saarlase saaga“, 2005, lk 21-23.

* Mälestusteraamatus räägitakse 1930ndate Vilsandi elust.

Vabaloomapidamine

Suve jooksul võisid lehmad ja hobused vabalt ringi liikuda, kuna karjamaad olid ühiselt kasutamisel kogu küla loomade jaoks. Mõnikord lehmad tulid ise koju lüpsmise ajaks, aga tihti tuli neid otsima minna. [...] Veel rohkem lõbu pakkus meile hobuste otsimine, siis, kui neid vajati kas talutöödeks või transpordiks, sest autosid saarel ei olnud. Hobused armastasid oma vaba aega veeta koos teiste küla hobustega. [...] Kui hobuste töö oli tehtud, viidi nad värava juurde, neil võeti päitsed peast ja nad kihutasid hirnudes minema, et otsida teisi hobuseid. Mõnikord nägime tervet karja, kolmkümmend või nelikümmend hobust mööda kihutamas, lehvivate lakkadega. See oli suurepärane vaatepilt!

Autor: Roos Vösari, Heljo „Ühe saarlase saaga“, 2005, lk 21-23.

* Mälestusteraamatus räägitakse 1930ndate Vilsandi elust.

Rannajärv

Jõudsimme rannajärveni, mis taeva sügavat sina peegeldas ja mida piirasid hiigelpärjana hallid ja punakad rändrahnude read. Virvendava vee kohal hõljus üksik rannatiir. Hetkeks püsis ta ühel kohal, seejuures kiiresti teravaid tiibu lehvitades, siis äkki laskus püstloodselt vette, kust tõusis hõbedase kalakesega veripunases nokas. Murdlainete ja meremändide salapärase kohinat elustas kiivitaja kisa, rohutildri hüüe ja kivitäksi kilkamine.

Autor: Piiper, Johannes "Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Vesiloo saarel", 1935 [8. VII 1922], lk 56.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Mets

Sõit jalgrattaga kuuvalges. Lagedal on tee hästi näha, kuni viimase kivikeseni. Metsa vahele jõudes sukeldud aimustesse. Aga selles aimuse järgi sõitmisel on mingi kõhe võlu. Sõidaks veel ja veel. Teed pole siin saarel kahjuks kuigi pikad. [...]

Elu on tagasi vaadates võib-olla nagu üks ilus sume õhtu saarel. Õhtu. Saarel. Kahinad, sahinad, hääled. Igatsused, hämarus, mõtted. Aga *tagasi* ju sinna ikkagi ei taha?

Autor: Önnepalu, Tõnu „Lõpetuse ingel“ 2015, lk 74.

Tont-Jaagu mägi

Rahvajutu järgi olevat küll esimene asuja siia tulnud juba palju varem, ajal, mil Vaika saari veel polnud ja Vilsandist olnud kuival vaid saare kõrgeim koht, nüüdne nn. „Tont-Jaagu“ mägi.

Sinna asunudki see muinasjutuline esimene elanik – kalur Jaak. Muidugi meelitas teda meri oma kaladega. Elanud ja olnud Jaak siin üsna üksi, ehitanud onni varjuks tuulte ning vihmavalangute eest, korraldanud rannas kivid ja kaikad, et saaks üksipäini kaldale paadigi, kui pahane meri hakkab kurjustama ning teda enam oma turjal ei salli.

Ühel päeval näinud aga Jaak, et tema juurde saarele tuleb veel keegi inimene. Teeb temaga juttu ühest ja teisest ning lõppeks hakkab end Jaagule abiliseks pakkuma. Kuulatab Jaak võõra juttu, paneb teda aga ise teraselt tähele ning peagi on Jaagul selge, kellega tal tegemist. Ei ole see õige inimene, veel vähem kalur! See on vana-õelus ise ehk „Tont“, nagu teda saarel hüütakse.

Autor: Toom, Alma „Vilsandi linnuriik“, 1932, lk 8.

Tont-Jaagu mägi 2

Selles selgusele jõudes näeb nüüd Jaak võõra peas sarvenukke, mis vägisi kalurimütsi alt välja kipuvad, ja siis haihtub korraga võõra pettuseks esile manatud kalurirõivastis, ning Jaagu ees seisab lausa Vanapagan.

Nüüd teeb Jaak hoopis teise näo ja nõuab jalamaid Tondi lahkumist. Kui see aga ei lähe, tormab Jaak talle kallale. Kuid ka Tont on tugev ja algab äge maadlus, mille jõurikkust tõendab praegu veel sellest võitlusest tekkinud auk „Tont-Jaagu“ mäes.

Jaagule jäänud aga lõppeks siiski ülemvõim ja ta ajanud Tondi merre, kuhu see uppunudki.

Autor: Toom, Alma „Vilsandi linnuriik“, 1932, lk 8.

Lisa 8. Kirjanduslikud kohad Vilsandil tekstikatkendid

Suur-Vilsandil asuvad kohapunktid

Papissaare sadam

Ülesõit Vilsandile saab tavaliselt alguse Papissaare sadamast. Pärastlõunane meri on mõtlik ja sinine. Varavalges merele läinud kalalaevad randuvad ja annavad ära oma hõbedaste soomustega kirjatud sisu. Kajakaparved tiirlevad laevade ja kalarapete kohal, mida kummipõlledes naised suitsutustsehhist välja kannavad. Sean minagi end mereleminekuks valmis. Paati tõstetakse ajalehepakke ja raskeid kotte poekraamiga. Mootor lüüakse käima ja täies lastis alus eemaldub potsudes taamal sinavate saarte suunas. Pärast pikki ettevalmistusi olen nüüd lõpuks kindel, et unistustemaa mind vastu võtab. Võin end paadi ninas lõdvaks lasta ja pilku tagasi pöörates näen selja taha jäämas esimesi laide ning Saaremaa metsast rannajoont. Keset paati istub kompsude otsas laia näoga saare eit ja sööb tütrepojaga linnasaia.

Autor: Kask, Edgar „Kuuvikerkaar“, 1995, lk 62.

Papissaare sadam

Kui me Papissaare kaile jõudsime, nägime, et Karla oli juba paadis ja nokerdas mootori kallal. Meid nähes viipas ta käega ja hüüdis: „Seal te, Joosepid, oletegi! Tehke siva! Ma pean pärastlõunal veel terve paaditäie parteilasi ära uputama!“

Kui juba sellised tähtsad toimingud teoksil, siis tuleb muidugi kiirustada. Viskasime oma pambud paati ja ronisime ka ise järele. Karla tõmbas mootori käima ja laias kaares keeras paat Kihelkonna lahele ning võttis kursi Käkisilma poole.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 85–86.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Telve

Paadimees Evald. [...] Tegelikult oli Evald hoopis postimees. Aga kui ta teisipäeval ja reedel Saaremaal posti järel käis, kasutasid inimesed võimalust Evaldi paadis üle silma sinna ja tagasi saada. Hommikul sõitis paat välja õigel ajal, aga õhtu poole saarele tagasi sõites tuli Evaldit tavaliselt kaua oodata, sest Evald hakkas jooma. [...]

Eeskirja järgi mahutas paat viis inimest, aga Evald võttis peale ka kolmteist. Paat oli lahtine, kuiva nahaga sai kohale ainult väga ilusa ilmaga – kui oli vaikne või kui tuul puhus õigelt poolt. Evald tüüris paati laulu jorisedes ja silmad kinni (strateegilistes punktides ilmselt tegi lahti), sekka pidas kõnet ja vahel läks üsna vihaseks, aga midagi hullu ei juhtunud.

Ükskord oli Lambuti Helmi, vilsandlane, Evaldilt juhtimise üle võtnud. Seda teatakse täpselt. Ja ühel vähestest kordadest, kui Evald täiesti kainenena paati roolis, ei jõutudki kaugemale kui Telvele – see on saar Papissaare lähedal. Meri oli paksus udus ja Evald muudkui sõitis ja sõitis kalda ääres. Ja kui kolmandat korda sama puu vastu tuli, saadi lõpuks aru, et tegemist on saarega, ja et sõidetud oli ringiratast.

Siis tehti lõke üles ja joodi üks pudel šampanjat, mis kellelgi oli kaasas ning ööbiti Telvel. Pärast suuri sekeldusi Vene piirivalvega sõideti hommikul Vilsandile.

Autor: Jürgen, Madis; Juhanson, Aivar "Ratsa läbi Eesti riigi", 1988, lk 170-171.

Vikati sadam

Pealegi on sügis, sügise tulek, suve lõppemine. Saar on alles mähitud vaikusesse ja soojusesse, õhk on alles nagu lõputu pehme siidkangas, udune ja siiski kerge. Kuidas jõuda kohale? Kui paadinina müksab saare kaid, siis on sul tegemist. Tuleb otsad kinnitada (nii nagu oskad, sest ei oska ju, ega õpi vist kunagi enam selles elus), tuleb oma pakid ja moon paadist kaldale paadimehe autosse tassida. Umbes kümme kasti ja kotti. Kuu aja söögivaru. Riided

juhuks, kui ilmad lähevad viluks ja tuuliseks. Väike kastitais raamatuid. Niisama, üldse igaks juhuks. Kui on vaja ajaviidet, lohutust, tuge. Pikkadeks sügisõhtuteks, nagu romantiliselt öeldakse.

Autor: Önnepalu, Tõnu "Lõpetuse ingel", 2015.

Elekter

Paat randub ja paadivastalised on aiakärudega meid ootamas. Tuleb tunnistada, et ka siin on elu möödunud viieteist aastaga edasi läinud: saarele on toodud elekter. Raudbetoonist heledaid poste on kadakased karjamaad täis tikitud, mis lagedal saarel häirib rohkem kui suurel maal. Kunagi oli saar omapäraseks laevakaptenite koduks. Pärast maailmameredel sõitmist veetsid nad siin vanaduspäevi. Ka praegu elavad siin eakamad inimesed, sest noored rändavad välja. Kes Saaremaale, kes mandrile.

Autor: Kask, Edgar „Kuuvikerkaar“, 1995, lk 63–64.

Teekond üle põllu

Laome kaasatoodud kraami kärudele ja läheme tee. Teerada viib üle kadakase välja, kust tõuseb lendu suurkoovitajaid, kiivitajaid ja teisi linde. Möödume lehmakarjast, kes meile järgneb ja nii sarnaneb tee varsti piduliku rongkäiguga, mida viib edasi kottidest leviv värske leiva lõhn. Vilsandi on koduloomadele tõeline vabaduse saar, sest erinevalt tavast, kus loomad aias, inimesed aia taga, on kasutusel siin vabaloomapidamine selle sõna otseses tähenduses.

Autor: Kask, Edgar „Kuuvikerkaar“, 1995, lk 64.

Surnuaed

4. MAI, VILSANDIL

Kakskümmend ja mõni aasta hiljem.

Palju uusi maju ja palju uut metsa,

muidu on kõik endine, lõhn, valgus,

erekollane: kukeharja, tedremarana õied,

nagu oleks juba varasuvi.

Ja unustus pisikesel surnuaial,

kuus hauda, haualkäijadki surnud.

Kaljul kõrbeva rohu lõhn, mere kiiskamine,
külm tuul, kuum päike, need ei muutu,
tule mistahes aastal tagasi, sajandite pärast,
ikka sama. Ainult keegi ei tea siis,
et see on sama lõhn,
mis täna.

Autor: Önnepalu, Tõnu „Kevad ja suvi ja“ 2009, lk 31.

Vilsandi hümn

Kõigi saarte hulgast kõige armsam
on mu meelest väike Vilsandi –
kõigest ilmarõõmust kõige rõõmsam
olen siis, kui näen sind, Vilsandi.

Ümberringi armas merekohin,
laineid saadab Läänemere voog.
Kena mände ladvus vaikne sahin,
okstel mängib meretuulte hoog.

Nende rahvast ja ka nende laevu
ilmaaeg küll vahest takistab,
tasa õhtul sõudes nende laevus
vaikselt lauluhääled kõlavad.

Sügisese tuuled, torm ja maru
nende teel neid tihti vaevavad,
meri mõllab just kui mässav karu,
lained laeval hauda kaevavad.

Talvekülm, kui õppind sillameister
teeb neil suuremaale saanitee.
Priske ruunadega üksteist võites
sõites saavad üle jäätand vee.

Kevadene tuul neil mõrdu lõhub,
kalapüünised ära kaotab.
Jää siis lommi lommi vastu uhub,
sillatee neil ära lammutab.

Kõigi saarte hulgast kõige armsam
on mu meelest väike Vilsandi.
Kõigest ilmarõõmust kõige rõõmsam,
olen siis, kui näen sind Vilsandi.

Autor: Puss, Mihkel Küti talust (aeg teadmata ca 1900-1929). Raamatust Toom, Alma „Vilsandi linnuriik“, 1932, lk 12.

Tuuleveskid

Enne sõda oli saarel olnud ligi kakssada elanikku ja ligemale kolmkümmend viis majapidamist ning sama palju tuuleveskeid, sest meri oli ümber ja tuult jätkus ning oli auasi, et igal talul oleks oma tuulik. Nüüdseks oli Vilsandile jäänud umbes veerandsada alalist elanikku ning tosinkond elamiskõlblikku maja, mille juures oli alles ainult viis tuuleveskit. Vaid kohavad sirelipõõsad, üksikud kõrgemad puud, vundamendijäänused ja veski emapuud märkisid ülejäänud talude asukohti. Kui 1949. aastal asutati saarele kalurikolhoos, siis ei tõkestanud seegi üldist allakäiku ja lagunemist. Vastupidi, vastsed kolhoosnikud, tuginedes tollaegsele tavale, et kõik on kõigi oma, krahmasid laokile jäänud vara endile ning ajasid ahju kõik, mis vähegi põles. Eriti agar olevat olnud kolhoosi brigadir, Vikilt pärit paks ja ümmargune Helmi-nimeline naine, kes tavatses elada senikaua ühes majas, kuni see lagunes, ja kolis siis järgmisesse, sest tühje maju jätkus. Lausa legendaarse kuulsuse omandas ta aga oma visa võitlusega Vilsandi tuuleveskite vastu. Tõelise donna Quijotena ründas ta neid üksteise järel, lammutas laudhaaval laiali ning toppis ahju või pliidi alla, kuni suurem osa tuulikuid oli kolde ja korstna kaudu ilmaruumi rännanud.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 137–138.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Linnumees

Neid inimesi pole palju, kellele alati on käepärast pliiats ja märkmik, binokkel, fotoaparaat, püss ja spinning, kellel alati on silla ääres hakkamas sõiduvalmis paat ja kes ilma nende kõigeta, spinning vast välja arvatud, ei saa teha oma igapäevast tööd. Ühte tean. Ta on mu sõber. Nühkisime koos koolipinki. Nüüd on alati mulle oodatud hetkeks, kui näen Papisaare sadamasillalt tema tuttavat kuju Vilsandi poolt läheneva mootorpaadi roolis. See on Linnumees. Ümberkaudu kutsuvad teda kõik nii. Viie minuti pärast ulatab ta mulle oma õlise kae, ütleb oma muheda tere ja küsib: „Kuhu sa jälle nii kauaks jäid?“

Kirjutada polnud Linnumehel lihtsalt aega, sest möödunud nädalal peksis läänetorm väikesel paadil ühe küljelaua lömmi, siis hakkasid kooruma kajakapojad. Kosklate hotellis valitseb jälle suur segadus ja Vilsandi metsa on ikkagi paar aplaid vareseid elama jäänud.

Autor: Jüssi, Fred „Kajakad kutsuvad“ 1966.

Päästepaadi mehed

Minu vanavanemate Reedik ja Emma Mänderi talu oli kõige läänepoolsemal nendest väikestest saartest, Vilsandil. Saar oli umbes kaheksa kilomeetrit pikk ja kolm kilomeetrit lai. Saarel on tuletorn ja kunagi oli seal mõnikümmend talu. Osa saarest oli metsaga kaetud.

Tuletorni juures oli merepäästejaam. Aastate jooksul oli palju laevu hukkunud saart ümbritsevatel karidel. Kui tuletornist kõlas häiresignaal, siis vanaisa, kes oli päästemeeskonna kapten, ja ka teised meeskonna liikmed jätsid pooleli kõik, millega nad parajasti tegelesid, ja tõttasid päästejaama. Seal nad lükkasid vette suure päästepaadi ja sõudsid hukkuva laeva juurde, et päästa võimalikult palju meremehi. Kunagi oli üks päästetu ühelt rootsi laevalt otsustanud jääda saarele ja abiellunud minu vanavanaemaga.

Autor: Roos Vösari, Heljo „Ühe saarlase saaga“, 2005, lk 7.

* Mälestusteraamatus räägitakse 1930ndate Vilsandi elust.

Tolli talu

Gustav Suits 2./VIII 1908 Vilsandil

Filsand on saar Saaremaa läänepoolsel rannal, umbes 6 km pikk ja 2 lai. Seal on mu suvine korter Filsandi kuninga kapten Teäre juures. Minu tuba on teisel korral ja mu palkonilt on lai väljavaade merele, mis praegugi neid ridu kirjutades sinisena ja seiklustesse ahvatlevana lainetab mu silmade ees. Olen kogu saarel ainus suvitaja. Olen oma saarega ja arvatavasti on ka saar minuga rahul. Igav võiks siin vahest olla inimesel, kes ei ole küllalt huvitatud iseenesest, kel ei ole tööd või kes ei oska nautida loodust.

Autor: Thauvon-Suits, Aino 1997 [1964] „Gustav Suitsu kiri Aino Suitsule Vilsandil 1908“, lk 206.

* Nurksulgudes esmailmumise aeg.

Tenga suurtalu

Neil polnud paadi juures mingit pikka sättimist, ja varsti astusid nad läbi võrkeaia Vesiloo saarekeseainsa, mõneperelise hajaküla poole, millest uhkena eraldus Tenga suurtalu võimas hoonete kobar. Tagantpoolt, saare teisest otsast üle männimetsa sirutus üles valge majakatorn ja paistis kahekorruselise majakavahi-maja plekk-katus. Suurekuiva murdude kohin oli merel olles kadunud paadi enese edasijooksu suhinasse, siin ülal kruusapealsel kदारikul lõi aga Hullumätta mürin võimsalt kõrvu.

Autor: Hint, Aadu "Tuuline rand I", 1968, lk 391.

Tenga talus – Tuulise ranna jälgedes

Siin ohtlik on otsida tõde

või lõpuni uskuda luulet

- ei saa me ju puutuda kajaka lennukaart.

Kuid võimuka õue vaikus

ta räsitud hekkide raudus

see akende kustunud pilgu merele-vaat

üht kirja see virvendab läbi

üht lugu see kumiseb tasa

on selleski meri ja kiviküllane saar

kus karavan täispurjes päevi

veab müüdud ja ostetud õnne.

- Hei, kapten, see meri on madal ja karisid täis!

Kuid tõusid mastides lipud
ja kõrgiks said paekiviaiad.

Mis ennustus kohises trepi ees kastanipäis?

Mis mühin ja pahin kaugel rahudel käis?

... Jäi õue võimukas vaikus

ja üle kollase maja kajaka lennukaar.

Autor: Seping, Milvi "Urvad üle müüride", luuletus "Tenga talus". "Tuulise ranna" jälgedes, 1974.

Meremehe talu

Lõunat sööme saarel ühe meremehe talus. Siin on saart külastades peatunud ka riigivanem ja on mälestuseks kinkinud pildi oma allkirjaga. Seda hoitakse alal kui perekonna haruldust. Noor proua katab meile laua õue mändide alla. Meie käratseme, kilkame ja laulame. Nii kõrgele ei ole tuju veel tõusnud kogu reisi kestel. Pärast sööki külastame veel härra Toomi, laulame talle tänuks ja jumalagajatuks. Ta tänab meid väriseval häälel, seisab meie lahkudes paadisillal avasüli, nagu tahaks veel kord kõiki kaisutada.

Autor: Parijõgi, Jüri "Kodumaa helinad. Linnuriik", 1929.

Suumani kodutee

Ma tulin merest otse läbi küla
ja tuikusin, sest olin õnne täis.
Käe otsas vonkles uhke lõhekala,
lõug lai ja lookas, küljed täpilised
ja muu, mis ühe lõhe juurde käis.

Mind vanamoorid väravatel vahtisid
ja ohkisid ja aina õhku ahmisid.
Neil palged olid lausa lapilised
ja iga pilk kui ihutud harpuun.

Sain kadalipust läbi, kodu paistis,
kui vingerpussi mängis kevadtuul:
ma korraks mingit raipelõhna haistsin.

Ilm oli külm, silm jälle liiga kuum,
nii kuum, et koppama näe läkski lõhe.
Sest mõttejahmatusest hakkas kõhe.

Autor: Suuman, Aleksander "Meil siin Hüperboreas", luuletus "Kadalipp", 1980, lk 54.

Fred Jüssi põikas sisse

Fred Jüssi põikas sisse
mu väravast, ohkis ja puhkis
tohtu taakami all.

Ta tassis kadakanõmme
ja merd, mis nõmme kohal
mühas ja kohas.

End hetkeks ta vabastas koormast.
Ma pakkusin kanget teed.
Siis läks ta jälle oma teed,
puhvaikas ja paljajalu,
kummargil ja lookas.

Viis kaasa kadakanõmme
ja mere, mis nõmme kohal

mühas ja kohas,

mis sa teed.

Autor: Suuman, Aleksander "Meil siin Hüperboreas", luuletus "Fred Jüssi põikas sisse", 1980, lk 75.

Kopli talu

Sass oli elanud Vilsandi suurel saarel Kopli metsatalus juba kümmekond aastat, ta oli avaldanud koguni luulekogu Vilsandist ja maalinud palju pilte merest, kiviaedadest ja kadakatest, aga ta polnud ikka veel saare ellu sisse elanud ega saare rahvaga harjunud. Ja nemad omakorda ei olnud harjunud temaga. Esimene tõrge toimus siis, kui Sass tuli poodi paljajalu. Ta ei võinud hingestki aimata, et poepäev oli Vilsandil pidulik sündmus, kuhu tuldi ennast näitama ja teisi vaatama. Sassi käitumist peeti väljakutseks tavade vastu ega antud talle seda andeks. Seedida ei suudetud sedagi, et Sass oli selline spinningist, kes viskas landi täpselt sinna, kuhu tahtis.

Autor: Saar, Juhan "Valus naer", 2005, lk 89.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Vilsandi laul

Selle metsa taga ei ole mets, on meri –

mu oma väike kodulaht.

Kuidas elate, mu kallid,

pikad haisvad adruvallid,

kiviaia jupid hallid?

Kuidas elate, mu kallid,

pikad haisvad adruvallid,

ämblikute võrgusallid?

Sügis on kollaste lehtede kuu,

torm on eriliselt tugev tuul.

Vihmapärleid sätendab huul,

käes on teine sügiskuu.

Kuidas elate, mu kallid,

pikad haisvad adruvallid,

mere soolases tallis?

Autor: Tätte, Jaan "Laulud", 2002, lk 79.

Jaanalinnud

Uue aja kõige suuremaks sensatsiooniks aga sai Vilsandi linnuriigi täienemine üpris lõunamaiste asukatega. Nimelt tõi kuulsate Teärte järeltulija Jaan Teär, kes oli saanud Rootsis miljonäriks, saarele, oma tagastatud Tolli tallu jaanalinnud, mis pani nõrdima looduskaitsejaid, kuid rõõmustas turiste. Jaanalinde hakkas hooldama kohalik abielupaar, Heino koos Õnnega ning kõik laabus kenasti, ainult üks jaanalind pääses kord aiast välja ning läks kaduma. See juhtus sügistalvisel ajal, kui paadiühendus saarega oli katkenud ja toiduga olid asjad halvad.

Mõne aja pärast leiti ühe suure linnu luustik Särgerahu metsa alt ning kohalikud mehed, kelleks olid kuulu järgi Vilsandi kirjamees ja kunstnik Mati Kuntro ja tuletorni ülem Aavo Piisk, tuvastasid, et see luustik kuulub tõepoolest põgenenud jaanalinnule, kes ilmselt ära kooles ja kelle rebased ja kährikkoerad nähtavasti nahka pistsid, jättes ainult luud järele. Kõik oli õige ja aus, ainult mehed ei taibanud, miks õnnetut jaanalindu oli eelnevalt keedetud või grillitud.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 323–324.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Väike-Vilsandil asuvad kohapunktid

Teekond Küti tallu

Teel sadamast Väike-Vilsandile nägime imestusega, millise hiigeltööga olid metssead talve jooksul hakkama saanud. Kohati oli maakamar põllusiiludel ja heinamaadel hektarite kaupa üles songitud. Ja seda ilma hark- või hõlmadrata, ainult oma kärsaga. Pole midagi imestada, et

mitmed rahvad kutsuvad algelisi atru seaninadeks. Umbes nõndaviisi arutledes jõudsime Kütile, kus Heino oli meid oodates ruumid soojaks kütnud ja minu poolel söögitoas, mis on kõige suurem tuba majas, laua katnud. Ta näis olevat lausa õnnelik meid nähes – pikaldast ja pimedat talveaega pole üksikul saarel eriti lõbus üle elada.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 87–88.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Vahemere talu

Õhtupoolikul viisin labida Vahemere Oskarile tagasi. Vahemere on meie väikese naabertalu nimi, aga on olemas ka teine Vahemeri, see tõeline, milleks on kitsas liivane maaviirg Suure ja Väikese Vilsandi vahel. Kunagi lahutas neid kahte saart tõepoolest meri, mis nüüdki sügistormide ajal murrab läbi ja siis ei saa Suurele Vilsandile muidu, kui peab pika säärega saapad jalga tõmbama.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 213.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Küti talu hooned

Telgi püstitamist tulid vaatama lehmad, kes on teatavasti väga uudishimulikud loomad. Õhtul läksime Väikese Vilsandi vette põhjaõngesid sisse laskma. Läbinud Vahemere maakaela, hakkasid Küti talu hooned juba silma. See oli suurejooneline vaatepilt, paistis, nagu oleks künkale keset väikest saart kerkinud terve küla, nõnda palju oli seal hooneid – elumaja, lehmalaut, küün, hobusetall, sigala, vankrikuur, piimakelder, kartulikelder ja saun koos sepikojaga. Ning veski, mis näis nagu seda majadekobarat valvavat. Tõsi küll, lähemale jõudes, selgus, et aeg ja ilmastikuolud olid neid tublisti räsinud, aga see ei rikkunud esialgset uhket muljet. Läksime läbi metsa Kubjamaa randa ja lasime õnged vette. Kui lõpetasime, oli päike juba loojunud ning me ei läinud tagasi Suurele Vilsandile, vaid jäime Kütile hommikut ootama.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 172.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Kirjanik H. V. maja

Aimlev rada maja juurde viib mu.

Maja vaikselt vedib kivipiipu.

Ilm on lämbe, tunnen suitsuvinust –
tagune see pole, see on pinust.

Välgatavi prilli uurib mind.
Pintsakurevääril puur, kus tuurib lind.

Veidi allpool tuuldumas on kala.
Silmis lilleõis ja leivapala.

Pösed kokku võõbat mingi mingiga.
Kriuksti! avab suu siis tsingilingiga.

Sõnab, ehk küll sõnad veidi veeritud:
„Ma olen per-so-ni-fit-see-ri-tud!“

Autor: Suuman, Aleksander "Meil siin Hüperboreas", luuletus "Kirjanik H. V. maja", 1980, lk 74.

Kirjaniku maja

Mind aga tõmbab ikkagi veel sinna "teisele" saarele, surnud kirjaniku majja, veelgi suuremasse vaikusesse. [...] Panin kirjaniku maja talveks lukku, viisin võtme peidukohta. Pühkisin enne pörandad, kallasin veed õue, et panged lõhki ei külmuks, keerasin kalendri seina peal sellele lehele, kuhu on trükitud terve järgmise aasta kuud.

Autor: Önnepalu, Tõnu "Lõpetuse ingel", 2015.

Raamat „Corrida“

Kolmekümnenndatel aastatel suvitas Tollil ka Gustav Suits, kes kaunite peretütarde auks kirjutas kimbu sonette. Turistidele näidatakse praegugi rõdu elumaja teisel korrusel, kus ta

olevat peretütartega amüseerinud ja need sonetid kirjutanud. Kirjandusteadlane Oskar Kruus, paljude kirjanduslooliste ja ilukirjanduslike teoste autor, otsib siiani tikutulega taga, missugused need sonetid nimelt just olid.

Ent Oskarist endastki on saanud Vilsandi saarel kirjanduslik kuju. Mõnda aega peatus Kütil ja mängis Heino Väli vanema tütre kosilast Teet Kallas. Just samal ajal pidas kolhoos saarel noori pulle, kes käisid aasta läbi vabalt ringi. Osa inimesi olid nende peale üpris pahased, sest kartsid, et härjavärsid tulevad neile kallale. Üks pull, tõsi küll, tundus olevat kurjavõitu, käis Küti õuel nõõril kuivavat kirjut pesu puskimas, aga üldiselt olid nad kõik rahumeelsed elajad ning tõid rannaniituledele nagu lambadki suurt kasu, ei lasknud neid võssa kasvada. Kui kadusid saarelt lambad ja elanike pealekäimisel viidi ka pullid minema, võttis metsik loodus võimust ja rannad kasvasid kadakaid täis.

Eks siis Teet Kallas takseerinudki neid pulle, sai neist inspiratsiooni ja kirjutas valmis romaani, millele pani väga sobiva pealkirja „Corrida“, sest peategelaseks oli pull, suur ja hirmutav elukas, kes tahtis aina puselda ja kedagi sarvedega läbi torgata. Tema vastaseks valis autor Oskar Kruusi vurhvi mehe, kes oli ühteaegu hädas, nii oma naise kui ka sellesamase pulliga.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 147.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Maasaun

Fred Jüssiga kütsime ehtsat Küti maasauna ja kui me, rammetud kõvast leilist ja vihtlemisest, puhtad särgid seljas, maja poole astusime, järel heljumas magus saunalõhn, ütles Fred: „Juhannes, võta kannel, oleme hetkeks Eesti ajas!“ Ma võtsin kandle ja me olime Eesti ajas. Higised ja leililõhnlised, istusime puhtaks küüritud, värvimata pöökpuidust söögilaua ääres, kannel helises ja Fred laskis ankrust õlut ning maailm oma kolhooside ja komeetidega oli seks korraks kadunud.

Sellise meeleolu võid saada ainult Väikesel Vilsandil Küti talus. Suurel Vilsandil võib sind vallata hoopis vastupidine tunne.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 176.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Metseaedik

Kolmanda päeva hommikul, kui me istusime Ülevi keedetud kanget ja tõrvmusta kohvi juues köögilaua taga, tuli Kullapere ja kutsus meid kaasa metssea aeda vaatama, mille Sass Suuman, kes oli huvitatud ka etnograafiast, oli ehitanud vanade muinaseesti eeskujude järgi. Aed asus keset Väikse Vilsandi metsa ja oli tõesti muljetavaldav. Laia, umbes kümnemeetrise sõõrina kõrgusid taeva poole pikad teravatipulised männilatid, mis olid kokku põimitud kadakavitstega ning moodustasid ringikujulise tارا. Aed ise töötas tegelikult lõksuna.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 91.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Odraiva ja Silver Ükssilm

Ühel ilusal suvisel päeval Vilsandil tärkas odraiva mu vasemas silmas ja hakkas jõudsasti kasvama. Lõpuks oli ta paraja pähkli suurune ja Mari sidus mu silma musta rätikuga kinni, et ma ei hirmutaks inimesi. Kati tuli õue, nägi musta sidet mu silma peal, hakkas kilgates mu ümber tantsima ja hüüdis: „Isa on mereröövli! Küll on vahva! Isa on Silver Ükssilm!“ Õue ilmus ka Heino noorem tütar Kersti, keda kutsuti Põnnineks, ja hakkas ka hüppama ja hüüdma: „Silver Ükssilm! Silver Ükssilm!“

Midagi polnud parata, tuli mereröövli roll vastu võtta – kus sa laste vastu saad! Lõpuks kasvas sellest välja suur mäng, millesse haarasime kaasa ka Katile meisterdatud puuhobuse ja veranda all elava kärnkonna. Käisime pikkadel meresõitudel ja röövretkedel ning tegime muidki vigureid. Mäng kestis senikaua, kuni odraiva silmas püsis.

Heino vaatas meie mängu pealt, sai inspiratsiooni ja kirjutas raamatu Felslandi hirnsast mereröövlist Silver Ükssilmast, mis nagu mängki lõpeb Kadrienne kõige suurema sooviga, et isal uus odraiva silmanurka kasvaks. Hiljem kirjutas Jaan Tätte Silver Ükssilmas ka laulu.

Autor: Saar, Juhan „Valus naer“, 2005, lk 175.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Kubjamaa

Õösel oli tõusnud udu ja seetõttu läksime Kubjamaale mööda rannääärt, muidu oleksime mõne sammu järele ära eksinud, kuna udu oli kohati nii paks, et seda oleks võinud kas või noaga lõigata. Rannarohi oli kõrge ja nõnda kastene, et tegi jalad nii märjaks, justkui oleksime vees käinud. See ei häirinud meid üldsegi – nagunii pidime kohe minema merre kalade järele.

Jõudsime kohale. Ma riputasin nõoriga kaela padjapüüri, kuhu kalu toppida, ja võtsin taskust bareti ning panin pähe, et see hästi käepärast võtta oleks, kui mõni angerjas õnge otsas on. Seda libedat kala käega kinni ei pea, kare barett on aga selleks üsnagi otstarbekohane.

Sulpsasime vette. Ma kergitasin esimest korgist õngemärki ja siis läks lahti madinaks. Terve põhjaõng oli angerjaid täis, peaaegu iga konksu otsas vingerdas suurem või väiksem kala. Ma ei saanud enam mahti baretti pähe pannagi, nõnda tihedalt läks mul seda vaja.

Autor: Saar, Juhan "Valus naer", 2005, lk 174.

* Tegemist on Juhan Saare mälestusteraamatuga, kus ta meenutab elu Vilsandil ajavahemikus 1970-1999.

Silveri laul

Silver, kus on sinu kullamäed?

Mere põhja vara maha jäi koos laevaga.

Silver, kus on sinu julged teod?

Mere põhja noorus maha jäi koos laevaga.

Silver, kus on sinu vasak silm?

Mere põhja silm maha jäi koos laevaga.

Silver, kus on sinu röövlisalk?

Mere põhja poisid maha jäid koos laevaga.

Üksi ma veel kõrtsilaua taga,

piigad põlvedel, oma viimseid päevi magan.

Silver, kus on sinu poisipõnn?

Merel sõidab minu poisipõnn musta lipu all.

Silver, kus on sinu sünnipaik?

Laevakajutis mu sünnipaik musta lipu all.

Silver, kus on sinu õige koht?

Laevatekil minu õige koht musta lipu all.

Silver, kus on sinu röövlisalk?

Mere põhja poisid maha jäid koos laevaga.

Üksi ma veel kõrtsilaua taga,

piigad põlvedel, oma viimseid päevi magan.

Autor: Tätte, Jaan "Laulud", 2002, lk 65.

Mereröövli laul

Vana mereröövli laul üksinda

ümiseda väga lihtsal viisil

ei no

no ei

no ja

no ei

ja no

no ei

ei no

ja ei

ja no

no ja

no no

ja ja

no ei

no ei

ei no

ei ei

ja ei

ja no

ei no

ja on

Autor: Krull, Hasso „Kornukoopia. Sada luuletust“ 2001, lk 124.

Haakrikk

Varem rüüstati rannaäärsetel saartel merelindude pesi. Kaugematel laidudel kasvasid nad aga pojad üles, sest munade korjamine ja mereandide ehk haakriku kogumine oli rohkem laste amet. Seda aga mitte alati, sest mereandidel laiemas mõttes oli rannarahva elus küllaltki suur tähtsus. Torm ajas vahel karile laevu, mille last siis mere ja ranna saagiks langes.

Kuuekümnendate aastate alguses Loonalaius käies seisis talu õues merest tulnud palgihunnikud. Hooned olid üles raiutud mereandidest ja kes oleks suutnud kokku lugeda kõikvõimalikke pudeleid, millega siin saarel ei olnud midagi peale hakata. Kuid inimene on juba kord selline, et ta ei saa jätta rannas vedelevat igast küljest takseerimata ja üles korjamata ka siis, kui sellel enam mingisugust praktilist väärtust ei ole!

Autor: Kask, Edgar „Kuuvikerkaar“, 1995, lk 63.

**navi
cup**

**Soovid rohkem teada
kirjanduslikust Vilsandist?**

Lae alla NaviCup rakendus

GET IT ON
Google Play

Download on the
App Store

Ava “Kirjanduslik matk Vilsandil” kaart

Vali kaardikihi üleval paremast nurgast
sind huvitav matkarada:

- 1) Käkisilma-Vilsandi 5 km
- 2) Vilsandi matkarada (sinine) 8 km
- 3) Vilsandi matkarada (punane) 6 km

**Või avasta lihtsalt “Kirjanduslikke kohti
Vilsandil”!**

Alusta teekonda, kohapunktid avanevad märguandega
(surin) õiges kohas ise, seni naudi ümbrust ja
tunneta Vilsandi lummust

PÕNEVAT AVASTAMIST!

Literary itinerary in Vilsandi

In the present MA project I have created literary itineraries to three hiking trails on Vilsandi islet and marked some other places of literary interest, using a mobile app as the platform.

In the first part of the current project the general idea of the project is outlined and the mobile application NaviCup is introduced. My idea is to demonstrate, with the help of various excerpts of literary texts, how the landscapes of Vilsandi have changed over the times. In the creation of the literary guide the aspect of nature protection has also been considered, in order to sustain the delicate ecosystems of the islet.

NaviCup application can be used to create tourist maps and hiking trails. Points and paths can be marked on the map in the navicup.com website administrative environment or on the site, in my case, the islet of Vilsandi. Texts, photos and audio files can be added to the marked spots. Downloading and using the app is free of charge.

In the second chapter I present an overview of literary itineraries and guides, focusing on Estonian tradition, but offering also some web-based examples from English language environments. In the 20th century, literary itineraries led the hikers to writers' birth places, places of residence and work places. In the real environment, places of literary importance were often marked with signs and plaques. 21st century with its new technological possibilities has facilitated a boom of geographical reading. Literary databases, map applications, mobile applications and homepages have started to flourish. Instead of places associated with writers' biographies, the focus of interest is now on the literary texts, and the references to real places are sought for.

In the third chapter I provide a theoretical and methodological overview of the project. Estonian nature protection enthusiast Jaan Eilart wrote already in 1970s about the importance of creating hiking trails where natural and cultural history could be presented simultaneously, in order to ensure the preservation of protected areas and to teach the general public about places of natural interest. The background of my project lies also in the theory of geocriticism, from which I have drawn the main principles for selecting the excerpts for the trails. Vilsandi with its natural and cultural history offers polysensoriality and statigraphic vision of the island landscape through literary texts. There are three different hiking trails already established in Vilsandi: Käkisilma-Vilsandi hiking trail (5 km), Vilsandi west side hiking trail (6 km) and Vilsandi north side

hiking trail (8km). The mobile app „Literary itinerary in Vilsandi“ makes use of these three hiking trails, and builds an additional, associated layer to them. In addition, some literary points are located not along the trails, but in different places of literary importance around Big-Vilsandi and Small-Vilsandi (Küti farmstead, Mändre farmstead, Kopli farmstead etc.).

The fourth chapter gives an overview of the selected texts. The choice of texts was primarily based on their content (containing a legend associated with the islet or an exciting story), geographical location, putting forth polysensorial impressions, evoking stratigraphic vision, featuring intertextuality. Each selected text is marked with author's name, title of the work and the year of publication. Following the trails, the mobile app user can compare the real landscape with the literarily mediated landscape and to assess their interconnections. Selected texts cover the period from 1920 to 2015. On Käkisilma-Vilsandi hiking trail one can read for example Juhan Saar's description from the same path in 1970-80s, when people often went to Vilsandi by foot over the grassy islets and through Käkisilm water crossing.

The fifth chapter discusses the copyright issues and how these were dealt with, as well as three fieldwork days in Vilsandi, which included fitting the literary spots to the actual landscape and working with a local inhabitant who knows the nuances of the present-day land use and the conditions of the trails. The result of the project is mobile app „Literary itinerary in Vilsandi“ that is free to download and to use for everyone. Information about the application is placed on the information stands of Vilsandi islet. The information will also be delivered in cooperation with Saaremaa Tourist Information Service; news will be published in Saaremaa local newspapers, and the information will also be shared in social media channels like Facebook and Instagram.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maris Mägi,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Kirjanduslik matk Vilsandil“,

mille juhendaja on Kadri Tüür,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Maris Mägi

20.05.2019